

TARTALOM

Tóth László	Kertemen túl; A lélek, ha valaki...; A Homokos is már rég; Ül folyója partján... <i>(versek)</i>	3
Géczi János	Akkó felé; Megnyilatkozás; Kesergő <i>(versek)</i>	5
Antal Balázs	Tisztaság	7
Balaskó Ákos	g; Vadászat; Csikóhal; Zigótajelszó <i>(versek)</i>	15
Lengyel András	A szerkesztő Ignotus Pál <i>(Adatok és szempontok a Szép Szó történetéhez)</i>	19
Kovács Balázs	Egyházi irodalom a szörfdeszkán és a vízaknán át a hívekig <i>(Keresztyén kötetek csempészése Erdélybe a ceauşescui diktatúra időszakában Balogh Barnabás közreműködése nyomán)</i>	37
Sümegei György	Thorma János Petőfi-képei <i>(A Talpra magyar! előszőr)</i>	52
Péter Szabina	Mészáros Ágnes szobái <i>(A benyomás és a kifejezés szubjektivitása)</i>	81
Graf Dorka	A szolgálólány meséjének transzmediális világa	85
Juhász Attila	Párhuzamok és összeillesztések <i>(Géczi János: Judith, avagy a baltás gyilkos felesége)</i>	91
Varga Imre	Tóth László: Hagyomány és identitás	100
Gyürky Katalin	Változatok énre, szüzsére <i>(Tóth László: A világ közepe)</i>	109

Mészáros Ágnes festményei
(A címlapon: Bakelit 1., vegyes technika, 31×33)

FORRAS

55. ÉVFOLYAM | 2023. 2. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: Füzi László ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár; Felelős kiadó: **Bujdosóné dr. Dani Erzsébet** megyei könyvtárigazgató ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; Telefonszáma: 76/500-550/111. mellék; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Tóth László

Kertemen túl

Már nem lázadok
talán
ha
magam ellen
kertem kapuján túl
temető morc árnyai
csak egy keskeny út
– kiszáradt folyómeder –
mi elválaszt a *tűlső* világtól
néhány göröngy – Léthe megdermedt
hullámai – melyeken a révész
*elzötyög*tet majd odaáttra
honnán áttéved időnként hozzánk
egy-egy mókus hogy hírt
vigyen rólam *tűli*
barátainnak kik erjesztve már a nektárt
készülnek duhaj fogadásomra
bár nem sürgetnek
várnak kitartón –
kit nem hajt már
sem láz
sem -adás

A lélek, ha valaki...

A lelkünk egy sün.
Mocorog bennünk néha,
fészket, táplálékot keres,
majd elpihen mozdulatlan
vagy hosszan dúdolgat magában –

Kívülről azt hinnéd
nincs is,
de ha rátapos óvatlan egy kóbor árny,
te szisszensz föl
s erről tudni fogod, hogy van.

A lelkünk: sün.
Mi más lenne?
Mocorog bennünk néha,
helyét keresi szívünk
ketyegő piros almája mellett...

A Homokos is már rég

Emlékeimben csak már a Homokos is rég.
A falu közepén, ahonnan az ember elindul kifelé.
A gyermekkor utcájának végén,
balra a templom, szemben Csibe Mária kocsmája,
a tűzoltószertár és a temető között,
s onnan már csak a Hereföld,
majd a végtelen határ Hetényig egészen.
A Homokosban kacsák, libák, mindenféle
törmelék, szemét, partján bodzák, ecetfák,
ami az édenből megmaradt,
s derékig ha ért, nekem sokáig a tenger mégis.
Az árvíz után lecsapolták, kiszáritották, feltöltötték
medrét, ma iskola a helyén,
s eltűntek a kacsák is, libák is.
Csak hápogásuk, gágogásuk zeng föl még fülemben,
ha épp arra járok...

Ül folyója partján...

ül folyója partján Hérakleitosz
lábát lógázza egy meredély szélén
mellette horgászbotja vár a kapásra
alul
a víztükör alól kikémlél a hal
látja a *rejtvényben* szólót s úszókáját
gúnyos pillantást vet
horgán a csalira
mindig ugyanaz – gondolja
mindig ugyanaz a más

és nevetve viteti magát tovább
az időtlen áramló idővel

Géczi János

Akkó felé

A tenger, mint évszázadok óta
teszi, egyszerre mondja az összes
zsoltárt, dünyög a sok öreg, görbe
hátú hullám, énekszétmorzsoló
szerzetesek. Mi sem irányítjuk
az égnek reflektorát a szemünk
fénykévéjének. És más zene lesz,
megszólal az univerzum, minthogy
a mobilhálózatba gabalyodva
felzúg sok adást egy időben fogva
a telefonba belebújt rádió.
S a tenger immár Schubertet játszik,
egyszerre vezényel Franz Welser-Möst,
Fischer Iván és Leonard Bernstein,
majd Chopint és Bachot, mint kinek csepp
zenei ízlése sincsen, de amit
előad, az mennybéli, hencegek
vele én, a teutonfülű is,
hallom! A meglepett sokaság figyel,
a gekkók a visszahagyott mólón,
a porlepte sarkokban a pókok,
a neonfénypislogás abbamarad
s a teltkarcsú kötetek is nyitva
felejtik magukat a napozók
lebarnult kezében, a regényben
megáll az Annát elgázolni kész
vonat, a versben nem úszik tova
a szennyes vízfelszínen a dinnyehéj.
A nagyzenekar Schubertet játszik,
Chopint és leg-legvégül Messiaent,
az áhítatost, ki színhallással
hallja a vízkéket a szívkaagylók
rózsaszínével, s a tölgyrőt gályák
alkonyati moll felvonulását
miközben hajózunk Akkó felé.

Megnyilatkozás

A rostos szakállú fickó, mokány
Buonarroti, az asztaltól oda-
fordult hozzám s úgy szólt ahogyan
a heves zápor, mely nagy tüzet old.
Hogy meglátja a tájban a csipkét,
nem tudja, miként is részesedik
belőle, sejtéssel, hittel, avagy
belátással, s hogy lehet-e ettől
a tudástól boldog, világosan
és érthetően. Egyszerre úgy áll
a bokor s a neve mellé, hogyha
a helyet elhagyja, széleseben
távozva, bízvást bízva tudhatja,
megváltoztatja a történetüket.
Együtt még alacsonyok, mint Paulus,
jelentéktelen kinézetűek,
mégis, amikor rázza és hull
a lombból a levél, majd pedig kigyullad,
az esemény révén a harmadik
évig jutnak fel. Aztán az ember
szeme a parázs szokása szerint
kihunyt, de sugárzott belőle az
a meleg, amelynek naponta lesz
újabb és újabb szinonimája.

Kesergő

Biztos vagyok abban, hozzám beszélt
a Vogézek sziklája, az, amely
a Lauter-forrás fölött örködik,
állítja, pedig bort sosem iszik
a kecskebak-sovány frank és nézte
az öblöt. Velem a stiglic társalgott,
mondta az aquitán, és a méhek,
halkra fogottan. Hozzám az a meder
dumált, de nem volt türelmes szava,
amit ároknak ástam. Pirováciq
egyiknek hangja sem jut el, a tenger
pedig, áradjon a Hold ingása
mentén keletről vagy nyugatról, rég
elfeledte az imák latinját.

Tisztaság

Másodikban egyedül ültem. Kihúztam a szélső sor hátsó padjában a széket, a másokra meg odatettem a táskám, a kabátom. Nem kérte senki, hogy vegyem el, mert mellém szeretne telepedni. Azt hiszem, így is akartam. Hogy végre magamban lehessenek. Azt sem tudtam, melyik székre üljek. Hirtelen ebben is szabad voltam. Megtehettem, hogy egyszer erre, egyszer arra, ahogy a kedvem tartja. Kipakoltam a könyveimet meg a füzeteteimet, minthogyha falat építenék, és fedezékbe húzódtam. Abban a fedezékben töltöttem az egész évet.

Elsőben még névsor szerint ültettek bennünket. Egy hosszú, szőke hajú kislány mellé kerültem. Nem volt nekünk egymással semmi bajunk sem, de amint lehetett, ő egy másik kislányt választott padtársnak, én meg saját magamat. Akkor még nem is tudtam volna megmondani, hogy nekem van-e barátom. Vagy talán már nem. Ismertük egymást az óvodától fogva, meg persze az utcákról is, és páran már együtt, barátokként kerültek iskolába. Az én barátom azonban az óvodában maradt, mert selypített. Amúgy sem ülhettem volna mellé a névsor miatt, ám később talán igen. De így csak úgy, hogyha megbukok elsőben. Nem buktam meg.

Viszont lebukni majdnem lebuktam. A fedezékemben legelőbb is felírtam a padra ceruzával a nevemet, meg azt, hogy Hajrá, Fradi! Sok minden volt már belevésve, én csak úgy finoman satírozgattam. Aztán mikor járkálni kezdett a sorok között a tanító néni, hirtelen észbe kapva rá kellett dőljek, hogy takarjam. Megállt mellettem, és onnan magyarázott a többieknek. Azalatt teljesen leizzadtam. Amikor végre előrement, ész nélkül radírozni kezdtem. Aztán a táblánál maradt, én meg egyszerre azon kaptam magam, hogy megint firkálok. A radír annyira gyorsan kopott az asztalon, hogy inkább beleköptem a markomba, és a nyálas kezemmel kentem szét. Rózsaszín meg zöld szagos radírokat kaptam aputól, de akadt rendes szürke is azért nálam. Hogyha valaki kölcsönkérné. Persze egyik-másik lánynak a szagosat is szívesen odaadtam volna. Csak nem kérték. Jó nagy szürke paca maradt a tenyerem után a padon, de a radírom nem kopott tovább.

Végül amiatt szólított meg a tanító néni, hogy a füzeteim meg a könyveim számarfülések. Kellett nekem úgy kipakolni. Az volt az első nap, és már látszott. Talán mert már nyáron is forgattam meg lapozgattam egyiket-másikat. Aztán csak még rosszabb lett. Apu meg anyu nagyon gondosan becsomagolt nekem mindent, de a sötétkék borítók hamar rojtosra szakadoztak. Nem csináltam semmi különöset pedig, egyszerűen csak bepakoltam a táskába és aztán kipakoltam. Meg persze használtam könyvet is, füzetet is, arra, amire való. Még a lapok is összekoszlódtak, ahogy a tenyerem élével elmaszatoltam írás közben a sorokat. Rendetlen voltam. Odacsuktam a fiókba a Technokolt, és csak akkor vettem észre, hogy a

ragasztó kifolyt a fiók elejére, amikor a jó Puma melegítőm is olyan lett, amelyikben az iskolába jártam, és amelyet akkor is viseltem, amikor az elsős fotó készült rólam, s amelyet ki kellett végül dobni. Igazából azonban úgy voltam rendetlen, hogy közben rendes is voltam. Ezt magam sem értettem. Nem tudtam megmondani, hogy milyen is vagyok.

Amikor első év végén a tanévzárón bemondták a nevemet, a tanító néni külön is rám szólt, hogy menjek ki. Nem értettem, mit kell csinálni, és azt se, mért. Kezembe nyomták a könyvet, s benne a díszes lapot. Egyikre sem mertem nagyon rá se pillantani, mert figyelni kellett. Az osztályban kiosztották a bizonyítványt, de a szomszéd fiú rögtön el is kérte, és átböngészte, én meg megkaptam az övét, bár nem tudtam, mit kell benne nézni. A magaméban sem tudtam. Ő már ötödikbe járt, délelőtt ők, délután mi tanultunk ugyanabban a tanteremben, csak akkor, a tanévzárón voltunk egyszerre bent. Tőle, de tulajdonképpen majdnem az összes környékbeli fiútól is hallottam már, hogy év végén mi a szokásos pálya egy iskolánál, úgyszólván legörbülő szájjal mutattam a szüleimnek azt a bizonyítványt, hogy most akkor megbuktam-e vagy sem.

Nem buktam meg, így nem kerültem egy osztályba a régi barátommal. Különbösen mire ő is iskolába került, addigra teljesen elhidegültünk egymástól, minthogyha el is felejtettük volna, hogy nem olyan régen még mennyire jóban voltunk. Verekedtünk is.

Miközben satíroztam, és aztán letörültem a padot, azért figyeltem. Feleltem, amire tudtam, hogyha megkérdeztek. Azt nem figyeltem, hogy körülöttem a többiek mit csinálnak, mennyiszor felelnek jól, többet tudnak-e nálam, vagy kevesebbet, nem vettem észre semmit, ugyanúgy, mint a tornaórán sem, hogy ki mennyire gyors meg erős, pedig ott különösebben érteni se kellett semmit, elég volt látni. Csak azt vettem észre, hogyha valakit nagyon leszidtak, mert egyáltalán nem tudott írni vagy olvasni, vagy nem ismerte föl a számokat. Az ilyeneket mindenki észrevette. Nevetségesek voltak a butaságukkal, és úgy gondoltam én is, mint a többiek, hogy megérdemlik a szidást, a megszégyenítést, meg a fekete pontot. Én nagyon szerettem tudni és jó lenni, és ezekért piros pontot kapni.

Mikor a kislánnyal ültem, egyszer miatta lett feketém. Beszélgetett a körülötünk ülőkkel a pad alatt, amíg én figyeltem és írtam, amit kellett. Éppen akkor esett a földre a rádióm, és hajoltam le érte, amikor a tanító néni odanézett. Felcsattant, hogy mi mind a pad alatt vagyunk, és ezért mindenkinek fekete pont jár. Mutattam a rádiómat, hogy én csak amiatt, de mindegy volt már. Vagy majdnem. Mert a tanító néninek mindegy volt, de a többieknek nem, hogy én ki akarom húzni magam a dologból. Nem húzhattam ki akkor már, de rajtam maradt, hogy megpróbáltam. Mikor megértettem, felfogtam azt is egyből, hogy milyennek tartanak, de azt hittem, az egyáltalán nem igaz rám. Hogy akkor mi, már csak azt kellett volna megtudnom.

A fekete pontot iszonyúan szégyelltem, mintha bélyeg égett volna a homlokomba, de legalábbis a markomba. Elvörösödtem, szinte a sírás jött rám tőle. Hogyha gyakrabban kaptam volna, akkor tán hozzászokom. Így azonban kivételesen nyomasztott. Nem tudtam előle sehova elrejtőzni. Jött utánam, egyszerűen mindenhol ott volt a fekete. Az az egy-kettő, amennyi hébe-hóba becsúszott. Úgyhogy, bár elfelejteni elfelejtettem dolgokat néha, a magam részéről igyekeztem elkerülni.

Például úgy, hogy senkihez sem szóltam. És nem is csak órán nem. Az alsók délutánra jártak, a Déli Krónika után kellett elindulni, a Ki nyer ma? elején. Megvártam a végét. Akkor a többi gyerek, akivel egy utcában laktam, már előttem járt, majd nem a kanyarban, az elágazásnál. Két úton lehetett onnan továbbmenni az iskolába. A másikon indultam el. Behoztam a lemaradásom, hogy el ne késsek, és majd nem akkorra értem oda, mint ők.

Nem volt semmi bajom az utcabeli gyerekekkel. Persze abból, hogy elmaradtam mellőlük, azt gondolhatták, hogy van, de nem volt. Együtt jártunk már óvodába is. Együtt fociztunk délutánonként az utcákon, valamelyik kapu előtt, vagy a rét egy-egy be nem szántott tagján. Általában én vittem a labdát. A lányokat elmentem meglocsolni húsvétkor. Meg az anyjukat is. Sokáig közel éreztem magamhoz azokat, akikkel egyfelé laktunk. Talán a nemlétező összetartás nemlétező érzését sejtettem meg. Vagyis ami akkor nem létezett, vagy nem úgy, mert csak ma létezik, mikor már esély sincsen rá, és ma is csak egyedül az én fejemben.

A környékről még egy fiú járt az osztályunkba, akit viszont alig ismertem. Stílike nem jött velünk focizni, én meg nem locsoltam meg se a hűgát, se a nővé-rét, se az anyját. Elsőben került hozzánk. Akkor már másodjára járta. A mi utcánk melletti utcába is csak nemrég költözött a család, ki tudja, honnét, merről. Nem is nagyon ismerte senki közülünk, utcabeliek közül. Még én laktam a legközelebb hozzá, mert a konyhánk ablakából éppen a kicsike házukra lehetett látni. De én is csak ennyit tudtam. És se ettől nem éreztem egyáltalán közel magamhoz, mint a többi környékbelit, se attól, hogy ő is hátsó padban ült, és ő is magában. Az övé számappad volt. És azért volt maga, mert az elsőbeli padtársa, akivel együtt buktak meg, megint megbukott, és akkor már el is tanácsolták. Nem igyekezett senki se őmellé ülni.

Ezt a Stílikét nem tudtam figyelni, hogy elindult-e már, mert lejjebb lakott az utcán. Egyszerre nem tudtam az első szoba meg a konyha ablakánál is leskelődni. Meg aztán eszembe se nagyon jutott, hogy ő is ott van. Egészen addig, amíg egy nap pont akkor ért ki a főút mellé, amikor én. Másnap hamarabb, de megállt és bevárt. Harmadnap én értem oda hamarabb, nem is néztem be, hogy jön-e, de jött, és utánam futott. Kiabált, nem álltam meg neki. Utolért. Mondtam, hogy nem hallottam. Tudtam, hogy tudja, hogy hazudok. De nem számította fel.

A kicsi, L-alakú sárga ház a kipusztult, elöntött szomszéd kert elejében állt. Kőhajításnyira az ajtajuktól víz verte fel a zombékok közét. Viharvert eget tükrözött vissza a sok mocskos pocsolya ezernyi, apróra tört darabban. Olvadáskor náluk is állt a ház körül. Dermesztő ködpamacsok lebegtek és kúsztak tova az ingovány fölött, mintha egy valóságos mocsár láncolt lelkei tántorognának elő a fulladás szakadékából. De hát ez sose volt igazi mocsár. A közvetlen szomszédjuk a kerthez tartozó valamikori parasztház romja volt. Nem olyan hely, ahol szívesen lakna az ember. Az udvaruk formátlan, láthatatlan, mert kerítés sosem vette körül, a víz pedig egyre többet falt fel belőle minden évben. Kicsike kert egy fura betonkeretben az L két szárának öblében. Sose ültettek abba semmit. Mint ahogy egyébként se volt semmijük. Az egyik ablak helyén is csak újságpapír. Függöny helyett rozsdás kondérok, lábasok a belső parkányon.

Mama barátnőjéhez mentünk. Lopva lestem az út mentén álló kicsi házra. Kicsi házak közötti kicsi házra. Az öregek, a néni meg a bácsi, egyfolytában panaszkodtak a betegségeikről, és hogy mindennek lába kel az udvarról meg a kertből, akármennyit is kínlódnak. Kimentem, untam magam, inkább leskelődtem. A hosszú házak ölelte közös udvarról csak a kis házra lehetett kilátni. Ahogy néztem, leselkedtem, bámultam, valaki kijött abból a házból és visszanézett. Egyenesen rám bámult az udvar távolából. Megijedtem, be is sepertem egyből. Kerítése nem volt a néniék házának sem. Akárki bejöhetett. Még odabentről is az ajtót néztem, mikor nyílik ki. Arra gondoltam, hogy csak maradjunk még. Csak maradjunk. De előbb-utóbb el kellett indulni. Hazafele mama mögé húzódtam. Gondoltam, hogy attól még észrevesznek. A bámulóra bámulnak megint. Vagy megkérdezik. Lehet persze azért, mert gondoltam, hogy nem is volt olyan ártatlan bámulás az. Mamára ráköszönt valaki, megálltunk, mielőtt kijutottunk volna a házak közül. Izzadt a tenyerem, amíg beszélgették. Nem volt semmi értelme a szóváltásnak, én legalábbis nem értettem. Csak az az egy értelme volt, hogy addig leizzadjak. Attól, hogy nem tudok hova elbújni.

Nem érdekelt engem másik világ. Csak szörnyülködni akartam. Átkukkolni a szegénységbe. Mama azt mondta, mi is szegények vagyunk. Csak mi úgy voltunk szegények, hogy közben sok mindenünk meg is volt. Stílikéék meg nem úgy. Abban az időben a saját világom még nem kérdőjeleződött meg bennem. Sőt, biztosan valami olyasmi miatt akartam mindenkitől külön ülni. Talán sejtettem azt is, hogy kis majomnak tartanak, talán nem. Talán akkor nem is tartottak annak még, vagy legalábbis nem annyian, mint egy-két évvel később. Odahaza is egyedül magam voltam. De az úton végül is jól telt az idő úgy ketten. Magamban csak a köveket rugdostam. Tiszta kopás lett a cipőm orra. Igaz, így meg a talpára várt ez a sors, amikor télen a patak jegén csúszkálva mentünk fel. Stílike a táskáját is elhajította, messze csúszott előre a jégen. Én azt nem mertem. Meg nem is akartam. Így volt jó minden.

A hátsó padban ugyanúgy nem lehetett elbújni, ahogyan mama mögött sem. A tanító néni, ha elkezdett sétálgatni, és mindig elkezdett, leghátul állt meg. Perceken keresztül tudott hátulról diktálni. Meg belenézni az ember válla fölé a füzetébe. Valójában középen lehetett láthatatlanná válni. Hátul elég volt azt elrejtteni, amit a padra firkáltam. Meg amit a füzetembe. A könyveimet is elkezdtem kidekorálni. Stílike mondott egy viccet az egyik nap. Az beindította a képzeletemet, hogy mit lehetne hova rajzolgatni.

Barátságáról szó sem lehetett közöttünk. Én nem várhattam be Stílikét, csakis ő engem. Én nem mehettem a házukhoz fütyögni, és még csak az kellett volna, hogy Stílike jöjjön a mi házukhoz. Kisfiúk voltunk, volt is köztünk különbség, meg nem is. Mindenkinek meg kellett mondania, hogy kicsodák a szülei. A bányában dolgozik. A gyárban dolgozik. Az egyik fiú apja tolatásvezető volt. Az enyém alállomás-vezető. Ez maga is két különböző munka, különböző munkahelyeken, de egyik sem az, ami a többieké. A Stílikeé töltő. Tudtam, hogy a gyárban oxigéngyár is van, és mindjárt arra is gondoltam. Mint ahogy mindenki arra gondolt, nem kellett elmagyarázni. Akkor már mindjárt lehetett egy nagyot nevetni, hogy költő. Mint ahogy Stílike mondta azt is a rockoperára, hogy István, a cigány. Ezen is nagyokat nevtünk.

Nem sokkal utána, hogy ők odaköltöztek, a környékeliek felhagytak a külső tagok művelésével, mert minden eltűnt azokból, mielőtt még egyáltalán beérett volna. Ahol nem volt kapu, gondolkozni kezdtek, hogy ácsolnak. Vagy inkább egyből vasból. Kutyát tartanak majd macska helyett. Mindez bennünket egyáltalán nem zavart. Nem kellett nekünk mindent megbeszélni. Sok mindent anélkül is tudtunk. Aközött, míg felértünk, és míg elindultunk haza, nem nagyon váltottunk szót egymással. Mert olyankor nem volt miről. Néha verekedtünk valamelyik szünetben. Én akkor azt kiabáltam: Szar, szemét cigány! Ő akkor azt kiabálta: Geci magyar! Mindketten azt kiabáltuk: Kurva anyádat! Akkor pár napig nem együtt mentünk és jöttünk. Azután megint egymás mellé csapódtunk az utcán. Stílike nem haragudott rám, én meg nem haragudtam Stílikére.

Éjszaka megszólal Ferike: Te Pisti, az apu bassza az anyut! Pistike nem felel, Ferike rákezd megint. Te Pisti, az apu bassza az anyut. Nincs válasz. Azután harmadjára is. Pisti, hallod, az apu bassza az anyut! Felugrik erre az apjuk az ágyból, s elordítja magát: Csendbe legyél, baszom az anyád! Ezt a viccet mesélte Stílike.

Én nagyon jó fiú voltam. Attól eltekintve, hogy a padra firkáltam, meg a könyveimbe firkáltam és irkáltam. Nem akartam nagyon jó fiú lenni. Egyszerűen csak az voltam, mert ahhoz szoktam otthon is, hogy elfoglalom magam csöndesen. Leszámítva, amikor lemezt hallgatok. Azt mindig hangosan csináltam. Mama rám szólt, hogy a szomszédban a bácsi éjszakás a bányában, és most nem tud a zenétől aludni. A házuk meg a házuk közt ott volt még az udvarunk, egy másik ház, az utca, és még a bácsiék kertje. És odabent nem tud aludni tőlem, ennek az egésznek

a másik oldalán. Hittem is meg nem is. Stílike is azt mondta, hogy hallja, amikor zenét hallgatok, pedig arra a konyhánk ablaka nézett, és nem a szobámé.

Abban az egy évben én olyan tiszta voltam, mint a szűz hó. Úgy maradt meg bennem, hogy akkor voltam a legjobb. Bár attól még kitettem a lábam, amikor az egyik osztálytársam elfutott a padom mellett. Nem tudtam volna megmondani, miért. Egyszerűen csak mert alkalom kínálkozott rá. És mert különben is azok között volt, akik olyan nevelésesen nem tudtak semmit sem, bármiről kérdezték. Makogva olvasott még mindig. Biztos azt gondoltam, hogy akkor meg megérdemli. Retteneteset esett, arca vágódott a parkettán. Elindult az orra vére, és csak dőlt és dőlt belőle. Különösképpen még ő is azt mondta, hogy az asztal lábában bukott fel. Valaki rám mutatott, hogy én gáncoltam ki, ő meg azt mondta, hogy nem. Olyan jó gyerek voltam, hogy a tanító néni egyáltalán nem is gyanúsított semmivel.

Stílikét persze mindig mindenért elővették. Nem keltem a védelmére sosem. De ki se nevettem. Legalábbis egy idő után. Kicsit hamisak voltunk mindannyian. Ő is, én is. Akinek volt barátja, az már kezdett mellé állni, ha bajba került. De még akadtak olyan félreértések bőven, hogy időnként a barátok is részt vettek a másik gúnyos kikacagásában. Akit aztán sokszor lehetett gúnyosan kikacagni, és nem tudta kiverekedni sem magát belőle, annak nem lett barátja. Meg még nekem, bár engem nem gúnyoltak ki. Vagy nem úgy, és nem ott, és nem azért.

Egy nap Stílike mellén hatalmas fém Fradi-jelvényvel érkezett iskolába. Aznap nem együtt mentünk. Nem bírtam levenni róla a szemem. Stílike nem szerette a focit. Mindenki szerette, csak ő nem. Nem is volt ügyes, meccseken legfeljebb becseréltük. A nővére rágta a csapatkapitány fülét, hadd álljon be, bár neki magától nem feltétlen jutott eszébe, hogy annyira szeretne. Szóval akkor minek neki az a Fradi-jelvény? Én akkor már jó ideje kivagdostam a Népsportból, a Képes Sportból, a Labdarúgásból meg a Népszabadságból a képeket, a meccsek statisztikáit, és a nagy kockás füzetbe gondosan beragasztgattam. A zöld-fehér csikos pólóm hátára rávarrattam anyuval a hatost. Ilyen jelvénynek soha a közelébe sem jutottam még. Elképzelni sem tudtam, hogy neki ugyan honnan lehet. Addig-meddig beszéltem Stílikének, amíg bele nem ment, hogy nekem adja. Csak nem most, ma még hadd legyen az övé.

Hétvége jött. Vagy talán valami kisebb szünet. Nem mentünk másnap iskolába. És arról valahogy szó sem volt, hogy olyan sokáig várjunk, míg megint nem megyünk. Nem tudom, mit ígértem neki cserébe. Az is lehet, hogy nem kért érte semmit. Csak úgy odaadta volna. De nem jöhetett át, és én sem mehettem hozzájuk. Megbeszéltük, hogy felhangosítom a zenét, és az lesz a jel. Stílike kijön az utca elejére, én kimegyek az utca elejére, leboltoljuk egy perc alatt. Megbeszéltük, hogy melyik számot fogom felhangosítani.

Én tudtam, hogy tőlük bolhát lehet kapni. A tetűről senki sem beszélt, mert nem tudtam, mi az, bolhát a kismacsákák rózsaszín hasán eleget láttam.

Elgondoltam, hogy ugyanúgy nyüzsg és hemzseg és pattog a házukban is. Ahol ragad a szutyok mindenem, és ahol rossz kondérban rotyog az ezer éve rászáradt vakaréktól retkes lyukas sparhéton valami zavaros mutymurty. Belenyálnak, ahogy kavargatják, utána úgy kell kiszürcsölni egymás nyálából az ételt. Csak meg ne kínáljanak bár egy pohár vízzel is. Csak hozzá ne kelljen érni semmihez, ami ragad. Az iskolában minden évben talált tetűt a védőnő valamelyikünkben. Mindig magyar gyerekben. Ha tetűvel riogattak volna, akkor talán innen kezdve az egészséget meggondolom. De bolháról volt szó, és én csak nagyon lassan gondoltam meg.

Nem hangosítottam fel azt a számot. Csendben lapítottam egész nap. Millió meg egyszer futott át minden a fejemem. Be voltam szarva, hogy mégis kiderül. Be voltam szarva, hogy milyen lesz megfogni és magamra tűzni Stílike után, hogy a szüleimnek mit mondok, honnan szedtem. Be voltam szarva mindentől, és nem is kapcsoltam zenét akkor egyáltalán.

Soha többet nem láttam Stílikén azt a jelvényt, nem kérdezte, miért nem hangosítottam a zenét, és én tudtam már, hogy hiába is hangosítottam volna, nem jön elő a házból semmiképp, és hogy talán akkorra meg sem volt már, és ezért a gyávaságot elsodorta valami más, amit ugyanúgy nem lehetett megnevezni, mint azt a valamit, ami a gyávaság helyén volt, mert az nem gyávaság volt.

Nagyon jó fiú voltam, de abban az évben, amikor a pontokat felváltották lassan a rendes jegyek, félévkor négyest kaptam magatartásból. Biztos, hogy nem kellett az órákon rám szólni soha. Nem beszélgettem, nem leveleztem, nem csináltam semmit senkivel a tanítás ideje alatt egyetlenegyszer sem. Nem vettek elő se a padra firkálásért, se másért. Mégsem lettem példás. Persze én erről mit sem tudtam, amikor hazavittem a félévi értesítőt. Nem tudtam mit kezdeni a szöveges osztályzatokkal. A szüleim persze tudtak. Mindenből jeles lettem, csak az az egy jó csúszott be valahogy. Azt se tudtam, hogy becsúszott, azt se, hogy csak egy, és végképp nem, hogy mért. Nem tudtam, hogy ezzel nekem micsoda versenyfutásom lesz onnantól kezdve mindmostanáig, hogy előbb-utóbb ebben a versenyben mindenképpen le kell majd maradjak magam mögött, és hogy nem lehet nyerni, de a vereség attól még épp annyira fáj, minthogyha lehetne nyerni is úgy különben. Nem tudtam, hogy egy olyan vesszőfutás vette a kezdetét, aminek sohasem lehet vége. Ami miatt még felnőtt emberként is arra riadok, hogy rájöttek, csaltam, és utólag buktattak meg valamiből.

A szüleim úgy gondolták, talán Stílikétől tanultam el valamit. Mert ők úgy beszélnek. Nem tudom, honnan vették. A tanító néni mondta talán nekik. De ha nem, akkor kicsoda? Ne menjek többet Stílikével az iskolába. Nem volt ez tiltás, se szigorúság nem volt benne, csak mondták. Attól még ugyanúgy vele jártam. Az ilyesmit nem is lehetett megakadályozni. Legfeljebb arra figyeltem, hogy otthon véletlenül se említsem meg. Amúgy minden ugyanúgy ment tovább.

Év végén már kitűnő lettem. Alsóban végig kitűnő voltam. És ezzel kilógtam a többiek közül, hogy csak akkor tudjak majd besimulni, amikor a falutól messze kerülve átlagos lettem én is a gimnáziumban. De akik ott ültek velem ugyanazokban a padokban, azok még akkor sem felejtették el teljesen, hogy én pedálozós vagyok.

Stílike hatodik után elment az iskolából. Minden évben pótvizsgázott, de akkor már talán arra sem mehetett, annál többitől lett egyes. Nem járta nálunk újra. Elköltöztek a mellettünk levő utcából. Utánuk üresen maradt a ház, ameddig el nem bontották. Mi még egyszer találkoztunk, Ózdon, jó sok évvel később. Egy barátommal koslattunk a városban épp. Szembejött valakikkel. Azt hittem, nem vett észre. És azt is tudtam, hogy most egy köszönés annyira kevés lenne, hogy akkor már jobb a semmi. Elmentünk egymás mellett, és ő visszafordult. Mi az, már meg sem ismeresz? Hogyne ismertelek volna meg, Stílike, fordultam vissza akkor én is. Lejárt az az idő, mikor nem számítottuk fel egymásnak a másik hazugságait.

Balaskó Ákos

g: Vadászat

Ha éhezem,
apám vadászni ered.
Megnyílik előtte
a [véletlen erdő],
a véletlen erdő
mögötte bezárul.
Egyetlen fia,
amíg odavan,
egyetlen fia
elárvul.

Apám elé a vadat
robotkutyák hajtják
nyomorult kotorékállatok.
Apám céloz,
apuska lesz apám,
metsz a húsából,
az visszánő,
elengedi, elfut.
Annji húst hozott már
az apám, hogy úgy hiszem
belőlük származok.

Hazafelé, hogy
visszataláljon,
jeleket vág a kérgekbe,
nyomokat ejt a sárba is.
Hazafelé a mezőn át
egy [valószínűségi mező]n át
meghajlanak
léptei mentén
a sarjadó búza szálai.

A kutyák odakint csontot temetnek.
Évgyűrű serdül egy [döntési fában].
Jóllaktam, hányok boldogan.

Apám vár, hogy megéhezzek ismét,
virraszt, arra éhezik, hogy várjam.

Csikóhal

1564-ben dr. Gulio Aranzi csikóhalat
(híppos [ἵππος], kámpos [κάμπος])
metszett ki egy emberi agyból.
Felmutatta az orvostanhallgatókból álló
közönségének, ahogy ostyát szokás.
Az állaton színt váltott az éhség, a rettegés,
úgy verdesett a tálcán, mintha
visszatérni még lehetne bárhová.

Utoljára, alig láthatóan, de fémes fény
ömlött végig a csontpajzsokon,
a nász, a vadászatok
a felidézés szikrázó sörénye.

Egy kifejlett agyban, úgy tartják,
a gyermekszületéstől számítva,
a hippocampus két-három hetente
szétnyílik, és emlékek özönlenek
a neuronok hínárkarjai közé.
A fizikai változások így ülepszeneek
geológiai változásokká.

Apa vagyok. Magamban hordalak,
tengervízben forgolódsz csontboltozat alatt
egészen addig, amíg nyugalmi
állapotra nem csillapodik körülöttem minden
szikraszinapszis.

Zigótajelszó

A kontinens délkeleti része,
a közeli szigetek,
a hullámokat uszító túlpart
októbertől januárig
(ez itt a déli félteke)
madárzsivajba fullad.

A lazúr tündérmadár (*Malurus
cyaneus*, [W. Ellis, 1782]) az udvarlás
során felszegett fejjel a függőlegesig
dőlvén ereszkedik a földre, alászáll,
szárnyai alól arrébb húzódik a por.
[Csikóhal]tánc – így nevezték el,
pusztán a mozgásformák
hasonlóságából adódóan.
Remélni se merték,
de a két faj lényegét
tekintve azonos.

A tojó a költés két hetén át ugyanazt
az öt-hét hangból álló dallamot
énekli a fészekben napra nap.
A dallam áthatol a kalciumkarbonát
falán, átszivárog a koponyahártyán,
mélyen berögzül egy épülő agyba.
Talán tovább is, akár egy 11. parancs.

A fiókák vakon és pőrén bújnak elő,
és a szülők csak azokat etetik mégis,
akik hiba nélkül elisméltik a jelszót.
A jelszót, amit előbb észleltek mint a fényt.
Így kiszűrhetőek a költés alatt
becsempészett intruder fiókák, akik,
mivel kevesebb ideig voltak a gazdatest közelében,
kevésbé képesek felidézni a dallamot.
A későbbi túlélésük esélye
már zigótaszakaszban egyre csak
enyészik napra nap.

Lenyűgöz, ahogy a szelekció
csakis a saját torkába néz.
És nem hagy nyugodni, hogy
megvillanthatja-e így,
ilyen tisztán és kíméletlenül
magát abban,
ami nem hús és csont,
nem toll és hang.

Lengyel András

A szerkesztő Ignotus Pál

Adatok és szempontok a Szép Szó történetéhez

Füzi Lacinak

1

Ma már tudható, Ignotus Pál (1901–1978) a két világháború közötti magyar szellemi élet egyik fontos és jellegzetes alakja volt. Mint publicista és mint szerkesztő a politikai és irodalmi életben egyaránt számontartásra érdemes szerepet játszott. A *Szép Szó* (s József Attila) körül végzett munkája kivált megkerülhetetlen.

Hendikeppel indult. Ignotus Hugónak (1869–1949), a *Nyugat* alapító főszerkesztőjének, a modern magyar irodalom megszületéséért vívott „szabadságharc” kiemelkedő személyiségének fia volt (vö. Lengyel 2020). Apja tekintélye pró és kontra jelentősen alakította pályáját. Neve, mondhatnánk, önmagában is belépőjegyül szolgált a magyar irodalmi és szellemi életbe, ugyanakkor a kortársakat állandó összevetésre is készítette, s nem lehetett kétséges, hogy képességei meg sem közelítették az apját. Ráadásul az Ignotus név eleve több jelentésű, „megosztó” név volt. Különösen 1919 után, amikor az addigi magyar világ összeomlása után az öreg Ignotus gyakorlatilag emigrációba kényszerült; főszerkesztői posztja névlegessé vált, majd (1929) meg is szűnt, a kurzus pedig, kimondva-kimondatlan, ellenséget látott benne. S a „nyugatos” univerzum belülről is megosztódott. Gondoljunk csak Babits regényére, a *Tímár Virgil fiára* (1922). Az Ignotus név, kivált Ignotus-Veigelsberg formában stigmává vált. Ignotus Pál számára csak a liberális újságíró pályája maradt nyitva. Mintája és mércéje apja publicisztikája volt – ez még a *Tímár Virgil fiából* is kiderül, amelyben az ifjabb Ignotus alteregója az a fiú, akit hiába „Virgil atya” (alias Babits) nevel, megmarad „a zsidó aforizmaíró fiának”. A viszonyok azonban az 1918 előttihez képest gyökeresen megváltoztak, s „Pali fiam” tehetsége kevés volt egy valóban új és eredeti orientáció kialakításához. „Csak” a kései liberalizmus egyik pragmatikus szószólója lett, saját megfogalmazása szerint a „megreformált liberalizmus” képviselője. Ezméi a szociáldemokrácia törekvéseivel is érintkeztek, de szimptomatikus, hogy nem a *Népszavának*, hanem az *Esti Kurirnak* lett a publicistája.

Ideológusi tevékenységének paradoxonát aligha véletlenül József Attila fogalmazta meg a legpontosabban, aki éles szemmel meglátta, hogy szerkesztőtársa

valójában „lírikus”, nem összefüggő, koherens ideológiát képvisel, hanem elveit „szétmorzsolja”, személyes viszonyulássá alakítja át. „Szó sincs arról, hogy alapjában véve publicista és kultúrpolitikus lenne – bár hát annak is megállja a helyét”, írta róla a költő. „Én őt inkább idealista lírikusnak látom: ideálja a racionalizmus, melyen oly heves szenvedéllyel csüng, hogy lehetetlen észre nem venni benne egy ősi irracionizmus éltető erejét. [...] Az is igaz viszont, hogy Ignotus Pál éles ésszerűséggel dolgozik, ujjja-hegye keményen fogja meg mindig az ideális tárgyat, a fogalmat, de szétmorzsolja, ahogy például a liberalizmus fogalmát szétmorzsolta, hogy így aztán liberalistának vallhassa magát [...]. Ez pedig a lírikusra jellemző.” (ÖTC 2018. II. 1132.) Ez a jellemzés, nem kétséges, az ideológus bírálata, de – paradox módon – az ember dicsérete is; és amikor József Attila azt írja, hogy szerkesztőtársa „nem síneket fektet le, hanem a vízen mozog”, arra a nyitottságra, pragmatizmusra is utal, amely kettejük együttműködését is lehetővé tette.

S azt kell mondanunk, ez lett Ignotus Pál „szerencséje”; ez helyezte őt az irodalmi élet olyan posztjára, amelyen megmutatkozott gondolkodástörténeti jelentősége. Ez a magatartása tette lehetővé, hogy korábbi politikai ellentéteiket, személyes sérelmeket és előítéleteket lebontva József Attila szövetségese lehessen a *Szép Szó* megteremtésében és működtetésében. S e szövetségük – hosszú „mosolyszünet” után – olyan folyóiratot eredményezett, amely megteremtette József Attila nagy költővé válásának szociológiai *lehetőségét*, s ugyanakkor, nem utolsósorban, József Attila révén jelentős irodalmi és kulturális folyóiratot adott a magyar szellemi életnek. Méghozzá egy nagyon nehéz történeti periódusban.

Ignotus Pál mint a *Szép Szó* egyik alapítója és szerkesztője, beírta nevét (saját jogán!) a magyar irodalom történetébe. Szerkesztői szerepének fölmérése tehát megkerülhetetlen.

2

A *Szép Szó* alapításának kezdeményezője és motorja József Attila volt (vö. Lengyel 1996). Ez egyszerre meglepő és érthető. Meglepő, mert József Attila szociológiai helyzete egyáltalán nem indokolt egy ilyen vállalkozást; sem pénze, sem irodalomközéleti pozíciója nem volt hozzá. A napi megélhetés is gondot okozott neki. De mégis érthető ez a fejlemény. Nemcsak kitérő költő volt, aki, érthetően, vágyott a saját fórumra (a „lapalapítás” a kor marginális alkotóinak egyik állandóan ismétlődő, meghatározó ambíciója volt); de elsőrendű analitikus elme is, aki több lépéssel előrébb járt gondolkodásban, mint kortársai többsége. Saját sorsát, helyzetét elemezve rájött, az ország kritikus helyzet felé halad. Minden áttrendeződben. Új szövetségese után kell néznie. Az Új Szellemi Front zászlóbontása adott jelt és teremtett lehetőséget egy új, jobboldallelles, szellemi „koalíció” összehozására.

A helyzet komolyságát jelzi, hogy az átrendeződés kiterjedt a teljes politikai mezőre. A hatalom köreiből megfigyelhető volt az erjedés, a konszolidátor Bethlen után, a harmincas években, már a magyar nacionalizmust a náci Németországhoz való igazodással kombináló Gömbös állt a kormánykeréknél. Az ő politikája pedig a jobboldali radikalizálódás erőt erősítette és ösztönözte. Ennek része volt az Új Szellemi Front föllépése, és az írőkkel való alkudozás is (vö. ÖM 1958. III. 157–166., 376–408.). És ezt Gömbös tehetette, mert a baloldal valamennyi szegmense veszített befolyásából, és orientációs zavarokat mutatott. A nagy európai trendnek, a nácizmus előretörésének ellenszerét sem a liberális, „polgári” baloldal, sem a szociáldemokrácia, sem a kis, illegális kommunista pártok nem találták. Ugyanakkor a náci vezérelte nagy antiszemita trend, s az ugyancsak náci mintákat követő erőszakmítosz, az egyelőre korlátozott erőszak-alkalmazás ellenére is tanácstalanságot és veszélyérzékenységet váltott ki. Az elsődlegesen veszélyeztetett populáció a zsidóké volt, akiket a fajelméleti retorika egységes, homogén masszává alakított át, s „a” zsidó adta az „ellenség” nevét és arcát. A nem zsidók helyzete látszólag valamivel jobb volt, ők keresztlevéllel igazolhatták pedigréjük „tisztaságát”, ám a náci egységbe sokan így sem fértek bele. A náci homogenizáció nemcsak „faji”, de világnézeti és politikai egységesítést is jelentett. Potenciálisan bárki az áldozat, a páriák státusába kerülhetett. A különvéleménynek, az egyéni választásnak a hitleráj nemigen adott helyet. Ám mivel az ellenséggé való besorolás szempontjait mesterséges homály vette körül, sokan, még a veszélyeztetett csoportok körében is, sokáig megmaradtak az önáltatás, a struccpolitika keretében. De akik a felvilágosodás tradíciójához kapcsolódtak, azok vallástól, pártállástól függetlenül észlelték, észlelni kényszerültek a veszélyt – hatalmi szerveződés híján is.

Az átrendeződés, ha létrejött, s nem akadt el már valamely korai stádiumában, az *ideológiai tagoltságot felülíró veszélyeztetettségérzés bázisán* jött létre. Ez, mai perspektívából mérlegelve a fejleményeket, evidens fejlemény, a '30-as évek közepén azonban olyan opció volt, amely még nem igazolódott vissza, és sokkal szűkebb körben realizálódott, mint amekkora kört objektíve érinthetett volna ez az összefogás. József Attila azonban fölismerte ezt a helyzetet, és a „saját lap” megteremtése érdekében, saját régebbi és új ismerősei körében megpróbált létrehozni egy ilyen szellemi koalíciót (vö. Lengyel 1996).

Az ötletet és az alkalmat az Új Szellemi Front zászlóbontása (1935) adta meg. Lehet, hogy pusztán véletlen, lehet, hogy az előzményekből folyó „törvényszerűség”, de tény, mind József Attila, mind Ignó Pál föllépett a Front ellen. És ez a „közös” föllépés megteremtette az alkalmat a régi, társasági barátság fölújítására, amely mint aktuális reflexióközösség, kezdőpontja lett a következő két és fél éves közös munkának. Ez a két és fél év mindkettőjük életének fontos periódusa lett.

József Attila és szövetségesei közt, természetesen, „csak” fegyverbarátság lehetett, és nem teljes nézetazonosság – még leginkább Cserépfalvi Imrével állt közös

platformon. Ám számára az elsődleges cél ekkor már a „saját lap” megteremtése volt; nem a direkt politika. A sikerélményt számára az alkotás és az alkotás lehetősége adta meg. Magatartását akár önzésnek is mondhatnánk persze, de ha ez önzés, akkor legitim önzés. A „mű”, amelyet élete utolsó éveiben alkotott, igazolja őt. És lapgründolásának története azt is megmutatja, akciója mögött a közös érdek is fölismerhető. Stratégiája, amely a *Szép Szó* megalapításához vezetett, nagy, közös érdekeket is figyelembe vett, s erről meg is tudta győzni potenciális partnereit. Egy ilyen lapnak, versei közlése révén is, és azon túl is, világnézeti, sőt közélet-alakító szerepe is lesz; a lap egy virtuálisan már meglévő, de gyakorlatilag még betöltetlen szerepet tölt majd be. Annak az antirasszista és szabadságpárti küzdelemnek lesz a fóruma, amely támogatóinak is eminens érdeke. Ezért a liberális Ignotus Pált, az exkommunista, kriptoliberalis Fejtő Ferencet, a „nyugati marxizmust” képviselő Cserépfalvi Imrét éppúgy rá lehetett venni a közös fellépésre, mint a konzervatív cionista Hatvany Bertalan bárót. És e keretbe, kiegészítő szerepkörben, integrálni lehetett az együttműködésre kész mérsékelt konzervatívokat, katolikusokat, sőt – *horribile dictu* – némely népieket is. Ez a terv, szűk körben, egy ellenzéki „nagykoalíció” csíráját rejtette magában. És a keret, amelyet József Attila koncepciója kijelölt, reális és hatékony volt – ez adta a *Szép Szó* történeti szerepének alapját. Hogy e keret később mégis leszűkül, az nem a koncepció, s nem is József Attila személyes hibája volt. És szimptomatikus, hogy a konzervatív Kelet-kutató, a cionista Hatvany báró, aki előbb csak altruizmusból, majd érdekelismerésből is a *Szép Szó* anyagi támogatója lett, utóbb elismerte, hogy élete legjobb döntése volt ez a szerepvállalás. Igaza is volt. Már csak azért is, mert József Attila költészete nem a lapöltelék szerepét töltötte be az új folyóiratnál, a *Szép Szónál*, hanem egykori és mai perspektívából egyaránt a lap szellemi hitelét erősítette, sőt szimbolikusan igazolta.

A lapgründolás szubjektív centrumát, személyi alapját József Attila és Ignotus Pál barátságának följújtása, „kiegyezése” teremtette meg. Minden más szereplő csak ennek az együttműködésnek a bázisán lépett be a folyamatba.

3

Hogy József Attila elnyerte Ignotus Pál egyetértését és támogatását, sok jel mutatja. Már a lapalapítás előtt voltak közös fellépéseik. Közülük hármat itt is érdemes megemlíteni. Az egyik: 1935 augusztusában a sztrájkoló építőipari munkások érdekében közösen demonstratív léptek fel. Mint a *Népszava* 1935. augusztus 11-i száma hírül adta: „Ignotus Pál és József Attila bejelentették, hogy hajlandók két építőmunkás család élelmezéséről gondoskodni. Az építőmunkások sztrájkvezetősége köszönettel tudomásul vette a bejelentést.” (KJA 1987. I. 384.) Akciójuk követőkre is akadt, így például Illyés Gyula, S. Gy. és mások is csatlakoztak a beje-

lentéshez. (Népszava, 1935. aug. 13., KJA 1987. I. 384.) A másik: a *Cobden* folyóirat 1935 nyarán ankétot szervezett *A középosztály és a vajúdo világ* címmel. Az egyik felkért hozzászóló József Attila volt, írása meg is jelent (Cobden, 1935: 280–282.). A Cobden a magyar nagykereskedők társadalmi egyesületének lapja volt, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy az exkommunista, két évvel korábban még illegális párttag költő hogyan kerülhetett képbe a tőkés lapjánál. A válasz, ha áttekintjük a felkért hozzászólókat, mindjárt evidens: Ignotus Pál kapcsolatrendszere révén. S aligha véletlen, hogy – mint a *Cobden* összefoglalójából is kiderül – sokban rokon álláspontot fejtettek ki. A *Cobden* szeptemberi számában egyebek közt ezt olvashatjuk: „A szocialista József Attila [...] kifejezetten egy »liberális tervgazdálkodás« eszméjét propagálja, Ignotus Pál egy szociálliberális, vagyis kifejezetten baloldali demokratikus gazdasági és politikai orientációt tart egyedül célravezetőnek a középosztálybeli értelmiség magasabbrendű és jogosult aspirációinak szempontjából.” (KJA 1987. I. 388.) Nota bene: alighanem az sem véletlen, hogy a hozzászólók között Hatvany Bertalan is ott volt (Uo. 388.). A harmadik: József Attila nevezetes „választási” verse, a *Levegőt!*, amely a Gömbös-kormány erőszakalkalmazó politikájának igen hatásos kritikája, a *8 Órai Újság* 1935. december 3-i számában jelent meg, szerkesztőségi felkérésre. Itt is felmerül az előbbi kérdés, hogyan került a költő s verse a volt miniszterelnök, az immár ellenzéki szerepre készülő Bethlen István szócsövének számító újság szemhatárába. A vers történetéből tudható, a háttérben itt is felfedezhetjük Ignotus Pál személyét. A vers megírása és megjelenése közös érdekük volt. Ám amíg az exkommunista József Attilának ez irányú kapcsolatai egyáltalán nem voltak, Ignotus Pál, a liberális *Esti Kurir* egyik vezető munkatársa jól felfogott politikai érdekből ideális közvetítő lehetett, a másik, rokon karakterű laphoz (vö. Lengyel 2021). S a *Levegőt!* igencsak meggyőző argumentáció lehetett Ignotus Pál számára; ez bizony politikailag is „hasznos” ellenzéki vers volt.

4

A *Szép Szó* lapalapításának története nagyjából ismert (vö. Lengyel 1996, Ignotus 1947/48, Cserépfalvi 1982). A lapalapítás mentális alapszerkezetének megértése szempontjából azonban érdemes néhány dolgot rögzíteni.

Mindenekelőtt: Cserépfalvi Imre azt írja emlékezésében, hogy – az 1936. januári indulás érdekében és reményében – már 1935 szeptemberében volt egy olyan értekezletük, amelyen a szereplők többsége már megjelent (vö. Cserépfalvi 1982: 143–145.). Ha nem téved az időpontban, akkor ez azt jelenti, hogy a *Szép Szó* megteremtését lehetővé tevő „kiegyezés” már 1935 nyarán, tehát párhuzamosan Ignotus Pál és József Attila előbbiekből regisztrált közös fellépéseivel lezajlott, legalább hallgatólagosan megkötött. Már „csak” a gyakorlati realizáció volt hátra.

Maga a „kiegyezés” azonban nem volt egyszerű történet, pusztán automatizmus. 1947-es emlékezésében, a *Csipkerózsa*ban Ignó Pál két helyen is utal erre. Az egyik utalása, bár igaz, e formájában meglehetősen általánosságban mozog: „Régi barátok voltunk. De hogy együtt van elvégezni való dolgunk a magyar életben, arra csak a harmincas évek derekán jöttünk rá.” (*Csipkerózsa*, 28. Haladás, 1947. aug. 14. 6.) József Attilával kapcsolatos – legyőzendő – fönntartásairól, nyugodtan mondhatjuk: averzióiról egy másik helyen konkrétan is szólt. Látta, olvasta József Attila cikkeit, így a *Szocializmus*ba írottat is, „de az még eszembe sem jutott, hogy társnak tekintsem, egy igyekezetben, amely a fogalmak tisztázására, a közéleti szónokiasság szennyvizének lecsapolására irányul. Igen, mondtam, csakugyan jó költő. Igen, mondtam, csakugyan jó baloldali. De »szertelen« maradt. Úgy gondoltam rá, ha egyáltalában gondoltam, mint akire haragudni nem szabad, de számítani még kevésbé.” (*Csipkerózsa*, 34. Haladás, 1947. nov. 20. 10.) Ez egy közös lapalapítás perspektívájából elég nagy távolság. A kérdés tehát az, mi billentette át a mérlegelést az együttműködés javára?

Minden jel szerint a zsidó veszélyeztetettségérzés erőteljes növekedése.

Ebből a szempontból érdemes néhány adatot emlékezetbe idézni. Zilahy Lajosnak az Új Szellemi Front zászlóbontását bejelentő cikke 1935. április 14-én jelent meg a *Pesti Napló*ban, a második, április 21-én ugyanott. E két cikk, kormányzati háttéré miatt, nagy figyelmet, s főleg nagy közéleti igazodást váltott ki. Megmozdult az író-társadalom politikai aktivitásra hajló része is. Nem véletlenül. Mindkét cikk, József Attila találó kifejezésével élve, „reform-toborzó” volt, Gömbös Gyula politikájának megtámogatására. S ismeretes, több jelentős író, Illyés Gyulától Kodolányi Jánoson át Sárközi Györgyig és Szabó Lőrincig, azonnal a „meghirdetett” program mellé állt. Ezzel megbomlott a „magas irodalomnak” a morális tartózkodása a gömbösi politikával szemben, és az átállók/helyezkedők közt bizony jó néhány hajdani radikális baloldali is volt. Ignó Pál a második Zilahy-cikk megjelenése után alig egy héttel közölte a maga meglehetősen fulmináns kritikáját minderről, *Frígiai sapkából tányérsapka* címmel (*Esti Kurir*, 1935. ápr. 27. 3.). Kevéssel később, május 5-én, ugyancsak az *Esti Kurir*ban (és alighanem már az ifjabb Ignó segítségével, szerkesztőségen belüli támogatásával) József Attila is közölte kritikái reflexióit *Reform-toborzó* címmel. Nem tudjuk, ez a cikke íródott-e előbb, vagy a *Szocializmus* májusi számában publikált nagy tanulmánya, az *Új Szellemi Front*. (A folyóirat-közleménynek értelemszerűen hosszabb átfutási ideje volt, mint egy napilapközlésnek, így a keletkezési időpont nem könnyen állapítható meg.) Mindenesetre a két József Attila-cikk együtt már elég hangsúlyos – s meggyőző – állásfoglalás lehetett. Együtt meggyőzhették „rég barátját” is politikai intranzigenciájáról.

Miért fontos ez az állásfoglalás? Zilahyék akcióját Ignó Pál – mint több más írásából is kitetszik – alapvetően két szempontból tartotta veszélyesnek és

elfogadhatatlannak. Úgy ítélte meg, ebbe az Új Szellemi Frontba „fasiszta és náci eszményképek” is vegyülnek, s a csatlakozó írók révén ezek az eszmék hamis igazolásra tesznek szert, és fölgyorsul terjedésük. (Vö. például a *Brassói Lapok*nak adott 1936. július 3-i interjújával is. KJA 1987. I. 416.) Az ifjabb Ignotusnak a fasiszta és a náci eszményképeket megkülönböztető gesztusa tárgyilag pontos (csakugyan létezett ez a kettősség), másrészt – árulkodó. Ez bizony már eléggé egyértelmű utalás a náci antiszemitizmusra. És ezzel, akarva-akaratlan, elismerte, az összefüggés számára igencsak érzékeny összefüggés volt.

A rasszizmus, kivált annak náci változata, természetesen nem csak zsidó szempontból jelentett veszélyt; ma már tudjuk, a *hitleráj* ezzel egész Európát földülta. De zsidó szempontból ez fokozottan veszélyes tendenciának számított. Az *Endlösung* később nagyon nagy erővel demonstrálta ezt.

Az pedig, hogy József Attila azok között volt, akik határozottan kiálltak az írói segédletű gömbösi kísérlet ellen, mindenképpen jelentősen közelítette őket egymáshoz (tudniillik a költőt és az ifjabb Ignotust). A zsidó értelmiségnek mindenképpen szövetségesekre volt szüksége e küzdelemhez.

Jelenleg, forrásadottságaink miatt, nem tudjuk eldönteni, Ignotus Pál meggyőzésére elegendő volt-e a költő e két cikke, s az ezek kapcsán folytatott személyes eszmecsereik. De tudjuk, a közös ismerősök között is legalább két olyan barát volt, akik mint közvetítők, hitelesen erősíthették ezt az elfogadást. A cionista Hatvany Bertalan, és a szintén zsidó identitású, szocialista Fejtő Ferenc. Ők, mint a *Szép Szó* körüli közös munka retrospektíve is valószínűsíti, ennek az együttműködésnek az elősegítői voltak.

A döntő azonban, úgy gondolom, alighanem maga a lapterv, azaz egy antirasszista és szabadságpárti értelmiségi „ellenkoalíció” tervének fölvetése lehetett. A *Nyugat* hajdani alapító főszerkesztőjének fia számára ez, a pragmatikus haszon túl, érzelmileg is igen vonzó opció volt: az apai szerep megismétlésének lehetősége. (Egy ellenlap terve egyébként már április 29-én fölmerült, de ezt még a másik Hatvany, Lajos finanszírozta volna, és az öreg Ignotus lett volna a szerkesztője [Radnótiné 2014. I. 39.], majd június 5. után a Gál István-féle *Apolló* átalakításának terve is fölmerült [ÖTC 2018. II. 1003.], de ezek rendre meghíúsultak.) József Attila tervének sikere nem utolsósorban személyes kreativitásában és szervezői dinamizmusában keresendő. Az ő lapja ugyanis egy új, még le nem harcolt, ambiciózus generáció lapja lett, és nem az öregeké. Mecénása pedig a másik Hatvany, Bertalan lett. Ez, mármint a *Szép Szó* tehát egy másféle koncepció másféle realizálása volt, mint az „öregek” terve.

A *Szép Szó* kiadásáról kötött *Megállapodásra* 1935. december 27-én került sor. Az értekezleten Ignotus Pál és József Attila mellett Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan és Cserépfalvi vettek részt. A két szerkesztő Ignotus Pál és József Attila lett, a lapot azonban egy háromtagú szerkesztőbizottság szerkesztette (a harmadik tag Fejtő

lett), s vitás esetben többségi szavazás döntött. Hatvany mint anyagi támogató bizonyos kontrollszerepet is kapott, a kiadó pedig Cserépfalvi lett. (A *Megállapodás* szövege: PIM JA 574., közölve: M. Pásztor 1975: 274.)

Ez a személyi szerkezet felemás eredmény volt József Attila szempontjából. A megállapodás azt jelentette, elérte célját, megszületett a folyóirat, amelyet meg akart indítani. Ugyanakkor az irányító grémiumban törpe kisebbségbe került, maradéktalanul talán csak Cserépfalvi Imrére számíthatott. És elszámította magát. Hogy Ignotus liberális, Hatvany pedig konzervatív, az eleve tudható volt. Velük igyekezett is rendezni viszonyát – a róluk írott „ismertetései”, egyebek közt már ezt az elvi tisztázást is szolgálták. Mindkét kritikája egyféle *modus vivendinek* is tekinthető. Ám amikor, bizonyos előzmények alapján azt hitte, hogy Fejtő mint „szocialista” vitás esetekben az ő támogatója, szövetségese lesz, tévedett. Nem számolt Fejtő ambícióival, „nyomulásával”, márpedig Fejtő céltudatos karrierépítő volt, József Attilától Ignotus Pálon át Babitsig mindenkit eszerint ítél meg és használt föl. (Gyarmati Fanni jegyezte föl naplójában, hogy hogyan helyezkedett, és „árulta el” például Radnótit is, amikor Babitstól remélt elismerést.) Nem véletlen tehát, hogy a szerkesztőségen belüli véleménykülönbségek során inkább Ignotus Pálhoz, vagy/és Hatvany Bertalanhoz igazodott, mint a náluk jóval nagyobb formátumú, de „betegsége” (pszichikai állapota) miatt „megbízhatatlan” és rapszodikus költőhöz. És ez nem, vagy nem csak „származási” kérdés volt, bár az azonos szociokulturális hagyomány értelemszerűen egyfajta algoritmusként alakította a közös viselkedési stílust is, a „természetesség” észlelése inkább egymással, és nem a gojjal hozta közös nevezőre. A döntő az okos és élelmes Fejtő esetében nyilván az volt, hogy a József Attilától átvett feladatkörök teljesítése nemcsak némi pénzt hozott a konyhára, de befolyását is megnövelte. „Nélkülözhetetlenné” tette. (Ignotus Pálnak, az elfoglalt újságírónak egy csomó mindenre nyilvánvalóan nem volt ideje.) Fejtő tehát egyre inkább a szerkesztőség meghatározó figurájává nőtte ki magát. S szerepe megnövekedése, magatartása azért vált problémává, mert ő, bár okos és tehetséges irodalmár volt, okosabb például, mint az ifjabb Ignotus, csak egy jó orrú ideológus volt, és nem érzekelte József Attila szellemi státusát. Márpedig a költő, mint elméletileg is képzett gondolkodó, aki rendelkezett a költészetben összesűrűsödő érzékenység és kifejezőerő adományával is, mélyebb és összetettebb valóságkép birtokában volt, mint ő. Olyasmint is észlelt vagy alkalmilag kiszámított, amelyet Fejtő akkor még sejteni sem sejtett.

Ez a személyi szerkezet tehát egy látens ütközőpontot jelentett a szerkesztőségben belül. József Attilát be lehetett szorítani a „házi költő” karanténjába.

Mindez 1935 végén, '36 elején persze legfőljebb sejtelemként mutatkozhatott meg, s a lapalapítás láza az ellentéteket még nagyrészt elfödte.

A *Szép Szó* első száma így 1936. február végén rendben meg is jelenhetett. Sőt mindjárt, még márciusban „második kiadást” is kellett belőle nyomtatni. 1936

nyarán egy erdélyi újságíró már úgy látta, hogy a *Szép Szó* a *Nyugat* indulása óta a legjelentősebbként fogadott magyar irodalmi folyóirat (KJA 1987. I. 415.).

5

Egy szerkesztő szándékai és tervei lehetnek érdekesek, fontosak vagy tanulságosak, teljesítménye „objektív” mutatója azonban csakis a lap, amelyet megteremtett. A szerzők, akiket közölt, az írások, amelyek tárgyuk, minőségük és egymással való összefüggésük révén kirajzolnak egy víziót az életről, a világról, a (történeti) lehetőségekről. Ami nem tárgyasul magában a lapban, az csak elvetélt egyéni „szubjektivitás”; nem létezik az aktuális élet számára. Ha egy lapnak csak egy szerkesztője van, akkor a létrehozott szövegkorpusz, a lap automatikusan megmutatja létrehozóját, a szerkesztőt: maga a lap a szerkesztő méltatója és kritikusa. Az egyéni teljesítmény azonban jóval nehezebben mérhető fel (ha egyáltalán fölmérhető), ha több szerkesztő van, és egymás munkáját – pró és kontra – befolyásolják. Ilyenkor az egyéni szerep és teljesítmény csak áttételeken keresztül érvényesül, és azokban rejtőzik el. Az egyéni szándék csak a szándékait tükröző saját írásaiból, a környezet reakcióiból és – ha a források megőrizték – a szerkesztői ténykedésének apró jeleiből következtethető ki.

Ignotus Pál nem egyedül szerkesztette a *Szép Szót*; személyes teljesítményére csak következtetni lehet.

Szándékairól programcikke és a *Szép Szóról* is tájékoztató interjúja beszél legközvetlenebbül. A *Szép Szó* első száma az ő programcikkével indul: *Vissza az értelemhez* (*Szép Szó*, 1936. 1. sz. 3–6.). Jellegzetes írása ez, összhangban van máshol is kifejtett nézeteivel. A „fogalomtisztázó” racionalizmus meghirdetése ez, fontos, és álláspontja elvben és általánosságban helyeselhető. A politika világában és a mediális kommunikációban ekkor már egyre erősebb hangsúllyal a hamisrealitás-termelés volt az uralkodó – a Goebbels vezényelte náci propagandától a hazai „szelídebb” analógiáig, Gömbös és hívei retorikájáig. Az „értelem” azonban nem eleve rögzített, steril absztrakció, amelyet elő lehet venni a fiókból, hanem csak itt és most lehetséges, konkrét elemzés eredménye, értelemképzés. Az „értelem” elvont fogalma csak ideológéma – meghirdetése inkább kontraproduktív gesztus, mint problémamegoldás. Benne Ignotus Pál jó szándéka és gyakorlati korlátja egyszerre mutatkozik meg. Az a racionalizmus-sóvárgás ez, amelyben József Attila, láttuk, az „ősi irracionális éltető erejét” vette észre.

Szándékai operacionalizációjáról pontosabb tájékoztatást ad az az interjú, amely 1936. július 3-án a *Brassói Lapok*ban jelent meg (újraközölve: KJA 1987. I. 415–419.). Ebből kiderül, a „fasiszta és náci eszményképeknek” a magyar ideológiai diskurzusban leszivárgó fejleményeivel hadakozott. E rossz tendenciákkal

szemben meghirdette az „új humanizmus” programját. Ez az általa „bicskás”, tehát szükség esetén erőszakalkalmazást is vállaló „humanizmus” persze, rossz szokása szerint, megint poentírozó paradoxonokban, kódolva jelenik meg nála. Ennek a humanizmusnak a világnézeti alapja, mint egyik, éppen a *Szép Szó*ban megjelent cikkéből kiderül, egy „megreformált liberalizmus” volt. (*A liberalizmus házi reformja*. *Szép Szó*, 1936. máj., 259–264.). Mindez az interjú tanúsága szerint a munkatársak „koalíciós” szempontú megválogatásában és szerepeltetésében is megmutatkozott. Ezt a szerzőgárdát az interjúban így mutatta be: „valamennyien a fogalmak tisztázását, meghatározását, a szavak gondosabb használatát kívánjuk. Ezen belül azonban vannak köztünk eltérések. A szociálliberálisok és a polgári radikálisok mellett vannak szocialisták, mint József Attila, Fejtő Ferenc és Veres Péter, de katolikusok is, mint Füsü József, Horváth Béla és Juhász Vilmos, itt van a szintén spirituális hajlandóságú Hatvany Bertalan, a sok tekintetben jobboldali Hevesi András és Horváth Tibor. Állandó kritikuskunk Németh Andor, a fiatal Erdős Jenő. Cikkíróink az idősebb Ignótus, Vámbéry Rusztem, Szász Zoltán és az »Elsikkasztott hegyi beszéd« című könyv szerzője, Simándy Pál, volt református lelkész, aki egy újfajta kereszténységért küzd. Költőink legnagyobbbrészt fiatalok, József Attilán kívül ide tartozik Hajnal Anna, Berda József, Weöres Sándor, Radnóti Miklós, Szenes Erzs, Jékely Zoltán, Marconnay Tibor, a nálunk feltűnt Mátyás Ferenc és Vészi Endre. Ezek természetesen nem mind vesznek részt irodalompolitikai harcokban. Költőknél és elbeszélőknél ezt másként nézi az ember...” (KJA 1987. I. 416–417.)

Ez a lista persze némileg – célirányosan – stilizált, de a vágyott tendenciát mindenképpen jelzi.

Szerkesztői törekvéseinek ez a főntiekben jellemzett stádiuma a jelek szerint a szerkesztőség közös jellemzője volt, egyéníteni csak a stílus egyénítette. Az első hat-hét szám mindenesetre más forrás szerint is kollektív teljesítmény volt. József Attila, aki formátumánál és intellektuális karakterénél fogva is „kilógott” (recte: kiemelkedett) a szerkesztők közül, még igen aktív volt. Nemcsak eszméket teremt, de – egyebek mellett – tipografizált és korrektorkodott is, és egyáltalán nem utolsósorban összerakta a számokat. És persze költőként is szolgált a lapot. Stb. A *Szép Szó*ért dolgozó grémium pedig rendszeresen összeült, és megvitatta a fölmerülő problémákat és teendőket. A kiadó, Cserépfalvi Imre, aki maga is részt vett ezeken a megbeszéléseken, erről később, emlékirataiban így számolt be: „Szinte minden héten tartottunk szerkesztőségi ülést, ahol minden gondot-bajt megbeszeltük.” (Cserépfalvi 1982: 150.) Ignótus Pál szerkesztői gyakorlata ekkor, minden jel szerint, maga is ebbe az összhangba simult bele.

1936 nyarára, Cserépfalvi szerint, kb. a 6–7. szám körül azonban valami megváltozott, s átrendezte a szerkesztés belső viszonyait. Cserépfalvi szociográfus szerzőinek figyelembe nem vételét nehezményezte (Cserépfalvi 1982: 150.), és ezt a vele

„nap mint nap” együtt söröző vagy/és ebédelő József Attila előtt nem is titkolta. Ez, Cserépfalvi üzleti és politikai érdekein túl, már jelentős ideológiai törésvonalról árulkodik: a *Szép Szó* és a „progresszív”, nem rasszista népiekkel való együttműködés lehetősége megszűnt. És ez szembekerült József Attila elképzeléseivel is.

Hogy ez a törés már következmény volt-e, vagy ok, nem könnyű megmondani. Mindenesetre ez a Cserépfalvitól regisztrált helyzet időben nagyjából egybeesett egy nagy változással. József Attila „elfáradásával” és Fejtő dinamikus nyomulásával. Fejtő ekkorra egyre több feladatot vett át a költőtől, s vont magához, súlya pedig ugrásszerűen megnőtt. Egyre inkább ő lett a meghatározó szerkesztő – és egyben a lap legtermékenyebb ideológusa is. Sokat írt. József Attila viszont egyre inkább csak a *Szép Szó* házi költője pozíciójába szorult vissza. Ez persze a költőt érthetően nem elégítette ki, sérelemként élte meg, és háttérbe szorulása a *Szép Szó* számára is veszteségnek bizonyult. Mint szerkesztő stigmatizálódott, „megbízhatatlan” lett, akire, így szólt az érv, „nem lehet számítani”.

Fejtőnek viszont, nyomulásához, szüksége volt Ignotus Pálra, és ez kettejük együttműködését megerősítette, ám ezzel jórészt Fejtő kezébe csúszott át az irányítás. Ignotus Pál formális tekintélye persze megmaradt. Közel egy évtizeddel volt idősebb Fejtőnél, pedigréje is, kapcsolatrendszere is a „polgári” *establishment* fontos kulturális aktorává tette, s ott, ahol ő mozgott, súlya is volt. S ami Fejtőtől sok szempontból előnyösen különböztette meg, emberi minősége is integratív személyiséggé tette. Leginkább az ő embersége biztosította a szerkesztőségben belüli (viszonylagos) kohéziót, így József Attila „megtartását” is.

6

Szerepének sok eleme utólag már nem, vagy csak nagyon nehezen ragadható meg. Néhány viszont még ma is viszonylag jól rekonstruálható, leírható.

1936 nyaratól Ignotus Pál magatartása sajátos kettősségről árulkodik. A nyár folyamán végbement a *Szép Szó* „urbánus” félfordulata, ami Cserépfalvi Imre elégedetlensége ellenére nem feloldódott, hanem az év végére a kiadóval való szakításig vezetett. (A *Szép Szó* kiadója 1937-től már Dormándi László vállalata, a Pantheon volt.) Ez, közvetve, de jól érzékelhetően, a Cserépfalvival rokonszenvező József Attila pozícióját is tovább gyöngítette. A költő, finoman szólva, ettől nem volt boldog. A *Szép Szó* bázisa pedig mindenképpen szűkült; a „koalíció” gyengült. Ez kétségkívül egyféle „zsidó” ressentiment jeleként is értelmezhető, s ebben Ignotus Pál és Fejtő között nem mutatkozott érdemi különbség. A József Attilához való viszony alakulásában azonban Ignotus Pál magatartása elfogadóbb, méltánylóbb maradt. 1936 nyarán, a szárszói nyaralás idején ő is ingerülködött, nem értette a költő passzivitását. Augusztus 5-én, szerkesztési kérdésekről (például Bóka László

esetleges megbízásáról) érdeklődve, még egy szokványos ügyintéző levelet küldött Szárszóra: „Szeretném, ha mielőbb megkezdenéd szép sorjában, jegyzetekkel ellátva, a nálad lévő kéziratok visszaküldését.” (Lev 2006: 461.) Az említettek (Sötér, Remenyik, Hont) nem számítottak megosztó szerzőknek, főlemlítésük tehát szimpla rutinkérésre utal, nem vitára. És a levél személyes utalásai is inkább az együttműködés fenntartását szolgálták: „Mi van verseiddel? Jó volna minél előbb megkapni őket.” Majd még egy, nyitottságra valló kérdés: „És egyebeket nem írsz?” (Lev 2006: 462.) A Pesten maradt szerkesztőtárs azonban gyors ügyintézést várt, s ezt nem kapta meg. Ezért augusztus 10-én a szerkesztőségi titkárnővel sürgette meg a választ: „Ignotus megbízásából írok, aki már nem tudja mire vélni ezt a makacs hallgatást” – írta Környei Matild a költőnek. „Érdeklődik [tudniillik Ignotus Pál], hogy mi van Önnel, miért nem ír legalább egy levlapot?” S a titkárnő is fölvetette a kérdést: „Mi van az ott lévő kéziratokkal?” (Lev 2006: 463.) És maga a szerkesztőtárs is elvesztette türelmét. Augusztus 12-én ingerült hangú levelet küldött Szárszóra: „a legnagyobb disznóság, amit csinálsz, úgy látszik, okot gyűjtesz a sértődésre” (tehát már Attila részéről is volt sértődés!), Ignotus mindenesetre így folytatta: „Azonnal írd, mi van Veled, mit csinálsz, min dolgozol, és lehetőleg küldj már verset. Nagyon sürgős volna már az is, hogy a kéziratok visszajöjjenek Tőled.” (Lev 2006: 463.) Ez a morgásnak indult levél csak az utóiratban enyhült meg némileg, ahol a levélíró közli: „Most kaptam meg levlapodat”, azaz valamilyen szinten megkapta a választ kérdéseire, s így mindjárt új igénnyel jelentkezett: „Nem készül valamely spanyol tárgyú vagy célzatú versed? Nagyon jó volna.” (Lev 2006: 464.) Hogy készült-e akkor ilyen verse a költőnek, nem tudjuk; de ami a kapcsolat szempontjából fontos, küldött ilyen verset – a *Spanyol földműves sírverse* meg is jelent a *Szép Szó* hamarosan közreadott októberi számában. Azaz, a maga részéről megerősítette a kapcsolatot.

Ignotus Pálban azonban azt a meggyőződést alakította ki ez az affér, hogy „Attila kimerült”, s innentől József Attila szerkesztői passzivitásával számolt. A kimerülés vélelmezése nem volt teljesen alaptalan, valószínűleg maga a költő is táplálta ezt a vélekedést, de ez ekkor még csak féligazság. Volt benne némi, nem jogosulatlan sértettség és elkedvetlenedés is. Szárszón mindenesetre kellemes kalandokat is lebonyolított (például Sólyom Jankával), pihent, és jó verseket írt. És amikor szeptemberben visszatért Budapestre, elég aktív (és termékeny) periódusa kezdődött – ennek az őszi, tél eleji periódusnak az eredménye lett egyebek közt a *Nagyon fáj* kötet is. (A kötetet a *Szép Szótól* megválni készülő Cserépfalvi Imre forszírozta ki a költőből.) József Attila szerkesztői aktivitása viszont csakugyan nagyon megcsökkent.

Ignotus Pál mindazonáltal – szerkesztői számításból és emberi szimpátiából – kitartott József Attila mellett.

Magatartása mélyén ott volt a költői életmű méltánylása. Véleményére két, publikált kritikájából és egyéb gesztusaiból is következtetni lehet. 1936 elején,

már a közös lapalapítás idején, a még 1934-ben megjelent gyűjteményes kötetéről, a *Medvetáncról* írt. Írása, *Óda és eszmélet* címmel az *Esti Kurir* 1936. február 29-i számában jelent meg (újraközölve: KJA 1987: I. 398–399.); ez – a jókora késésből következtetve – a szerkesztőtársnak tett gesztus is volt. A *Szép Szó* megjelenése elé harangozott vele. De tagadhatatlan, e kritika kvalitásérzékéről is tanúskodott. Két verset emelt ki (kritikája címébe is ezeket helyezte), a Lillafüreden írt „szelelmi” *Ódát* és az *Eszméletet*. Mára mindkét vers emblematisztikus művé vált, róluk sok tanulmányt, sőt utóbbiról több könyvet is írtak azóta. A kritikus kiemelő gesztusa tehát sokszorososan igazolódott. S versérzékét egy, címbe ugyan nem foglalt harmadik vers, a fiatalkori *Fiatalasszonyok éneke* méltatása és idézése is mutatja. A *Nagyon fájról* írott kritikája már frissebb volt; a kritika a könyv megjelenésének napján, 1936. december 25-én látott napvilágot (újraközölve: KJA 1987. I. 429.). Nyilvánvalóan ez is gesztus a szerkesztőtársnak, de a kritikus versérzékenységét is demonstrálja. Ő, a liberális, elismerően emlegeti a „szocialista verset”, *A város peremént*, de kiemeli a költőnek a „pszichoanalitikus nőhöz írott versét”, sőt, a 80 éves Freudot köszöntő *Amit szívedbe rejtessz* is. (Az utóbbi kettő iránti érzékenység, Ignó Hugo fiától „természetes”, mondhatnánk, apai öröksége része.) Ízlése szerint a két legjobb vers viszont az *Irgalom*, illetve a *Világosítsd föl*. Külön említi a *Nagyon fájt* és a *Kései siratót* is. S e válogatás nem rossz ízlésre vall; ez, ha szerkesztői ízlésként értjük, önmagában is magyarázza a József Attila verseihez való szerkesztői ragaszkodását. (Nota bene: az itt emlegetett verseket, az első kivételével, először a *Szép Szó* közölte!)

S „Pali” József Attila verseihez való viszonyát érdekesen egészíti ki Vágó Márta egyik emléke is. „Remek – mondta Pali is, egészen ellágyulva” az egyik szerkesztőségi ülésükön, „és csak azután tért észhez és szokott modorukhoz, és fűzött hozzá valami kellemes gorombaságot” (Vágó 1975: 203.). Azaz szinte röstellte érzelmeit, de az élmény azért mégiscsak kikívánkozott belőle.

Vágó Márta, aki Palit is, Attilát is régről ismerte, és mindkettőjükhöz mély érzelmek fűzték, a két férfi viszonyáról szólva azt emelte ki, hogy Ignó Pál, aki pedig csak négy évvel volt idősebb a költőnél, egyféle támogató, gondoskodó magatartást tanúsított iránta. Tétélesen kimondta például, hogy Makai Ödön halála után Attilának „Pali volt az egyetlen férfi támasza, akihez az analitikus és az orvosok fordulhattak betegségében” (Vágó 1975: 279.). Megírta azt is, hogy a „sárga házasság” Hollós István, a kútúnó ideggyógyász és analitikus, „Palit kissé Attila gyámjának, majdnem apai barátjának is tekintette” (Vágó 1975: 222.). De idézte magát a költőt is: „Tudom, hogy te és Pali is valahogy túl közel vagytok hozzám ahhoz, hogy úgy lássatok, mint a többiek”; „ti egészen közelről láttok” (Vágó 1975: 228.).

Vágó Márta Ignó Pál némely gesztusairól is beszámolt. Egyszer, mondja, még 1936-ban „együtt voltam Palival társaságban, és ő kért, hogy hívjam meg

Attilát néha ebédre is, szörnyű gondolatai miatt” (Vágó 1975: 206.). Vagy, már 1937-ben, a végső összeomlásakor is Pali volt az, aki a Siestába való bevitel dolgait intézte, sőt, jellemző módon, már előtte is őt értesítették arról, hogy Attilával „baj van” – ez az „öt gyufaszálás” epizód (Vágó 1975: 323.)

Mindezt, ha olykor más szögből, új, Márta által nem említett szereplőkkel, megerősíti a költő levelezése is. Ignóus Pál ugyanis 1936/37-ben jó néhány levelet írt hozzá, s ezekben nemcsak esetleges ügyintéző dolgok kerülnek szóba, de a viszony lényegébe bevilágító epizódok is. Néhány példa erre.

1937. április 8-án Ignóus Pál szerkesztési teendőket sorol, és megjegyzi: „Kérlek, intézkedjél sürgősen, mert különben nem lehet ezeket az új kéziratokat megvárni.” (Lev 2006: 508.) Ugyanakkor közvetíti Soros Tivadarék ebédmeghívását is (amit persze nagy valószínűséggel ő maga forszírozott ki Sorostól), április 9-re – hogy Attila elintézhesse az „elintézendőket”. Ugyancsak kilencedikére, a szerkesztőségi összejövetelre is figyelmezteti: „Mártinál rendes gyülekezés hideg szendvicsre.” Hatványék április 11-i vacsorájára is emlékezteti, megjegyezve, hogy „bemondtalak” mint résztvevőt. (Vö. Lev 2006: 508–509.) Ezek az alkalmak nemcsak étkezési alkalmak voltak, de mint társasági események, a költő „polgári” körökbe való bevezetését vagy/és megerősítését is szolgálták. Az ilyesféle alkalmak a költő „társadalmi” elfogadottságát nagymértékben segítették, ilyenkor Pali a saját kapcsolatrendszerét mozgósította Attiláért.

1937. június elején (3-a és 7-e közt valamikor) külső közlési lehetőségeket szervez neki (Lev 2006: 527.), ugyanakkor, árulkodó módon, a költő egy tervezett, ám valamiért végül elmaradt romániai (!) útjára utal, és próbálja segíteni a szervezésben: „Ne feledkezzél meg a romániai út (Carmen Sylva) dolgáról. Beszélj a menetjegyirodával és Baltával.” (Lev 2006: 527.) Az ilyesféle megjegyzései is mutatják, ekkor már József Attila intimusa volt. 1937. június 23-án, Velencéből küldött levelében még a Fejtővel való együttműködés lehetőségeit is egyengette: „Ferinek egész sereg dolgot írtam, tartsd vele sűrűn az összeköttetést, és tördeljetek sürgősen. Remélem, minden kéziratodat leadtad és szorgalmasan tördelsz.” S a végső instrukció is árulkodó, ez egyszerre intés és biztatás: „légy szorgalmas, nem csak az örökkévalóság, hanem a Szép Szó számára is.” (Lev 2006: 537.) Július elején, már itthonról, megint vacsorameghívásokat közvetít (Hatvány Bertalanhoz, Dormánci Lászlóhoz), s csak úgy mellékesen veti oda: „Különben is van némi sürgős kérdeznivaló.” (Lev 2006: 538.)

1937. augusztus elején, József Attila „végleges” Siesta szanatóriumba kényszerülésekor is ő intézkedett a költő holmijainak elhelyezéséről (Lev 2006: 546–547.). Szimbolikus aktus volt ez, ekkor már a költőnek senkije nem volt, aki gondoskodott volna róla. Szántó Judittól már „elvált”, testvérei a maguk dolgaiba merültek el... Maradt a szerkesztőtárs, akinek ez persze nem tartozott „munkaköri” teendői közé, de embersége felülkerekedett.

(Nota bene: ez egészen más attitűdre vall, mint amilyen a Fejtőé volt, aki, még 1937. május 20-án is úgy vélte: „Vagy a Szép Szó szerkesztője valaki, vagy lírai költő”, s a költőt nemes egyszerűséggel „aljas disznónak” nyilvánította [Lev 2006: 525.]).

7

A jó szerkesztő, vallják egyes hozzáértők, nem annyira az írásokat, hanem a szerzőket szerkeszti. Ebben az értelemben, megtartva a *Szép Szó* legnagyobb értékét, József Attilát, Ignótus Pál föltétlenül jó szerkesztő volt. Nélküle a lap már legkésebb 1937 márciusa körül elvesztette volna a költőt.

De Ignótus Pál József Attila verskéziratait is szerkesztette, gondozta. A kritikai kiadás által regisztrált kéziratok közt jó néhány olyan is akad, amely erről árulkodik. Sajnos a verskéziratok úgynevezett szedőpéldányai, amelyekről a verseket a Löbl Nyomda nyomdászai kiszedték, csak kisebb részben maradtak ránk. Ezek egy részén azonban ott van Ignótus Pál keze nyoma is (vö. ÖV 2005. II. 338., 346., 363., 493., 494., 498., 499, s talán: 403., 433., 447. is). Ezekből sok minden megállapítható. Így például az, hogy ő adta azokat nyomdába, látta el szedési utasítással – s mint számunkra most a legérdekesebb, ha szükségesnek bizonyult, gondozta is a kéziratokat.

A szöveggondozás nem szimpla rutinmunka; szövegértést, figyelmet és pontosságot igényel. Lényege, ha nem is mondják ki a szót, szövegtudomány, textológia. Nem is mindenki alkalmas rá. Ignótus Pálról is sok mindent elárul, pró és kontra. Néhány kézirat gondozása kivált tanulságos.

A *Szép Szó* 1936. októberi számában jelent meg a *Balatonszárszó*. A szedőpéldányt a PIM őrzi JA 150/17 jelzet alatt. „A gépiratot Ignótus Pál készítette elő (ceruzával) nyomtatásra: kijavította a gépelési hibákat, pótolta az 1. és 6. sorokban az ú és ű betűk ékezetét (a többi i-u-ü rövid), a bal felső sarokba írta: »gm.«, a 29–30. sor mellé írta: »Nyomda! Ezt a két sort prózába szedni, csak az eleje legyen egy vonalban a verssorokkal!«” (Stoll Béla leírása, ÖV 2005. II. 346.) Ignótus itt nyilvánvalóan a költő szedési instrukcióit közvetítette, utóbb azonban a költő mégis változtatott rajta. A *Nagyon fáj* kötethez készült gépiraton a költő a 29–30. sorhoz ezt az utasítást írta: „Két egyforma hosszú sorban!” (ÖV 2005. II. 346.) Itt alighanem már a tipográfiai látvány inspirálta a változtatást.

Az *...aki szeretni gyáva* vagy az 1936. novemberi számban jelent meg. Ennek szedőpéldányát az Akadémiai Könyvtár Kézirattára őrzi, Ms 10714/1. jelzet alatt. A kézirat érdekessége, hogy a cím Ignótus Pál írása, a szedési utasítás („gm.”) pedig a szerzőé (ÖV 2005. II. 363.). De hogy lehet ez? Valószínűleg arról van szó, hogy József Attila megírta, sőt adjusztálta kéziratát, de hezitált a cím fölött, és üresen hagyta a helyét. Utóbb viszont, de már a nyomdába adás előtt, megtelefonálta a címet Ignótusnak, aki azt rá is vezette a kézíratra.

A *Költőnk és kora* a Szép Szó 1937. októberi számában jelent meg. A szedőpéldányt a PIM őrzzi, JA 95. jelzet alatt. A példány Stoll Béla adta leírása ez: „Ceruzával írt tisztázatot, három blokkból kiszakított papírlapon. [...] A bal felső sarokban: *gm*. A 17. és 30. sor szövegét, valamint a 23–24. sor központosítását a költő módosította; Ignotus Pál a költő által írt címet (Íme...) áthúzta és alája írta a 4. sor alapján a címet mindhárom lapon. (A Kora szó nagybetűje Ignotus Pál olvasási hibájából keletkezett; a költő ekkori kézíratain a kis *k* és a nagy *K* között alig van különbség. [...]) Ignotus a cím alá írta »pt« nyomási utasítással az ajánlást; a véglegesre javította a 30–32. sor szövegét és központosítását.” (ÖV 2005. II. 493.) E fontos vers ajánlása Hatvany Bertalannak szól; a vers egyike a költő úgynevezett adósságtörlesztő verseinek. A címzett neve tehát bizonyosan nem a szöveggondozó leleménye, hanem magától a költőtől származik (a „Bercinek” szóló ajánlást Vágó Márta a szerző szájából is idézi). Kérdés, hogy a cím megváltoztatása kinek az ötlete volt. A legvalószínűbb az, hogy Ignotus Pál észrevette a szöveg (4. sor) és az eredeti cím közötti ellentmondást, s erre – telefonon? – figyelmeztette a költőt, aki beleegyezett, hogy a szövegben „idézett” cím legyen a szöveg címe is. A 30–32. sor javítása is arra vall, a szerkesztő és a szerző telefonon megbeszélte a szöveg-problémákat. Ignotus tehát itt „csak” közvetítette a költő szándékait.

Az *Egy költőre a Szép Szó* 1938. január–februári számában, tehát már József Attila halála után jelent meg. A közlés a PIM JA 211. jelzetű, „tintával írott tisztázatot” alapján jelent meg. Stoll jegyzete szerint: „Az utolsó versszak, a költő neve a vers után és a bal felső sarokban a »garm« nyomdai jelzés Ignotus Pál írása. Ugyanő a költő által írt címet áthúzta, majd ugyanazt fölé írta.” (ÖV 2005. II. 498.) A szöveggondozás megítélését ez esetben az nehezíti, hogy a vers megjelenésekor a költő már nem élt; kérdés tehát, kitől származnak a korrekciók. Az kizártnak tekinthető, hogy Ignotus Pál egy egész versszakot bele mert volna „költetni”. A legnagyobb valószínűsége annak van, hogy a kéziratgondozás még a költő életében történt, 1937. november végén; az utolsó szakaszt József Attila diktálta valószínűleg telefonon. A diktálásra vall, hogy van benne tollhiba (vö. Lengyel: Költői lelemény vagy textológiai baki?), de a cím fölötti szöveggondozói hezitálás nem zárja ki a szerzőtől független beavatkozás ötletét sem. Ignotus Stolltól csak részlegesen javított tollhibája mindenesetre figyelmeztető jel; megoldásait érdemes óvatosan kezelni.

Az [*Isten itt állt a hátam mögött...*] címmel ismeretes vers ugyancsak a Szép Szó 1938. január–februári számában jelent meg. A közlés szövegforrása megvan (PIM JA 118.), a tintával írott kéziratot Stoll így írja le: „A költő módosította az 5. és a 13. sor szövegét, valamint a sorok elé írt számokkal a 3. szakasz sorainak sorrendjét. Ignotus Pál írta a bal felső sarokba a nyomdai utasítást: »garm«, az 1–4. sort, a költő nevét a vers alatt és a 3. szakasz mellé a margóra: »Nyomda! A sorok sorrendje ez!»” (ÖV 2005. II. 499.) A versnek sem a költő, sem a szöveggondozó nem adott címet, a vers tehát abban az értelemben is befejezetlen, hogy még ez

a gyakorlatias kiegészítés sem született meg. És az is valami, a költőt túlélő megoldatlanságot jelez, hogy a *Szép Szó*ban az 1–4. sor (azaz az első két sor, valamint két, megíratlan sor helye) nem került közlésre; ezt Ignótus Pál valamiért nem közölte. De miért? Ha a költőtől származik ez a négy sor, s Ignótus csak lejegyezte, akkor valami inkongruenciát, megoldatlanságot érzékelt a szövegben, s jobbnak látta, ha ezt a „problémás” részt nem reprodukálja. (Ez a föltételezés a legvalószínűbb.) Ha a négy sor mégis Ignótus önkénye révén, illegitim módon került a vers elejére, akkor az elhagyás indirekt „önkorrekció”. Ez azonban, ismerve a szöveggondozót, elképzelhetetlennek látszik.

Ignótus Pál mint szöveggondozó nem dolgozott hibátlanul, ám hamisító nem volt. Szerepe a költő verseinek és töredékeinek nyilvánosság elé vezetése körül egyértelműen pozitív, elismerésre méltó.

Kései versei némely darabját József Attila ajánlással látta el, s afféle adósságtörlesztő gesztusnak szánta őket (Vágó 1975: 309–310.). Szimbolikus, hogy amíg Fejtő nem kapott ilyen verset, Ignótus Pál kapott. A *Könnyű, fehér ruhában* (ÖV 2005. II. 476.) neki van ajánlva. Köszönet kifejezése ez, s aligha tévedünk nagyot, ha úgy gondoljuk, hogy elsősorban az utolsó két, két és fél évet, azaz a *Szép Szó* körüli együttműködést köszönte meg vele a költő.

JEGYZET: Ignótus Pál, József Attila és a *Szép Szó* összekapcsolódó történetére igen sok utalás történik a József Attila-irodalomban. Ezeket számba venni itt fölösleges volna, itt csak a közvetlenül hasznosítható irodalmat adjuk. – Szabolcsi Miklós 1998: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1932–1937*. Bp. Akadémiai; Ignótus Pál 1947/48: *Csipkerózsza. Budapesti és londoni emlékek 1–107. rész*. Haladás, 1947. jan. 23. – 1948. szept. 16. Kötetben: Bp. 1989, Lapkiadó (ezt a kötetet sajtó alá rend., utószó, jegyzet Nagy Csaba); Ignótus Pál 1987: *A lapcím születése. = József Attila és a Szép Szó*. Szerk. Hegyi Béla és Tarján Magda, bev. Szabolcsi Miklós. Bp. 1987, Lapkiadó, 19–22.; Ignótus Pál: *Néhány emlék József Attiláról*. = Szabolcsi 1998: 560–564.; Ignótus Pál: József Attila, Szántó Judit és jómagam. It, 1973. 4. sz., *Beszélgetés Ignótus Pállal = Vezér Erzsébet: Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk*. Vál. Eörsi István és Maróti István. Bp., 2004, 193–208.; Vágó Márta 1975: *József Attila*. Sajtó alá rend. Takács Márta, utószó, jegyzet. Fehér Erzsébet. Bp. Szépirodalmi. – Az Ignótus-klánról: Lengyel András 2020: *Ignótus Hugó-tanulmányok*. Bp. Múlt és Jövő. Ignótus Pál idetartozó fontosabb írásai: *Frígiai sapkából tányérsapka*. Esti Kurir, 1935. ápr. 27. 3., „Népiség” és „új humanizmus”. A Toll, 1936. jan. 15. 15–29., *Vissza az értelemhez*. *Szép Szó*, 1. sz. 1936. márc., 3–6., *A liberalizmus házi reformja*. *Szép Szó*, 3. sz. 1936. máj., 259–264., *A Szép Szó programja*. *Szép Szó*, 16. sz. 1937. júl.–aug. 65–67., valamint kötete is: *Jegyzetek a szabadságról*. Vál., szerk. és utószó Bozóki András. Bp., 2010, Gondolat. – Sok adat forrása: ÖV 2005. I–III. = József

Attila összes versei I–III. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 2005, Osiris; Lev 2006 = *József Attila Levelezése.* Összeáll. H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin, Stoll Béla, sajtó alá rend., jegyz. Stoll Béla. Bp. 2006, Osiris; KJA 1987. I. = *Kortársak József Attiláról I. (1922–1937).* Szerk.: Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp. 1987, Akadémiai; ÖM 1958. III. = *József Attila Összes művei III. Cikkék, tanulmányok, vázlatok.* Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp. 1958. Akadémiai; ÖTC 2018 I–II. = *József Attila Összes tanulmányai és cikkei I–II. Kritikai kiadás.* Szerk. Tverdota György és Veres András. Bp. 2018, József Attila Társaság–L'Harmattan; M. Pásztor József 1975: *József Attila műhelyei. Lapok, szellemi és irodalmi csoportosulások.* Bp. Kossuth; Kendéné Palágyi Erzsébet 1974: *Szép Szó (1936–1939). Repertórium.* Bp. PIM, Szabolcsi Miklós 1980: *Egy kiadatlan „Szép Szó”-dokumentum.* Kritika, 4. sz. 13–14., Tasi József 1980: *Egy elfeledett „Szép Szó”-dokumentum.* Kritika, 6. sz. 13., Lengyel András 1996: *A lapgründoló József Attila. A Szép Szó megindításának előkészítése.* Létünk, 1–2. sz. 7–22., Lengyel András 1997: *A Szép Szó időrendjéhez.* MKsz 4. sz. 461–463., Lengyel András 2021: *A Szép Szó „néger portása”. A Fejtő–József Attila-viszony alakulástörténetéhez.* Kézirat, sajtó alatt a *Minerva baglya* (2022) kötetben; Lengyel András 2022: *Költői lelemény vagy textológiai baki? A kóró/karó-dilemmához.* Módszertani Közlemények, 2022. 3. sz., Cserépfalvi Imre 1982: *Egy könyvkiadó feljegyzései.* Bp.

Kovács Balázs

Egyházi irodalom a szörfdeszkán és a vízaknán át a hívekig

*Keresztyén kötetek csempészése Erdélybe a ceaușescui diktatúra időszakában
Balogh Barnabás közreműködése nyomán¹*

A volt szocialista tömbhöz tartozott közép-kelet-európai országokban napjainkban jelentős tudományos kutatási irányzattá nőtt a *cultural resistance*² feltárása. Olyan egyéni vagy közösségi magatartásformára utal a kifejezés, ami szétfeszíti az általánosan kezelt ellenállás-együttműködés ellentétpárt. A kulturális ellenállás alapvetése, hogy egy adott személy képes volt alkalmazkodni a diktatúra viszonyosságaihoz, viszont annak egyes részterületein eltért az uniformizált hatalmi elvárásoktól. A szovjet mintára kiépült materialista-ateista világmépű egyeduralmi rendszerek az élet minden szintjén beavatkoztak az emberek hétköznapijaiba, így a vallásgyakorlás terén is. Az elnyomottság önmagát gerjesztve erősítette a – jogilag legitim vagy illegitim – megnyilvánulási formákat. Nyílt megszólalási terek hiányában – a média teljes kontrollja alatt – a „kimondhatatlan” szavak szamizdat formájában terjedhettek az erre lelkileg szomjazó hívekhez. Fontos kiemelni, hogy az ez irányú egyházi irodalom időben és térben rendkívül vegyes képet mutat. Magyar nyelvű református szamizdat esetében különbséget kell tennünk a határon belüli és a határon túli terjesztések között. Romániában a ceaușescui diktatúra időszakában kettős megkülönböztetést – és egyben kisebbségi létet – jelentett, ha valaki magyarként volt hívő ember. Ennek elnyomási eszközként szolgált a fegyveres erőkkkel rendelkező államapparátus. Az intézményi struktúrában kiemelt helyet foglalt el a Belügyminisztérium államtitkárságaként a *Securitate*³. Az egyházi személyek megfigyelése az I. Igazgatósághoz tartozott, amelyhez a Vallásügyi

▼

¹ A tanulmány a Nemzeti Emlékezet Bizottsága „Vallásgyakorlás mint kulturális ellenállás” című kutatási együttműködés keretében készült.

² A kulturális ellenállás viszonylatrendszerének alapját lásd: Nagy Károly Zsolt (2019): „A szív teljességéből szól a száj” „Tikkek” és „kacsintások” a (kulturális) ellenállás értelmezésében. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): HIT 2018. *Hagyomány, Identitás, Történelem*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem-LHarmattan. 273–294.

³ Securitate a Departamentul Securității statului rövidítése, azaz az Állambiztonsági Osztály románul. 1948. augusztus 30-án hozták létre Romániában az Országos Népbiztonsági Igazgatóság néven. 1951-ben és 1956-ban, majd 1967-ben is átszervezték. Ekkortól Országos Állambiztonsági Igazgatóság volt a megnevezése. A több átszervezésen átesett szerv hasonlóan a magyar állambiztonsági szervekhez, az államhatalommal szemben idegennek ítélt emberek megfigyelését koordinálta. Romániában ilyen kategóriába tartoztak az Erdélyben élő magyarok és szászok is. A román kommunista rendszer politikai rendőrsége hasonló szerkezeti felépítést mutatott a szovjet állambiztonsági szervezetekkel (NKVD, KGB), viszont attól jóval nagyobb hatáskörrel rendelkezett (hírszerzés, korábbi politikai rendőrség hatáskörei). Hivatalosan 1990. január 1-jén szűnt meg, de valódi működése még majdnem egy évtizedig tartott. Lásd részletesebben Taranu, Liviu (2016): A Securitate szervezettörténetének változásai, 1948–1989. In: *Betekintő* 10, 2. 1–36.

Államtitkárság – mint elméletileg az egyházakat képviselő testület – hathatós segítséget nyújtott. Jelen tanulmány – témájából fakadóan – nem érintheti tágabb összefüggésben a Securitate történetét, viszont a kutatás szempontjából kiemelendő az ún. „F” akció. Ez a román *filaj* szónak a rövidítése, és személyi követést jelentett, hasonló formában a magyarországi megfigyelési módszerhez.

A témánkban alapvető kiindulási pont Molnár János teológus-történész munkássága az erdélyi magyarság viszontagságos évtizedeiről a ceaușescui Romániában. *Szigorúan ellenőrzött evangélium* című négykötetes munkájában a rendszer alapvető vallásellenességét mutatja be az állambiztonság által beszervezett ügynökök révén, akik az erdélyi magyar egyházak tisztségviselőit vegzálták.⁴ A nyugati – főként holland – segélyakciókról és csempészésekről Ablonczy Bálint írt tanulmányt,⁵ amely annak a kutatási együttműködésnek a része, amelyben ez a tanulmány is készült. Szigorúan véve a szamizdatcsempészetéről röviden értekezett doktori disszertációjában⁶ Danyi Gábor Loránd, aki emellett tanulmány formájában a Lengyelországba történő akciókat is górcső alá vette.⁷ Munkám során összehasonlítási alapként szolgál a két szocialista ország, Lengyelország és Románia ez irányú különbözősége. Ugyan magyar viszonylatban íródott, de a román helyzetre is értelmezhető Kiss Réka *Legális-illegális-féllegális*⁸ című tanulmánya. Munkájában a lelkészek magatartásformáira hívta fel a figyelmet – amelyre korábban utaltam is –, hogy a cselekvések nem kizárólagosan helyezhetők a kollaboráció-szembenállás ellentétpárok csoportjába. Balogh Barnabás esetében sem ismerünk nyílt ellenállást vagy szembenállást a rendszerrel, viszont szamizdatos tevékenysége abszolút beleillik a kulturális ellenállás fogalomrendszerébe.

A tanulmány forrásbázisát Balogh Barnabás oral history elbeszélései adták. Mindezt kiegészítették és megerősítették a nyugati protestáns egyházi személyekről szóló interjúk és cikkek.⁹ Balogh esetében gazdag levéltári forrás is rendelkezésre áll a román állambiztonság Molnár János által közreadott dokumentumaiban. Munkámban Balogh Barnabás korábbi biharvajdai lelkész esetén keresztül szeretnék rávilágítani a román rendszer mai napig mély sebeket okozó vallásellenessé-

4 Molnár János (2009): *Szigorúan ellenőrzött evangélium I.* Nagyvárad, Kriterion Könyvkiadó.

5 Ablonczy Bálint (2020a): Málnási kisasszony segít. Hebe Kohlbrugge és a holland reformátusok erdélyi támogató akciói 1989 előtt. In: *Betekintő* 14, 3. 9–26.

6 Danyi Gábor Loránd (2019a): *Az írógép és az utazótáska. Szamizdat irodalom a kádárizmus alatt (1956–1986).* Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

7 Danyi Gábor Loránd (2019b): Harisnya, ablakkeret és szabad gondolat. A lengyel ellenzék szerepe az 1980-as évekbeli magyar második nyilvánosság kialakulásában. In: *Múltunk* 24, 4. 92–127.

8 Kiss Réka (2019): *Legális-illegális-féllegális.* Tiltott és túrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években: források és megismerés határai. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem-L'Harmattan. 239–271.

9 Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA) Archívuma, ID: 14355, In: *Héthatár* 61, Duna Tv, 1997. november 25. Műsor hossza: 32'56".

gére, valamint az abból táplálkozó opposzió-rezisztencia kettősségére. A szocialista Romániába történő protestáns szamizdat- és segélycsempészési akciók teljes bemutatása szétfeszítené a tanulmány formai kereteit,¹⁰ ezért írásomban arra törekszem, hogy az említett személyen keresztül mutassam be a titkos akciókat. Balogh személyében különösen felismerhető a kulturális ellenállás fogalmi meghatározottsága. Célom, hogy esetének elemzésével rámutassak a csempészakciók menetére, támpontot adjak az abban tevékenyen részt vállaló (erdélyi magyar és nyugat-európai protestáns) személyek motivációinak mélyebb megértéséhez és szélesebb körben megismertessem egy kis csoport szamizdatterjesztő hálózatban betöltött szerepét. Ez a kutatási irány – ismertetve a szakirodalmat – eddig viszonylag kevés szakmunkát eredményezett, ezért bízom abban, hogy tanulmányom létjogosultsága releváns.

Balogh Barnabásról¹¹

Balogh Barnabás 1958. augusztus 13-án született Zilahon egy református család negyedik gyermekeként. Édesapja, id. Balogh Béla a helyi CE-szövetség¹² tagjaként buzgó református ember volt. Az 1956-os magyar forradalom utóhatásaként Romániában több ezer magyar embert ítéltek el,¹³ többek között Balogh édesapját is kilenc évre.¹⁴ Édesanyja, Kovács Rozália hat éven keresztül egyedül nevelte négy gyermekét trafikáriusi fizetéséből. Az időszakban „általános” módszer volt, hogy a bebörtönzött személy feleségét kötelezték a válásra, amennyiben ennek eleget nem tett, úgy semmilyen munkakörbe nem vették fel.¹⁵ A börtönöveket Szamosújvárott töltötte id. Balogh Béla.¹⁶ A kényszermunkát a Duna-delta medencéjében, Peripravában.¹⁷ A kemény fizikai munka ellenére Balogh Béla sohasem tört meg.

▼

10 Vö.: Ghermani, Dionisie (1983): Zur Lage der ungarischen Minderheit in Rumänien. In: *Südosteuropa* 32, 1. 30–36.

11 A személyes életrajzi elemek a Balogh Barnabással folytatott beszélgetések során kerültek rögzítésre. Kovács Balázs (2022a): *Balogh Barnabás életrajzú*. Kézirat. Budapest-Hosszúpályi, k. n.

12 A Bethánia Egylet erdélyi megnevezése, az 1940-es években kibontakozó ébredési és megújulási mozgalom a református egyházban.

13 Lásd: Miklós László (szerk.) (1996): *Akik imádkoztak üldözőikért. Börtönvallomások, emlékezések*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület.; Bottoni, Stefano (2006): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság, 1956–1959*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.

14 Visky András (1996): *Bilincseket és börtönt is*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó. 9–10.

15 Kovács (2022a), 2.

16 A szamosújvári börtön 54-es cellájában id. Balogh mellett Boda Sámuel és politikai okokból elítélt Jehova tanúi raboskodtak. Visky (1996), 22.

17 Kovács (2022a), 8.

A börtönévek után¹⁸ az édesapa és a család a hatvanas évek derekán Nagyváradra költözött. Anyagbeszerzői képesítésével munkát is kapott az id. Balogh, de priusza miatt hamar áthelyezték más munkapozícióba. Balogh Barnabás Nagyváradon végezte tanulmányait (az első két évet még Zilahon), majd a konfirmáció után a teológia vált az elsődleges céljává. Az Ady Endre Líceum elvégzése után csökkentett katonai szolgálatot¹⁹ teljesített Besztercén, majd a teológiát négy évig Kolozsváron, egy évig pedig Nagyszebenben járta. A külföldi kapcsolatai egyfelől az egyetemi évek alatt terebélyesedtek ki a külföldi hallgatók és vendégek révén, másfelől a Visky családdal való szoros ismeretsége is közrejátszott kapcsolathálója bővülésében. Ezen évek alatt már erőteljes megfigyelést kaptak a magyar származású teológushallgatók. A levéltári iratanyagok alapján a hallgatók és az oktatók soraiból is jelentettek a fiatal lelkésznevendékekről.²⁰ Baloghot a teológia elvégzése után, 1983-ban a püspök Nagybányára rendelte ki segédlelkésznek.²¹ E helyen ismerkedett meg feleségével, akivel 1992-ben összeházasodtak. A nagybányai évek alatt barátságot kötött az egyetemi években megismert esperessel, Nógrádi Bélával. 1988 októberében püspöki kirendelés útján került Balogh Barnabás Nagyvárad közelébe, Biharvajdára. Az itt töltött időt eleinte beárnyékolta a titkosrendőrség folyamatos megfigyelési tevékenysége.²² Az állambiztonsági iratok alapján az első két biharvajdai évében volt a legaktívabb a követése.²³ A romániai forradalmat követően az egyház felsőbb vezetői körébe is bekerült. Ambiciózus fiatalemberként két választási cikluson át volt missziói előadó a Királyhágó-melléken, és párhuzamosan végezte a lelkészi teendőket a biharvajdai gyülekezetben. Balogh még 1987-ben elnyert egy amerikai ösztöndíjat, amire végül csak 1991-ben utazhatott el. Egy évig Iowa Cityben tanult kórházi lelki gondozást, valamint preventív jellegű segítőmunkát szenvedélybetegek között.²⁴

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület 1998-as püspökválasztásán Tőkés László 118 szavazatot kapott a Balogh által is támogatott Csernák Béla 98 szavazatával szemben. A belső ellenzéki Baloghot viszont október 22-én megvá-

▼

18 1964-ben amnesztiával kiengedték a börtönbe zárt erdélyi magyar protestánsokat, köztük id. Balogh Bélát is. Jánosi Csongor (2021): Magyar nemzetudat szörványban. Jenei Tamás református lelkész bákói és magyarpalatkai szolgálata. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): HIT 2020. *Hagyomány, Identitás, Történelem*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem-LHarmattan, 253.

19 A teológiára felvett hallgatóknak 10 hónapos szolgálatot kellett teljesíteniük. Ezt románul *militar cu termen redus*nak hívták. Kovács (2022a), 5.

20 Molnár (2009), 135.

21 A teológia elvégzésének feltétele volt, hogy hűségnyilatkozatot kellett tenniük a végzett hallgatóknak arról, hogy hűségesen szolgálni fogják a szocialista Romániát. Ez volt az ún. angajament, azaz hűségnyilatkozat. Kovács (2022a), 5.; Molnár (2009), 135.

22 Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), I210983/1-2 (Fond Informativ). Közreadta: Molnár (2009), 134.

23 1989. március 28-án nyitottak Információs Nyomozati Dossziét Balogh Barnabásnak. Molnár (2009), uo.

24 Az ösztöndíjat James Spalding amerikai professzor jóvoltából nyerte el. Kovács (2022a), 14.

lasztották püspökhelyettesnek Tökés mellé. Kettejük konfliktusa akkor éleződött ki, amikor nyilvánosságot kapott Balogh interjúja a holland *Friesch Dagblad*-ban, amiben erős kritikával illette a püspökhelyettes a püspököket.²⁵ Később ezen túlmenően egy tekintélyes ellenzéki csoporttal együtt változást sürgettek az egyházi vezetésben. Ennek következményeként Balogh és több lelkész társa ellen (pl. Kállay László) fegyelmi eljárást indítottak, de palástvesztésre nem ítélték a biharvajdai lelkészt.²⁶

Az ezredforduló után Balogh már nem vett részt tevékenyen az egyházpolitikai kérdésekben. Ez idő tájt leginkább a Nagyvárad környéki lelkészekkel kezdeményeztek, majd létrehoztak közösen egy Studium Academicum néven működő alapítványt. Szintén az ő kezdeményezésük (Kállay László elnökkel) eredményeként indult el a Református Megújulási Közösség (REMEK) is. A civil alapítvány programokat szervezett, neves hazai és külföldi vendéglőadókat hívott meg és különböző témákban szemináriumokat tartott.

Balogh Barnabás és felesége 2007-ben költözött Magyarországra. Az első öt évben a Magyarországi Dorcas Segélyszervezetnél dolgozott lelkészi igazgatóként, majd hét és fél éven keresztül a Magyar Református Szeretetszolgálatnál munkálkodott. Fáradszóró munkájáért Debrecen városa 2018-ban Boncz László-díjjal tüntette ki.²⁷ 2018 óta Hosszúpályiban szolgál lelkészként.

Holland és német protestáns szálak a külföldi kapcsolatok kialakulásában

A Balogh család külföldi kapcsolatai az édesapa börtönévei alatt kezdődtek. A Szamosújváron töltött időszak alatt id. Balogh egy helyen raboskodott Richard Wurmbrandttal²⁸ is. Utóbbi személy egy cellában volt elzárva id. Visky Ferencsel,²⁹

▼

25 Kuszálík Péter (2010): *A forradalom szikrája*. Kézirat. Marosvásárhely, k.n. 268.

26 Kovács (2022a), 8

27 Kovács (2022a), 19.

28 Wurmbrandt, Richard (Bukarest 1909. március 24. – 2001. február 17. Kalifornia): evangélikus lelkész. A román diktatúra időszakában összesen 14 évet töltött börtönben. Visky Ferencsel a szamosújvári börtönben ismerkedett meg és kötött életre szóló barátságot. 1964-ben több szervezet összefogásával szabadon bocsátották. Ezután az Egyesült Államokban élt, ahol különféle segélyező szervezetekben vállalt szerepet. A pártállam bukása után térhetett csak haza Romániába. A romániai magyarok meghurcoltatásának híre az ő ismeretségei révén jutott el Nyugatra. Visky Ferenc (2002): *Fogoly voltam. 70 történet a börtönről és a barátságról*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó. 154–156.; Kovács Balázs (2022b): *Balogh Barnabás a szamizdatokról*. Kézirat. Budapest-Hosszúpályi. k.n. 1.

29 id. Visky Ferenc (Egri 1918. július 1. – 2005. október 5. Nagyvárad): erdélyi magyar református lelképásztor, teológiai és evangéliumi író. A szatmárnémeti Kölcsey Ferenc Gimnáziumban végezte el a középiskolát. Teológiai tanulmányait a Tisza István Tudományegyetemen folytatta, ahol tanára volt többek között Makkai Sándor, Karácsony Sándor, Révész Imre, Erdős József. Teológusként kapcsolódott be a CE Bethánia mozgalomba. 1945-ben szülőfalujában, Egriben lett lelkész, itt indította el azt a hitbéli megújulási mozgalmat, amelyből a későbbi romániai CE Szövetség kinőtt. 1949-től Nagyszalontán, Arдай Aladár püspök mellett segédlelkész volt. 1950-ben büntetésből Nyüvedre, onnan 1956-ban Magyarokécre helyezték, ahol folytatódott ellene az állami és egyházi hatóság részéről történő zaklatások. 1958 májusában letartóztatták és a CE-mozgalom elleni

akinek családjával jó kapcsolatot ápolt a Balogh család is.³⁰ A hatvanas évek elején Wurmbrandt tragikus sorsának híre eljutott Norvégiába, majd a nyugati keresztényen protestáns egyházakhoz és segítő szervezetekhez is. Az összeköttetések révén szerte Európában megismerték a romániai vezetés szélsőséges egyházellenességét, ami ráadásul különösen sújtotta az erdélyi magyar protestánsokat. Az említett atyafiak és sok száz társuk iránt együttérzést szült a nyugat-európai protestáns körökben.

A kapcsolati háló jelentős mértékben a hetvenes években terjedt ki a Balogh családra. 1975-ben a Securitate széles körű házkutatást tartott számos börtönviselt családnál, így Baloghéknál is.³¹ A fiatal Balogh összes teológiai és hitéleti könyvét elkobozták. Ugyanez később is megtörtént katonaszolgálatára során, ahol bevonulása után a magával vitt Bibliát elvették tőle.³² A teológia éve alatt féltékenyül kaptak a hallgatók köteteket a Lutheránus Világszövetségtől. Az 1984-es – Baloghéknál tartott – házkutatás során ezeket a könyveket is magukkal vitték a Securitate emberei.³³

Mindezen esetek híre arra sarkallták az Erdélybe segélyt és könyveket szállítmányozó nyugati protestánsokat, hogy Balogh Barnabással is felvegyék a kapcsolatot. Az első könyvszállítmány teljesen véletlen érkezett 1978-ban.³⁴ Az ekkor Nagyváradon élő Balogh Barnabás éppen egy ifjúsági kiránduláson vett részt Máramarossziget környékén. A táborozó fiatalok körében nagy félelmet keltett az idegen gépjármű megjelenése, de hamar kiderült, hogy az idegen német „csempész” (Visky Pállal³⁵ közösen) köteteket hozott Baloghék számára. Heinz Lörz és Kurt Ganzhorn, néhány fiatal kíséretében ekkor kereste fel legelőbb a Balogh családot.

Ezután – a németül egyébként kiválóan beszélő – Balogh összekötő, sőt belső irányító szereplőjévé vált a szamizdat csempészésnek. A kapcsolatok egymásnak adták a címeket, éppen ahová vitték a szállítmányt. Ebben rendkívüli szereppel bírt az egymás közötti bizalom, mivel a lelkészek egy bizonyos hányada is az államhatalom részéről beszervezett egyén volt.³⁶ Ebből kifolyólag kizárólag olyan egyházon belüli és kívüli személyeket vontak be az elosztásba, akikről feltéte-

▼
konceptió per elsőrendű vádlottjaként 22 évre ítélték. Nagyváradon és Szamosújváron raboskodott, 1964-ben az általános kegyelmi rendelet alapján szabadult. Ezután Hegyközpályiban volt lelkész. 1983-ban kényszernyugdíjazták, egészen haláláig Nagyváradon élt. Visky (2002), 157.

30 Kovács (2022b), 1.

31 Kovács (2022a), 5.

32 Uo.

33 Kovács (2022a), 8.

34 Kovács (2022b), 2.

35 Visky Pál id. Visky Ferenc fia, Balogh Barnabás sógora.

36 Például az ún. „Petrica” nevű informátor, aki Bihar megyében szolgált lelkészként, és a nyolcvanas években jelentett Balogh Barnabásról. Mellette ismert még a „Marosi” fedőnevű ügynök, aki az aradi egyházmegyében volt lelkész, és egészen a forradalom kitöréséig figyelte Baloghot. Molnár (2009), 391., 394.

lezni sem lehetett a hatalommal való kollaborálást. A külföldi kapcsolattartók pontos szállítási címekkel rendelkeztek, valamint keresték az újabb egyházközsegeket, ahova szükséges volt Bibliát csempészni (magyar mellett román és német nyelvűt is).³⁷

Németországból a Karlsruhéban található kreuzstraßei evangélikusok szállítottak nagy mennyiségű irodalmat Romániába. Balogh elmondása szerint ezek a német összekötetők jóval nagyobb segítséget igényeltek a tájékozódás, valamint a kommunikáció terén, mint a hollandok.³⁸ Közülük két olyan személy kiemelendő, akik éveken keresztül folytattak ez irányú tevékenységet. Az egyikük a Heinz Lörz karlsruhei evangélikus pékmester volt.³⁹ Ezekre az utakra elkísérte leendő veje is (Volker Klein), aki később a *Christlicher Verein Junger Menschen*⁴⁰ keresztyén civil egyesület vezetőjévé is megválasztották. Az erdélyi „akciók” során gyakorta fiával, Lucással és két lányával, Hannah-val és Bettinával utazott.⁴¹

Jelentős kapcsolati hálót jelentett a holland vonal is. A szállítmányozás és segélyezés Zeistből, Barneveldből és Andijkból érkezett. Előbbi településről – a Kom over en Help⁴² nevű szervezet segítségével – a szamizdat irodalom mellett pénzügyi és egyéb segítség is érkezett Baloghékhoz. Az 1974-ben alapított segélyszervezet Dick van de Noort vezetésével és aktív segítőmunkájával támogatta az erdélyi magyarságot.⁴³ Az alapítvány igazgatójának visszaemlékezése szerint a határon történő csempészes volt az ő nagy „hazugságuk”, mint Ráhábnak.⁴⁴

Az andijki Dorcas⁴⁵ szervezet úgyszintén részt vett az anyagi támogatások eljuttatásában az arra rászorulóknak. Döntő többségben protestáns lelkészek szervezték az utakat és vitték a „lelki segélyt”. Az egyesület alapító tagja, Dirk Jan Groot szerint a szervezet a számos kérés miatt változtatta meg profilját. Emlékei szerint 110 lerakati pontot működtettek Erdélyben a nyolcvanas években, amelyek közül egy bizonyosan Baloghék biharvajdai háza volt. Az esetükben nem kizárólag

▼

37 A román diktatúra időszakában az otthoni szamizdatnyomtatás szinte lehetetlen volt, mivel a hatóságok évente ellenőrizték az összes gépirót, így kizárólag a külföldről behozott irodalom keresztül lehetett hozzáférni tiltott tartalmakhoz. Ablonczy (2020a), 20.

38 Kovács (2022b), 6.

39 Heinz Lörz családjával többször utazott Erdélybe és Bukarestbe is, ahová főként vallásos könyveket csempészték. Uo.

40 A CVJM honlapját lásd <https://www.cvjm.de/> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. május 2.).

41 Kovács (2022b), 6.

42 A Kom over en Help egy hollandiai segélyszervezet. Napjainkban Nijkerk központtal működik. A közép-kelet-európai szocialista országokkal aktív hálózati kapcsolatokat tartottak a nyolcvanas években, aminek keretében anyagi és egyéb támogatást szállítottak többek között Romániába.

43 MTVA Archívum ID: 14355, Dick van de Noort interjú. 18'26".

44 Zsidó 11,31.

45 A Dorcas egy keresztyén értékrendű segélyszervezet, Hollandiában és Európa-szerte működő alapítvány. Társadalmi tevékenységük közé tartozik az élelmiszergyűjtés, a lakhatási problémák orvoslása, idősgondozás, fiatalok táboroztatása, szerény életkörülmények között élő családok segítése, börtönmisszió és diakóniai szolgálat is.

csak könyvekről beszélhetünk, hiszen gyógyszereket és élelmiszert is szállítottak az arra rászorulóknak.⁴⁶

A kapcsolattartás teljes egészében személyes úton történt a külföldi küldönc részvételével. A korabeli telefonbeszélgetéseket a Securitate lehallgatta,⁴⁷ ezért az átvételek során beszéltek meg a következő szállítmány idejét, helyét és annak összetételét. Még a romániai rendszerváltást megelőzően is megbeszélésre került egy újabb behozatal, de annak relevanciáját a változás már annulálta. Balogh Barnabás életében mintegy 12 éven keresztül folyt az ilyen jellegű tevékenység. Emlékezete szerint Arendt Rohaand⁴⁸ holland lelkész járt a legtöbbször Erdélyben ez idő tájt. Egy esetben a határon megtalálták nála a címeket tartalmazó cetlit, amiért súlyos retorzióra számíthatott. Azonban lélekjelenléte megmentette, mivel a papírt lenyelte, így mentve magát és sok tucatnyi magyar és román hívőt Erdélyben. A román titkosrendőrség nyilvántartásában „Nagy Kálvinistaként” számontartott lelkész szerint nemes ügyet szolgáltak, felemelő érzés volt, hogy a megismert magyar és román emberek „a szabad világra nyíló nyitott ablakként” tekintettek rájuk.⁴⁹

A személyi kapcsolatok a '90-es években megszakadtak.⁵⁰ A román diktatúra lebontásával a Bibliák és hitéleti kötetek szállítása értelmetlenné vált. Az 1989-es utolsó csempészéseket követően megkezdte munkáját Nagyváradon a Primo Kiadó, ami betöltötte a szamizdatterjesztés feladatát. A hollandiai és német protestánsok fokozatosan a Közel-Kelet keresztyén közösségeit kezdték patronálni.⁵¹ Balogh elmondása szerint elképzelhetetlen napjainkból visszatekinteni erre az időszakra, mivel példátlan módon egyetlen alkalommal sem buktak le.⁵² Mindebben jelentős szerepet játszott a személyek közötti bizalom, valamint az evangéliumi hitből fakadó segítségnyújtás.

▼

46 MTVA Archívum ID: 14355, Dirk Jan Groot-interjú. 22'44".

47 Molnár (2009), 136.

48 Rohaand, Arend Jan: holland evangélikus lelkész. Családjával évente többször utaztak Romániába a Den Haag-i Steun Buitenlandse Christenen segélyszervezet képviseletében. Pásztori Tibor Endre (1993): Misszióban. In: *Háromszék* 5, 825. 5.

49 MTVA Archívum ID: 14355, Arend Rohaand-interjú. 32'46".

50 Ez alól a Dorcas segélyszervezet kivétel, hiszen a román rendszerváltás után is támogatták az erdélyieket vállalkozások alapításával és beindításával. MTVA Archívum ID: 14355, Dirk Jan Groot-interjú. 25'59".

51 Kovács (2022b), 4.

52 I. m. 6.

A román–magyar határon történő csempészás, az átvételek menete

A román diktatúra idején szolgálatot teljesítő határőrök és vámhatósági szervek közismerten korrumpálhatóak voltak.⁵³ Ez alól kivételt jelentett a pornóirodalom, a fegyver- és drogkereskedelem, illetve a Bibliák átcsempészése. Több alkalommal kaptak fülest a Securitatétól a határőrök, olyankor még a fogkrémes tubust is kinyomták, ha nem találtak semmit.⁵⁴ Még a romániai forradalom előestéjén is jellemző volt a testi motozás, a határátkelők lelki abúzus.⁵⁵

A visszaemlékezések szerint leggyakrabban az Ártánd–Bors és a Nagykereki–Kügy átkelőhelyeken utaztak be Romániába Magyarországról a nyugati „csempészek”.⁵⁶ Előbbit, tehát a közbeszédben csak nagyváradinak nevezett „rémátke-lőhelyként” hívták, mivel rendkívül szigorú ellenőrzési procedúrát alkalmaztak a román hatóságok. Az egyik tisztet egyszerűen csak „Várad ördögének” nevezték, mivel minden alkalommal rettegésben tartotta a nyugatiakat.⁵⁷ A nyugati protestáns csempészek ilyen és ehhez hasonló tapasztalatokból kifolyólag rendkívül sokszínű álcázáshoz folyamodtak. Gyakorta utaztak családjukkal együtt, hogy a gyermekek jelenlétével eltereljék a hatóságok figyelmét, mivel a kiskorúak ülését és székeit a határőrök nem vizsgálták át, ezzel is növelve a csempészás lehetőségét.⁵⁸ Ügyeltek arra is, hogy egyetlen romániai címet sem hangoztattak nyilvánosan, nehogy kellemetlenséget okozzanak a helyieknek.

A könyvek rejtegetése különféle módszerekkel zajlott. Előfordult, hogy a személyautó tetején szállított szőrfdeszka volt teljesen megtömve különféle köte-tekkel. Általánossá vált a mikrobuszok esetében a beltér teljes átalakítása. A belső falhoz hozzáépítettek egy másikat, az így kapott üres teret pedig feltöltötték például Bibliákkal.⁵⁹ Ezt a román határőrök feltehetően észlelték, és fúróval beme- netet képeztek a személygépjármű dupla falába.⁶⁰ Több egybehangzó visszaemlé- kezés szerint egyszer egy csempészett könyvbe belefúrtak, aminek lapjai később teljesen szétforgácsolódtak.⁶¹ Ugyanezt a technikát a csempészek nem csak a jármű belső falánál alkalmazták, hanem az utánfutók esetében is, ahol a tréler vázára

▼

53 MTVA Archívum ID: 14355, Dirk Jan Groot-interjú. 25'07".

54 I. m. 24'32".

55 I. m. Klaas Eldering interjú. 12'45".

56 MTVA Archívum ID: 14355, Arend Rohaand interjú. 30'00".

57 I. m. Dick van de Noort interjú. 19'50".

58 Bakk-Dávid Tímea: Kommunizmusbeli csempészarúk: Erdély története, Galaktika, posztinor, <https://eletmod.transindex.ro/?cikk=6398> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. április 27.).

59 MTVA Archívum ID: 14355, Dirk Jan Groot interjú. 24'00".

60 Kovács (2022b), 3-4.

61 Uo.; MTVA Archívum ID: 14355, Dirk Jan Groot interjú. 24'32".

rögzítették a könyveket.⁶² A nyugati protestánsok leleményességét mutatta, hogy személyautójukat gázüzemű típusúnak jelentették be a határon, így a tartozékként szállított gázpalackban rejtve maradt a csempészett irodalom. A 80 cm magas, 6 m³-es palacktípust akár több tucatnyi kötettel is meg lehetett „tölteni”.⁶³ A mód-szerek közé tartozott még a Nyugat-Európában elhunyt személyek Romániába való szállításakor a koporsóba rejtett kötetcsempészs is, mivel az abba való betekintésre a román határellenőrző hatóságoknak nem volt joga. Ezen kirívó és nagy leleményességet mutató esetek mellett a legegyszerűbb eszközökkel vitték át a könyveket. Ilyen volt például tejesdobozban elrejtve, vagy szimplán a hátizsák mélyén elbújtatva átcsempészni a könyveket.⁶⁴ A módozatok összességében rendkívüli képzelőerőt és elhivatottságot bizonyítottak.

A határon sikeresen átcsempészett „lelki segílyt” az előre megbeszélte helyen adták át a kapcsolattartók. Ebben két eltérő esetet lehet megemlíteni. Az egyik során a külföldi szállítók a letisztázott helyre vitték a csomagot, ahol személyesen adták át Baloghéknak vagy a többi erdélyi „elosztónak”.⁶⁵ Az ebben az időben Biharvajdán élő lelkész háza egyfajta átvételi pontként működött a nyolcvanas években. Kockázatos volt Baloghék portája előtt az idegen autó parkoltatása, majd az abból való kirakodás. Ebből kifolyólag a nyolcvanas években kiszélesítették a kapubejárót, ami pont a vízakna fölött haladt el. Az így beparkolni képes szállít-mányozók egyből a vízaknába pakolták a köteteket, ami már kevésbé volt feltűnő. Más szempontból is hasznosnak bizonyult ez a módszer, hiszen a Baloghéknál tartott házkutatás során mindent felforgattak a Securitate emberei, kivéve a ház melletti vízaknatárolót. Az ott elrejtett könyveket szép fokozatosan lehetett kipa-kolni és továbbadni.⁶⁶

Az átadás másik stratégiája alapján a nyugati (illetve magyar)⁶⁷ szállítmányo-zók egy elhagyott helyen kirakták a könyveket és elhajtottak onnan. Ez gyakorta egy út menti árkot vagy egy erdős szakaszt jelentett, ahova Baloghék – a megbe-széltek alapján – röviddel később megérkeztek, és bepakolták a saját autójukba.⁶⁸ A romániai diktatúrában még utóbbi is rendkívül veszélyes manőver volt, mivel

▼
62 MTVA Archívum ID: 14355, Arend Rohaand-interjú, 31'12".

63 Kovács (2022b), 3; MTVA Archívum ID: 14355, Arend Rohaand-interjú, 30'28".

64 Bárdi Nándor (1992): Mi van az erdélyi hátizsákban? In: *Valóság* 35, 12. 81–98.

65 Kovács (2022b), 4.

66 Uo.

67 Erről lásd részletesebben Ablonczy Bálint (2020b): Szolidaritás és ellenállás. Református hálózatok erdélyi segítőakciói a hetvenes-nyolcvanas években. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): HIT 2019. *Hagyomány, Identitás, Történelem*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem-L'Harmattan. 313–332.; Ablonczy Bálint (2021): „Tenni nemcsak valami ellenében – ám valamiért is lehet”. Erdélyieket támogató illegális segélyszervezet a Kádár-rendszer végén. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): HIT 2020. *Hagyomány, Identitás, Történelem*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem-L'Harmattan. 385–400.

68 Kovács (2022b), 4.

a hatóságok az összes utat ellenőrizték, és sokszor tartottak a városok bejáratánál ellenőrzéseket. Az erőszakszervezetek figyelmét ebben az esetben is egy hozzátartozó gyermek jelenléte terelte el. Általában a helyszínek Nagyvárad 10-20 kilométeres körzetében voltak, és célszerű volt a napszak későbbi időszakában megejteni az „átvételt”.⁶⁹

A szemeteszsákokban elrejtett könyveket ezután Baloghék vitték a megbízható lelkésztársaknak és ismerősöknek az ország különböző részeire.⁷⁰ Így nemzetiségtől függetlenül mindenkinek jutott „lelki adomány”. A holland és a német protestánsok megjelölték a Bibliákat egy-egy betűvel, amikor éppen magyaroknak, románoknak vagy ukránoknak vitték ezeket. Balogh emlékei szerint több Bibliában és kötetben is fellelhető volt az utolsó lapon egy „H” betű, utalva a magyarokra, de többször fogott a kezében olyan kiadványt is, amiben az „R” betű volt olvasható.⁷¹

A Bibliákra nagy szükség volt a nyolevanes években Erdélyben élő hívő társadalomnak, mivel 1984-ben 20.000 darab Szentírást zúztak be a román vezetőség parancsára.⁷² A Lutheránus Világszövetség és a román kormányzat még korábban megegyeztek előbbi nagyszámú adományáról, viszont a későbbi utasítás ezt felülírta. A teljes állományt elkobozták, és nagy erejű présgéppel bezúzták. A felháborodás akkor realizálódott, amikor a WC-papírokon megjelentek a Biblia sorai, és többen felismerték azt.⁷³ Ilyen és ehhez hasonló egyházellenes intézkedések tették szükségessé a hitéleti könyvek csempészését a ceaușescu diktatúra időszakában.

A csempészett irodalom műfaji jellemzői

A hollandiai és a német összeköttetések révén évente két-három alkalommal – a csempészés jellegétől függően – 50-100 darab kötet került az erdélyi hívekhez.⁷⁴ Nagyvárad környékén döntő részben a Balogh és a Visky család vett részt a behozott irodalom szórásában. Mivel mindannyian szoros kapcsolatban álltak az egyházzal, ezért tudták, hogy milyen vallási vagy teológiai irodalomra volt szüksége az egyházközségeknek és az „akcióba” bevont lakosságnak. Műfajukat tekintve a kötetek széles skálát mutatnak, viszont témájuk többségében a protestáns (leginkább

▼
69 Kovács (2022b), 5.

70 MTVA Archívum ID: 14355, Arend Rohaand-interjú, 32'01”.

71 Kovács (2022b), 2.

72 András Károly (1987): A magyar–román vita. Nemzetiségi kérdés a Budapest–Bukarest–Bécs háromszögben. In: *Új Látóhatár* 38, 2, 180.

73 András (1987), 180.

74 Kovács (2022b), 6.

református) hagyományt és gondolatiságot erősítették.⁷⁵ Az alább ismertetett könyvek nem a teljes csempészési időszak összallományát fedik le, hanem olyanok, amik Balogh Barnabás tulajdonában maradtak vagy a lelkész emlékezetében mélyen rögzültek.

A szépirodalmi kötetek általában az Evangéliumi Kiadó kiadásában jelentek meg. A budapesti Ó utcában működő vállalkozás Németországban kezdte meg munkáját, majd a rendszerváltás időszakában települt Magyarországra. A kisebb traktátusok és hitéleti szórólapok után fokozatosan szépirodalmi és teológiai kiadványokat kezdtek nyomtatni. Az Erdélybe átcsempészett magyar és román nyelvű könyvek főleg a hittel összefüggő, szórakoztató stílusú epikai művekből kerültek ki. Ilyen volt Isobel Kuhn *Fészek a szakadék fölött* című könyve, amely a keresztyén ébredési mozgalmat azonosította egy kisebb kínai népcsoport életével. A kiadvány már Budapesten jelent meg 1989-ben a Primo Kiadó által, de a megjelenés időpontjában a tulajdonosa még a stuttgarti székhelyű Evangéliumi Kiadó volt.⁷⁶ Ebből következően valamikor 1989 második felében kerülhetett át Romániába.

A megélt hitet megjelenítő kiadványok közé tartozott Gerhard Salomon *Miért szenvedünk?* című kötete is.⁷⁷ A német író 1943-ban halt meg Auschwitzban a deportálások következtében. Írásai a hit és a halál problémakörét, valamint a hívők jelenkori veszélyeit jelenítették meg szépirodalmi stílusban. A csempészett szamizdatok között megtalálható volt még Roy Krisztina „*Tévelygők*” című munkája is.⁷⁸ Az evangélikus hitű szlovák író- és költőnő Isten dicsőségéről és az emberiség megtéréséről írt. A németországi kiadás Vida Sándor fordításában jelent meg a nyolcvanas években, ami újrakiadása volt az 1936-os eredetinek. Eljutott Erdélybe Patrícia Mary St. John evangélikus brit író *Egyetlen megoldás* című fikciós regénye is.⁷⁹ Az afrikai utakat bejáró misszionáriusnő főként gyerekeknek szánt műveket írt, amelyek a hit fontosságát emelik ki, ahogy az említett kötet címe is utal rá. Hasonló jellegű könyv volt A. B. Simpson kanadai keresztyén író *A prédikáló mosónő* című fikciós regénye is.⁸⁰

Balogh Barnabás elmondása szerint⁸¹ nagy hatást gyakorolt rá a nyolcvanas években Theodor Bover *Felette nagy titok* című kötete.⁸² A svájci író – eredeti szakmáját tekintve ideggyógyász – a házasság kérdéseit komponálta szépirodalmi kere-

▼
75 Uo.

76 Kuhn, Isobel (é. n.): *Fészek a szakadék fölött*. Budapest, Primo-Evangéliumi Kiadó.

77 Salomon, Gerhard (é. n.): *Miért szenvedünk?* h. n., Evangéliumi Kiadó.

78 Roy, Christina (é.n.): „*Tévelygők*”. Vida Sándor (ford.). h. n., Evangéliumi Kiadó.

79 St. John, Patricia Mary (é. n.): *Egyetlen megoldás*. h. n., Evangéliumi Kiadó.

80 Simpson, Albert Benjamin (é. n.): *A prédikáló mosónő*. h. n., k. n.

81 Kovács (2022b), 2.

82 Bover, Theodor (é. n.): *Felette nagy titok*. h. n., Evangéliumi Iratmisszió.

tek közé, hasonlóan Walter Trobisch *Szerettem egy lányt* című könyvéhez.⁸³ A szépirodalom és a teológia közötti műfajként értelmezhető Erich Sauer *A Megfeszített diadala. Újszövetségi üdvörténet* című kiadványa.⁸⁴ A német teológus Jézushoz jutott el a hit és az élet kutatása révén. Bibliai ihletésű munkája szintén az Evangéliumi Kiadónál jelent meg, s aztán került Erdélybe.

Balogh Barnabás visszaemlékezése – és a tulajdonában lévő írások – alapján két jelentős teológiai munkát hangsúlyozott az Erdélybe bekerült szamizdatok között.⁸⁵ Jelentős hatást gyakorolt Farkas József *Tíz segítség az emberréválás útján. Igehirdetések a tízparancsolatról* című rövid kötete.⁸⁶ A kiadvány a szerző, a kiadó és a helyszín feltüntetése nélkül került Baloghék kezébe. A Budapest – Klauzál téri egyházközség lelkészének írásai a rendszerváltás előtti Magyarországon nem jelenhettek meg, ezért írógép segítségével vékony papírra sokszorosították teológiai értékű írásait. A füzetet később Velencében jelentették meg 2000-ben.⁸⁷ Eljutott Biharvajdára Emil Brunner *A mi hitünk* című hitéleti könyve is.⁸⁸ Hivatalos kiadása már a harmincas években megtörtént, viszont a szocializmus időszakában tiltólistára került, ezért csak rejtve kerülhetett a magyarországi és az erdélyi protestánsok kezébe.

Súlyos problémát okozott a Biblia hiánya a ceaușescui Romániában, ezért a csempészség leggyakoribb kötete a Szentírás volt. Balogh elmondása alapján a teljes behozatal minimum kétharmadát ezek tették ki.⁸⁹ Az istentiszteletek megtartásához szükséges volt énekeskönyvek becsempészése is. Ezekből főleg az Erdélyi Református Egyházkerületbe kellett többet eljuttatni, mivel a Királyhágómellékiben működött egy csekély számú reprint kiadás.⁹⁰ A szállítmányok külsőségeikben és tartalmilag is eltértek egymástól, viszont értékes volt, hogy magyar nyelven íródtak, és világnézetükben jelentősen erősítették az erdélyi magyar reformátusokat.

▼

83 Trobisch, Walter (é. n.): *Szerettem egy lányt*. Budapest, Evangéliumi Kiadó.

84 Sauer, Erich (é. n.): *A Megfeszített diadala. Újszövetségi üdvörténet*. h. n., Evangéliumi Iratmisszió.

85 Kovács (2022b), 3.

86 Farkas József (é. n.): *Tíz segítség az emberréválás útján. Igehirdetések a Tízparancsolatról*. h. n., k. n.

87 Farkas József (2000): *Tíz segítség az emberréválás útján. Igehirdetések a Tízparancsolatról*. Velence, Somhegyi Kiadó.

88 Brunner, Emil (é. n.): *A mi hitünk*. h. n., k. n.

89 Kovács (2022b), 5.

90 I. m. 3.

A szamizdatterjesztés kockázati faktora

A korábbiakban bemutatott csempészési módszerek rendkívüli összehangoltságot, valamint sokszoros bizalmi viszonyok meglétét igényelték. A román titkosrendőrség feltételezhetően tudatában volt az irodalmi csempézzakcióknak,⁹¹ de azok kiszámíthatatlansága miatt a legtöbb esetben homály fedte az eseteket. Balogh Barnabás szerint „az áldó hatalmak oltalmába rejtve” és annak köszönve soha nem találták meg a nagy tételben csempészett Bibliákat és könyveket.⁹² A lebukás veszélyéből fakadó félelmet a terjesztésben részt vevőknél felülírta az elhivatottság, valamint az elnyomásban gyökerező vakmerő tettekkészség.⁹³

Szemben a magyarországi viszonyokkal, az erdélyi magyar keresztyének kétszeres elnyomásban éltek napjaikat. A hit és a beszélt nyelv elegendő indok volt a megfigyelésükhöz, a megfélemlítésükhöz és az állandó vegzálásukhoz. Ilyen szemszögből vizsgálva más értelmet nyer a kockázat kifejezés. Hittel élő emberek érezték úgy, hogy a hazájukat és az egyházukat is elvették. Utóbbi olyan mértékig terjedt, hogy a hatvanas években még Bibliához sem lehetett hozzájutni, sőt sokaktól a meglévőket is elkobozták. Az ebből táplálkozó szándék – véleményem szerint – felülírta a vállalt kockázatot, a félelmet pedig háttérbe szorította az elszántság. A nyugati csempészek esetében pedig a felebaráti szeretet, az evangéliumi hitből fakadó segítségnyújtás múlta felül a félelmet a kockázatos akciók során.⁹⁴ A fentebb említett gondolatok szándékoltan a szamizdatterjesztés szociológiai hatásaira fókuszáltak, szemben a tanulmány elbeszélt történetiségével.

Összegzés

Az 1989 előtti romániai magyaroknak nyújtott segélyakciók és szamizdatscempészetek azt bizonyítják, hogy a nyugat-európai keresztyén egyházak és különböző szervezetek figyelemmel kísérték a határainkon túl élő közösség viszontagságokkal teli megpróbáltatásait. Tanulmányommal Balogh Barnabás esetén keresztül igyekeztem bemutatni a külföldi „szállítmányozókkal” történő interakciókat. Az írás terjedelméből fakadóan nem törekedhettem a külföldi segítők átfogó bemutatására, valamint az erdélyi szamizdatterjesztő hálózat ismertetésére sem.

91 Molnár (2009), 136.

92 Kovács (2022b), 5.

93 MTVA Archívum ID: 14355, Arend Rohaand-interjú. 32'46".

94 MTVA Archívum ID: 14355, Peter van Drill-interjú. 28'22".

Megállapítható, hogy Balogh Barnabás mintegy bő évtizeden keresztül aktív szerepet vállalt a csempészett irodalom átvételében és elosztásában. Származásából és hitéből fakadóan számos megkülönböztetés és hátrány érte, ám ennek ellenére sem folytatott nyílt államellenes tevékenységet. A szépirodalmi, hitéleti és teológiai kötetek mellett átsempészett Bibliákat, egy az évek során kialakított szoros kapcsolati háló következtében leleményes módszerekkel továbbították. Baloghék szamizdatterjesztő ténykedését – a visszaemlékezések mellett – a román állambiztonsági iratok és a külföldi szállítmányozók is igazolták.

A kutatás továbbgondolása kapcsán hangsúlyozandó, hogy a Balogh Barnabás által említett személyekből egy Nagyvárad környéki „hálózatot” lehetne rekonstruálni. Érdekes megvizsgálni egy-egy adott személy esetében a rezisztencia-oppozíció fogalom pár egymástól eltérő ismertetőjegyeit.

Összegezve elmondható, hogy a tanulmány a romániai magyar protestáns kisebbség ceaușescui diktatúrában elszenvedett, vallási irodalmat korlátozó sérelmeire adott válaszát igyekezett bemutatni. Balogh Barnabás lelkész teljes életpályája azt bizonyítja, hogy a román (és a magyar) állampárti időszakban nem volt feltétele az „államellenes” cselekedetnek a valódi hatalom nyílt kritikája. Ehhez hozzátartozik, hogy Romániában külön megbélyegzést jelentett a magyar származás, amit Balogh családja is sokszorosan megszenvedett. A szamizdat-csempészet enyhítést jelentett ebből a szorult és zárt helyzetből, amiben ki kell hangsúlyoznunk a nyugat-európai, jelen esetben holland és német protestánsok kockázatoktól sem mentes segítőakcióit. Nagy Károly Zsolt szavaival élve ehhez nem volt másra szükség, csak egy „tikkre” és egy „kacsintásra”, az akciókban részt vevők pedig megértették egymás igényeit.⁹⁵

▼
95 Nagy (2019), 273.

Sümegei György

Thorma János Petőfi-képei

A Talpra magyar! előszőr

A Műcsarnokot fölavató nagy millenniumi kiállításról Thorma kénytelen volt visszavonni és egyéni módon bemutatni az *Aradi vértanúk* képét, ám ez nem kedvetlenítette el annyira, hogy ne kezdett volna hasonlóan nagy festészeti vállalkozásba, az ugyancsak nagyméretű kompozíciója, a *Talpra magyar!* megfestésébe. Még az *Aradi vértanúk* elismerő fogadtatásának a lendületében, 1898-ban kezdett hozzá az egész festői munkásságát végigkísérő *Talpra magyar!* című monumentális festmény megalkotásához. Címéül Petőfi Sándor 1848. március 13-án fogalmazott *Nemzeti dal*ának, a pesti forradalom szimbólumává vált versének a két első, mozgósító erejű, dinamizáló kifejezéspárját választotta, amit gyakran műcímként is használnak: *Talpra magyar!* – így, eltérve a fogalompárnak az eredeti, versszövetbeni beágyazottságától. Thorma felkiáltójellel megtoldva nyomósítja, erőteljesebbé teszi a jelentését. 1898-tól egészen 1937-ig, majd negyven évig foglalkoztatta, gondolatait lekötötte, szándékait befolyásolta, munkarendjét gyakorolta meghatározta ennek a műnek – és vázlatainak, újabb és újabb képi megoldásainak a kutatása, formába öntése. Nincs még egy ilyen mű a magyar művészettörténetben, s annak a történeti festészeti műfajában sem, amely ennyire összeforrt volna Petőfi alakjával és a forradalom nagy, kezdő napjával, 1848. március 15-tel. Vajda János szerint 1848. március 15. „Petőfi napja”, „világváltoztató pillanat, olyan nap, amikor korszakváltás, a korábban rendíthetetlennek látszó falak omlottak le”.¹ Másnap, 1848. március 16-án maga Petőfi így fogalmazott a *15-dik március, 1848* című versében:

Magyar történet múzsája, [...]
Nem vagyunk már többé rabok,
Szét szabad már szállani. [...]
Szabad sajtó!... már ezentúl
Nem féltelek, nemzetem, [...]
Föl a szabadság nevében.

1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékének a megidézéséhez a kulcsjelnetet, a 12 pont fölolvását tervezte megjeleníteni Thorma. Ennek a személyiség-

▼

¹ Kalla Zsuzsa: *Petőfi politikusi képe 1848–1849-ben*. In: *A márciusi ifjak nemzedéke*. „Nem küzdénk mi sem dicsőség- sem díjért”. Szerk.: Körmöczi Katalin. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2000. 83.

gében rejlő alapja a református családjában hagyományosan öröklődő Habsburg-ellenessége,² a levert forradalom dicsőséges eseményeinek piedesztálra állítása és a Petőfi halálának 50. évfordulójára, 1899-re való fölkészülés egyaránt jelenthetett szellemi motivációt, ösztönzőerőt a számára. Bizonyos, hogy a Feszty-szalokban Jókait is megkérdezte 1848. március 15-e napi eseményeiről és a forradalomról,³ s persze Petőfi személyéről, akinek a verseit olvasta, s egész életében rajongott értük.⁴

Thorma gondosan és körültekintően járt el. A *Talpra magyar!*⁵ kép alkotási folyamatában a koncipiálással párhuzamosan rajzokat készített,⁶ s a helyszínen, különböző fényviszonyok mellett színvázlatokat.⁷ Legelőször a Nemzeti Múzeum lépcsőjére helyezte a jelenetet. Ugyan évekig (1898–1903) dolgozott a kb. 2x6 m nagyságú vásznon,⁸ de az építészeti környezet (oszlopok stb.) túlsúlya miatt elégedetlen volt vele, s bizonyosan sok töprengés, önmérsztő tépelődés után: megsemmisítette az addig kész művet. Erre a cselekedetére sem tudunk hasonló példát művészettörténetünkben. Hogy egy ilyen monumentális, sok erőt, energiát, s tegyük hozzá az igazság kedvéért, festői anyagot, pénzt fölemésztő alkotás egyszer csak az enyészeté legyen. Ez Thormánál erős önbírálatra s kíméletlen önreflexióra, fontos személyiségjegyeire mutat.

Ám az imént emlegetett építészeti rész túltengését nem mutatja az egyetlen, az első verzióról fennmaradt fénykép. Ezen az ugyancsak nagyméretű fölvezolt képen az arányok érzékeltetése miatt bekockázott háttér előtt kavargó az izgatott, forradalmi tömeg, de markáns építészeti elem(ek)re még csak töredékes utalás sincs a kompozíción. A gomolygó, indulatoss tömeg középtengelyében Jókai (?) és Vasvári (?), egyikőjük kezében a szabad sajtó első nyomtatványa, a *Nemzeti dal*. A kép centrumában Petőfit a „vállukra veszik”⁹ a márciusi ifjak. Fölmerülhet a kérdés, hogy a fényképen (Thorma is rajta van, a bal sarokban áll) megrögzített festmény volt-e a kompozíció első, nagyméretű és megsemmisített kezdeménye, vagy volt még egy, amelyen a költőt valóban a Nemzeti Múzeum lépcsőjén, jól artikulált építészeti környezetben próbálta bemutatni. Nyitott, ma (még?) megválaszolhatatlan kérdés.

▼

2 Berki Viola festőművész jegyezte föl, hogy nagyanyja, Berki Antalné szül. Bulcsú Etelka nővére, Bulcsú Viola „virtrinben őrizte a negyvennyolcas ereklyéket”. *Berki Viola képi művészete*. Szerk.: Furkó Zoltán. Bp., 1997. 6., 8.

3 Császtvay Tünde: *Szalón-Gamitúra. Az eposzkerti Jókai-szalón és Feszty-szalón*. Buda Pesti Negyed, 2004. tél, 46. sz. 405–434.

4 Thorma középiskolásként „rajzot készített Petőfiről” (Dévényi Iván: *Thorma János*. Bp., 1977. 16.). 1902-ben festette *Szeptember végén* című festményét, amely „Thorma legkiválóbb munkái közé tartozik”. Lyka Károly: *Új képek és rajzok*. Új Idők, 1902. január 1.

5 A *Talpra magyar!* mellett ugyanerre a műre gyakorta használják az *1848. március 15.* címet is.

6 *Kiskunhalastól Nagybányáig 2. Dokumentumok Thorma János munkásságához és a nagybányai művésztelephez*. Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta: Sümegi György. Kiskunhalas, 2016. Thorma János rajzainak jegyzéke: 13., 14., 35., 45., 103.

7 Kovács Zita – Büki Barbara: *Thorma János*. Kiskunhalas, 2015. Műjegyzék: 38–48.

8 Uaz, mint az előző jegyzet, 38.

9 Murádin Jenő: *Thorma János 1848-as képei*. Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 1998. 28.

Intermezzo: Szeptember végén

A festmény készülése időpontjának a meghatározásában van némi bizonytalanság, fölmerült 1901¹⁰ és 1902 is ennek dátumaként, ami azt jelzi, hogy a *Talpra magyar!* első változatának az időszakában, még megsemmisítése előtt kezdhetett a festéséhez – vagy már el is készítette – a festője. Ez önmagában már sejtetni engedti azt, hogy a készülő nagy képpel nem volt megelégedve, és egy másik Petőfi-inspirációhoz, az általa talán leginkább szeretett, a Nagybányáig elhangzó költemény megjelenítéséhez, talán leglíraibb képvallomáshoz kezdett.

„Thorma János egyik legnagyobb alkotásán, a *Szeptember vége* című képén olyan levegő reszket a messizi völgyek felett, amilyen egész Magyarországon sehol” – csodálkozik rá a képre, és emeli ki egyik fontos jellemzőjét Krúdy Gyula.¹¹ Réti István azt írja, hogy „1902-ben keletkezik nagy képe, a *Szeptember végén*, borongó melankóliával telített kompozíció, Petőfi gyönyörű költeményének átértzett illusztrációja”.¹² Réti később így beszélt róla: „illusztrálta a *Szeptember végént* a ködös Rozsályal, a Lápos zavaros vízével, amelyben sok érzelem, kifejezés tanúsodik Jancsi tudásáról”.¹³ Thorma ebben a kompozíciójában is „a történeti-lírai hangulatot kereste”.¹⁴ A költő Koltón versbe öntött élménykörét a festményen az alkotója szervesen összekapcsolja a saját nagybányai tájélményével. Ezzel egybeeseng Lázár Béla Thorma portréjából a *Szeptember végénre* vonatkozó passzus: „Az érzelem mélysége, a jövőbelátás döbbenete, mely e költemény szépségét földöntúli fénnel járja át. Thorma, a helyi hatás alatt kényszerítő erővel megjelenítette a költőt és ifjú hitvesét, amint ülnek a réten, a virágok még nyílnak a völgyben, de a látóhatárt elzáró bérces tetőt már hó takarja. Nem kis vázlatról van itt szó, Thorma új feladatot tűzött maga elé, komoly feladatot, a férfi és nő alakját egy hatalmas természeti látványba úgy beleállítani, hogy az alakokat a környezet el ne nyelje. Ez pedig tökéletesen sikerült neki, mert mindenre egységesítő finom liláskék tónusfátyolt borított, mindenre, a távolban feltörő Rozsály hólepte tetejére éppen úgy, mint a költőre és hitvesére, amint egymásra hajolva ülnek a természet mélységes melankóliájába merülve. Petőfi hangulata ez, ez hatotta át

10 „39. *Szeptember végén*, 1901 (Petőfi és felesége), o. v. Mgt. (Fiume), Lóránth/30”. Thorma János műveinek alkotásjegyzéke. In: Bay Miklós-Boros Judit-Murádin Jenő: *Thorma*. Bp., 1997.

11 Krúdy Gyula: *A magyar Barbizon*. Nagybánya, 1909. november 11.

12 Réti István: *Thorma János festőművész*. Pásztortűz (Cluj-Kolozsvár), 1926. november 21. XII. évf. 23. sz. 530–532. Réti írásában utal a Pásztortűznek egy korábbi számára, amelyben közölték a festmény reprodukcióját: Thorma János: *Szeptember végén*. Pásztortűz, 1926. szeptember 26. XII. évf. 19. sz. 445. Tóth István: *A nagybányai műtermekben* (Pásztortűz, 1926. szeptember 26. XII. évf. 19. sz. 446–448.) című írásához több nagybányai képet – köztük a Thormáét – közölt a lap és néhányuk fényképet is, Thormáról a műtermében ábrázoló fotográfiát.

13 Hollósi Sándor: *Réti István beszél Thorma Jánosról*. Sajtó, 1937. december 12. LXVIII. évf. 10. sz. 6.

14 Rózsa Miklós: *Thorma János 1870–1937*. Politika, 1949. január 29. III. évf. 5. sz. 6.

a festőt is. [...] A művész és a költő megértették egymást, mert ugyanazon nagy természet-átérzésben olvadtak össze.”¹⁵

Dévényi Iván így említi a képet: „1901-ben¹⁶ Petőfi híres elégiájának inspirációjára megfestette *Szeptember végén* című képét”.¹⁷ Ugyanő írja le azt is, hogy Thorma középiskolás korában „rajzot készített Petőfiről”, akinek a verseit ismerte, s a magyar költészetből a legmagasabbra értékelte, az 1848-as mélyen gyökerező meggyőződésével egybehangzóan. Az 1898-ban elkezdett *Talpra magyar!* című monumentális tablójának is Petőfi a gyújtópontja, központi alakja. A *Szeptember végén* festményén¹⁸ dús vegetációba, a virágos kompozíció (a magasan megvont horizontnál jelzésszerűen „már hó takarja el a bérci tetőt”) centrumába átlósan helyezi el a finoman összefonódó¹⁹ fehér-fekete ruhás, riadt tekintetű szerelmespárt.²⁰ Petőfi sötét, lobogó hajkoronája és bajusza a Munkácsy és Madarász Viktor megalkotta ikonográfiai típust követi inkább, mint a Barabás Miklósét vagy Jankó Jánosét.²¹ Thorma mintarajziskolai mestere, Székely Bertalan *Szeptember végén*²² és a *Zivatar* című kompozíciói „megragadó hangulati tartalmukkal, a jellemzés páratlan erejével, a színek kifejező hajlékonyságával gyöngyszemei a magyar festészetnek”.²³ Thorma láthatta Székely Bertalan *Szeptember végén*jét, és talán inspirálhatta is saját műve megalkotására. Hegedüs László *Szeptember végén* illusztrációja másfajta képviséget rögzít: fás tájban háttal álló, talán búcsúzkodásra készülő fiatal pár, a férfi átfogja hitvese derekát, a kép bal oldali előterében fejfára dobott sötét fátyol,²⁴ ez a vers szó szerintibb vizuális megközelítését²⁵ mutatja, ami szellemiségében távol áll Thormától.

A Nemzeti Szalon kiállításáról, ahol „új képeket és rajzokat láttunk”, jelzi Lyka Károly, s legrészletesebben Thorma képéről ír: „Most is az a kép lebeg szemünk előtt, amelyet Thorma János állított ki. [...] Petőfi-vers, Petőfi-hangulatok,

15 Lázár Béla: *Thorma János, Petőfi festője*. Koszorú, a Petőfi Társaság Közlönye, 1938. 4. kötet, 201.

16 Valószínűbb Réti évmeghatározása.

17 Dévényi Iván: *Thorma János*. Corvina Kiadó, 1977. 16.

18 Reprodukálva: *Petőfi-Album adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról* Pesti Napló előfizetőinek, Bp., 1907. (ezen-túl: *Petőfi-Album 1907*), Művészet, 1914. 353.

19 A festményt előkészítő rajzon ketten mintha végzetszerűen kapaszkodnának egymásba. Uaz mint a 6. jegyzet 139.

20 „1902 végén festette a *Szeptember végén* című képét”. Gyulai Jankó Károly: *Szomorú riport Nagybányáról*. Ellenőr, 1937. XXIV. évf. 18. sz. 21-22.

21 Mindegyik mű reprodukálva: *Petőfi-Album 1907*.

22 Székely Bertalan: *Szeptember végén*, 1875 körül, lemezpapír, olaj, 37,8×25 cm, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria ltsz.: FK4177 *Székely Bertalan kiállítása*. Szerk.: Nagy Ildikó. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1999. kat. szám: 84.

23 Végvári Lajos: *A magyar művészet a XIX. század második felében*. In: *A magyar művészet története*. Főszerk.: Fülep Lajos. Corvina Kiadó, Bp., 1970. 406.

24 *Petőfi Sándor összes költeményei hazai művészek rajzaival és a költő arcképével*. II. Athenaeum, Bp., 1900. 135. Ugyanez a mű megjelent még: *Vasárnapi Ujság*, 1899. december 3. 46. évf. 49. sz. 818.

25 Hasonló fölfogásban készült Margitay Tihamér *Szeptember végén* című kompozíciója is. A *Budapesti Ujságírók Egyesülete Almanachja 1908-ra*. Szerk.: Szerdahelyi Sándor. Budapesti Ujságírók Egyesülete, Bp., 1908. 134.

ernyedező melankólia, halálsejtelmek, a tárgyaltalan fájdalom mély baritonja. [...] Fehéren világít át Koltóra a szomszédos hegyek hava, szürke est ült le a tájra, lenn a gyöp is pusztul már, rozsdaszínű levelek bújnak ki fáradtságosan a fűszálak közül. És a völgyre leereszkedett a szeptember köde. Valami meghal most a természetben. Valami még egy utolsó sóhajtást küld a magasba. Mi történhetett itt, hogy minden olyan szomorú, olyan levert, olyan búcsút mondó? [...] Thorma képén épp ez a hangulat kap meg minket. Minden egy, s minden összecsendül ezen a képen. [...] A kép nem Petőfi versének illusztrációja, hanem az abban kifejezett érzésnek festői transzpozíciója. Thormának pedig legkiválóbb munkái közé tartozik – összegez Lyka Károly.²⁶ Thorma a saját nagybányai tájélményébe, az általa legmélyebben ismert természetbe transzponálta a Petőfi-verset, annak Koltón időző nászutas párját. Talán itt, e költemény Thorma teremtette orbis pictusában tudott a festő szívhangközelve kerülni a költő világához.

Nagybányán ismerhették Thorma Petőfi szeretetét, mert a költő születésének 100. évfordulójára rendezett impozáns ünnepélyen a „megnyitót a Mester tartotta” – jegyezte föl Farkas Eszter.²⁷ A *Szeptember végén* élménye egész életében elkíséri Thormát. Réteinek írja 1931. szeptember 28-án: „Tegnap esett a hó a városban is, a hegyeket pedig hó borítja. Igazi »Szeptember végén« hangulat van, a völgyben sok tarka virág, a bérc pedig hóval borított.”²⁸

Öllelkező képtípusának előzménye a *Csokolózók* című kompozíciója,²⁹ és az életműben ennek az ikonográfiai típusnak későbbi fölbukkanása az enteriőrbe helyezett nőalakot ruhátlanul megjelenítő *Festő és modellje* (Műteremben) című festménye.³⁰

Csupán fekete-fehér reprodukciókból és a festményről írt, főntebb idézett szövegekből ismerhetjük meg a képet, mert elkészülte után Thorma „elküldötte a fiumei kiállításra, ahol azt mindjárt az első napon meg is vették” – sajnálkozik a Nagybánya és Vidéke cikkírója. S még azt is hozzáteszi, joggal, hogy „csak azt sajnáljuk, hogy azt a képet mi, nagybányaiak nem láthattuk”.³¹ De a hazai közönség és a művészettörténész-szakma sem láthatta teljes, fizikai valójában a fontos festményt, mert azóta sem került haza. Csak reprodukcióiból ismerhetjük.

▼

26 Lyka Károly: *Új képek és rajzok*. Új Idők, 1902. január 1. VIII. évf. 1. sz. 12–13. A kép a Nemzeti Szalon kiállításán – 1901. december – szerepelt, azután Thorma elküldte egy fiumei kiállításra, ahol megvásárolták. Erről tudósít: *Művészet*. Nagybánya és Vidéke, 1902. április 6. XXVIII. évf. 14. sz. 2.

27 *Kiskunhalastól Nagybányáig*. Thorma János levelezéséből. Szerk.: Sümegi György és Szakál Aurél. Kiskunhalas, 2012. 307.

28 Sümegi György (szerk.): *Kiskunhalastól Nagybányáig*. Thorma János levelezéséből. Kiskunhalas, 2012. 221.

29 Sümegi György: *Nemes Marcell, a műgyűjtő*. Adalékok a magyar műgyűjtés századeleji történetéhez. Cumania, Kecskemét, 1975. 275–304.

30 Uaz, mint a 7. jegyzet, *Műjegyzék* 430., 431., 432., 433.

31 *Művészet*. Nagybánya és Vidéke, 1902. április 6.

A második *Talpra magyar!* festmény

A festő a kompozíció centrumába új helyszínt állító mű megalkotásába kezdett, nyilvánvalóan fölhasználta a megsemmisített, a számára kudarcos mű tanulságait. Írások tanulmányozásán és hiteles tanúk megkérdezésén kívül valószínűleg képi forrásokat a fölhasznált. Például Barabás Miklósnak a *Jókai a Landerer és Heckenast nyomda előtt 1848 március 15-én* (1848) című munkája azt a jelenetet rögzíti, amikor a jeles napon, a szakadó esőben az esernyős tömegnek a szabad sajtó első darabját, a *Nemzeti dalt* osztogatja a Landerer és Heckenast nyomda előtt Jókai, Vasvári és Petőfi. Itt a föltartott kezű Jókai, aki szólt a néphez, a kiemelt alak, előtte Vasvári, mellette Petőfi. Ők hárman szerepelnek Thorma képén is, csak más szereposztásban, de ikonográfiailag hasonló megjelenítésben. Zichy Mihály *Nemzeti dal* illusztrációján Petőfi egész alakos képe, mindkét kezét a magasba tartja, s a jobb kezében, ahogy a többi szereplőnél is: kard. A *Föltámadott a tenger* rajzán a társadalom széles rétegzettségét megjelenítő tömeg, a lépcső tetején Petőfi Kossuth-címeres lobogót tart.³² A Zichy-művek Petőfi megjelenítése, beállítása is hathatott Thormára a kompozíció véglegesítésében. Bizonyosan láthatott e témakörben olyan műveket is Thorma, amelyek az övétől eltérő képi nyelvet beszéltek, ám a tanulságaik hasznosak lehettek az ő számára is. Ilyen lehetett Kollarz: *A Talpra magyar! allegóriája* című munkája. Ezen fegyveres honvédek és polgárok között lovon a szabadság allegóriájaként címeres zászlót tartó nő, mellette Petőfi, ugyancsak lovon. S a képet a hozzáfűzött szöveg magyarázza.³³

A második, véglegesnek szánt *Talpra magyar!* festménynek választott új helyszínt, az Egyetem teret különböző napszakokban modellbeállításokkal tanulmányozta. A *Nemzeti dalt* szavaló Petőfi Sándor központi alakjára építette a forradalom első napjának forró hangulatát, a sodró lendületet próbálta megjeleníteni tárgyi és történeti hitelességre törekedve. A második, 3,8×6 méteres vászonra fogalmazott nagy képéhez több kisebb változatot készített, amelyeken a fény- és színhatásoknak a jelenet szereplőin tapasztalható változásait hol hideg, hol meleg színhangolással mutatta be. A kompozíció váza, konstans elemei mindegyiken azo-

32 Mindkettő megjelent: *Petőfi Sándor összes költeményei*. Hazai művészek rajzaival díszített ötödik képes kiadás. Athenaeum, Bp., 1889. 663., 668. Zichy *Nemzeti dal* illusztrációja (1880) *Talpra magyar* címmel – többek között – megjelent: *Ezernyolcszáz negyvenyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*. Szerk.: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Bp., 1898. 33.; Vasárnapi Ujság, 1899. június 30. 514. Zichy Mihály a *Talpra magyar* című illusztrációját kiállította a Nemzeti Szalon tavaszi kiállításán. *A Nemzeti Szalon tavaszi kiállítása*. Vasárnapi Ujság, 1899. május 28. 46. évf. 22. sz. 372.

33 „Egy riadó hangzott végig az országon: „Talpra magyar, hí a haza”. [...] Halltára bátorság szállt a szívekbe; nyomában hadsereg támadt. [...] Ez az ének lett a magyar Marseillaise, mely hangzott tábortüzeknél s a verbunkosok ajkán. Ez az ének ma is az, ami volt ötven év előtt: „Nemzeti dal”. *Ezernyolcszáz negyvenyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*. Szerk.: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, P., 1898. 41. Ugyanezen kötet 382. oldalán: Thorma János: *Kilenc aradi vértanú kivégeztetése* (az *Aradi vértanúk* kép cím-variánsa) című képét reprodukálták.

nosak: a kép középterébe kétoldalról a középpontjában összefutó házak sora előtt a társadalmi rétegeket megjelenítő, elsősorban öltözetükkel jellemzett (pl. subás alak), hullámszó, erős gesztusokkal bemutatott tömeg. A nagy mű központi alakja, főhőse, Petőfi Sándor, a nemzeti lobogót érinti az egyik kezével, a másikkal fölmutat, a mondandóját, az elszavalt *Nemzeti dalt* nyomósítja. Dinamikus, a tömeg fölé emelt figuráját két márciusi ifjú alakja kíséri, Jókai Mór és Vasvári Pálé.

Petőfi lendületes, mozgásban lévő, dinamikus figurája a jobb kezét föltartja, a nemzeti színű zászlót megfogó bal karja vízszintes.³⁴ Petőfi arcának karakteresen elnagyolt, határozott vonalakkal rögzített vonásai együttesen szolgálják a mozgást, a határozott akaratot, a szándékában rendíthetlenséget. Beállítását leginkább Orlai Petrich Soma 1848-ban fogalmazott Petőfi-mellképére utalhat, távoli visszfényként.³⁵ Vasvári megfogalmazásához Thallóczy Lajos³⁶ és Nyáry Albert művének arcképét s annak leírását³⁷ használhatta Thorma, míg Jókai arcát Barabás Miklós, Petz Henrik és Rohn Alajos műveinek a tanulságait fölhasználva alkothatta meg.³⁸ Mindhármuk kiemelkedő alakja a jeles napnak: Jókai fölolvasta a 12 pontot – a képen, Petőfi mögött magasba emeli a kinyomtatott példányt –, az egyetemi ifjúságot Vasvári mozgósította, s az egyetem téren összegyűlt tömegnek Petőfi elszavalta a *Nemzeti dalt*.

E második képén majd 15 évig dolgozott Thorma, megint csak önelégületlenül, mindig újrakezdi, gyúrja-gyötri a felületet, délelőtt fölrakja, majd délután levarkarja a festéket. Állandó belső kudarcok, bizonytalanságok, forma- és színeképzési ellentmondások között hanyódva. De kitartott az ideái mellett, hűséges a Nagy Kép, a hatalmas kompozíció megvalósításába kapaszkodó hitéhez. Generációjának legjobbjait hasonlóképpen foglalkoztatta a Nagy Mű, a monumentális kompozíció létrehozásának az eszméje (pl. Hollósy Simon: *Rákóczi-induló*, Csók István: *Báthory Erzsébet*, Réti István: *Honvédtemetés*, Iványi-Grünwald Béla: *Nihilisták sorsot húznak*, Ferenczy Károly: *Hegyi beszéd*).

▼

34 Uaz, mint a 6. jegyzet, 94.

35 Uaz, mint az 1. jegyzet, 113–114.

36 Thallóczy Lajos: *Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844–1848/49*. Bp., 1882. 63–65.

37 „Az első füzetet Vasvári Pál arcképe pompásítja. Ékes magyar ruhája, óriási kokárdájú, alig pelyhedző csinos ifjú, fehér tollas Rákóczi-kalpagot tart a kezében. Mélázó tekintete alig árulja el, hogy domború homloka mögött 'magyar' republikánus eszmék forrnak. A kis Kossuth, vagy kis Demosthenes – mint nevezék”. A három szereplőnek aznapi szerepét így summázza Nyáry Albert: „Jókai kezdte meg az akciót. Az ifjúságnak előadta röviden, de erélyesen a XII pontot. Petőfi elszavalja a Talpra magyart. Esküt tesznek, s megindulnak társaikért”. Az egyetemre berohanva Vasváriék „a szabadságot éltették. [...] A bölcsészekkel egyesülvén az egyetem téren megindult a szónoklatok árja. Nagy néptömeg gyűlt össze”. Nyáry Albert: *A magyar forradalom napjai. Vasvári Pál arcképével*. Pest, 1848. (Az Országos Széchényi Könyvtár példányából – 224. 497 – hiányzik a Vasvári-arckép.)

38 E. Csorba Csilla: Jókai arcmásai. Képzőművészeti ikonográfia. In: *A márciusi ifjak nemzedéke*. „Nem küzdünk mi sem dicsőség-sém díjért”. Szerk.: Körmöczy Katalin. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2000. 9., 10., 13., 14., 15.

A mű készülését közelből figyelhette a nagybányai szabadiskolában a Thormanítvány, Bernáth Aurél: „A kis iskola-műterem, ahol Hercikkel és Parobekkel együtt dolgoztam, szomszédos volt a nagy műteremmel, ahol Thorma festett. Egy ajtó is volt a két terem közt, de ezen át sose közlekedhattünk, Thorma nem eresztette be növendékeit műtermébe. De az iskola-műterembe átszűrődött zajok eléggé felvilágosítottak bennünket arról, hogy mily nehezen megy a munkája. Reggel tíz felé fűtyülve kezdett. A lépcső, amelyet a nagy kép magasabb részeinek a festésénél használt, ilyenkor erősen recsegett. Majd pár óra szünet állt be, mély csend. Késő délután aztán a festőkés összetéveszthetetlen fájdalmas kaparásának a hangja hatolt el hozzánk.”³⁹ A többi kortársi fültanú is hasonló, aggodalommal vegyes beszámolóban rögzítette Thorma küzdelmes munkáját.

A világháború idején a két nagy opust a Debreceni Református Kollégium Könyvtárába menekítette, s csak 1929-ben kezdett újra dolgozni a *Talpra magyar!* képén, „amelyben 15 évi munkám van eltemetve” – írta levelében 1927. novemberében.⁴⁰ A másfél évtizedes kihagyás után, a festmény utolsó munkaperiódusában mintha Thormában is nőttek volna a kételyek, a bizonytalanságok. „Hogy lehet-e valamit csinálni belőle, még nem tudom. [...] Rettentő nagy munka mutatkozik rajta” – írta Rétinek 1929. júniusában.⁴¹ Pár évvel később ugyancsak Rétinek azt panaszolja, hogy a „legnagyobb gondot okozza a *Talpra Magyar!* képem sorsa”.⁴²

Thorma is pontosan tudhatta, hogy a hosszú időre elhúzódó munkafolyamat, a *Talpra magyar!* festése közel sem volt olyan sikeres, nem teremtett olyan szintű művet, mint az *Aradi vértanúk*. „A millennium idején méltóságteljeségében megmerevedő történeti festészet”⁴³ ideje lejárt, ám Thorma majd négy évtizeddel később még mindig a nagy vállalkozásával vívja önmérsztő harcát. Már elsősorban önmagával, átérezve talán, de nem beismerve a sikertelenségét, a kudarcát, a föl-fölrémlő ideálképe megvalósításának a lehetetlenségét. Ám Réti szerint – s ez is a képtörténethez tartozik – „Thorma félt, hogy élete Penelopé-fátyolát a furor valachicus egy váratlan fellobbanása esetleg megsemmisítheti”.⁴⁴ Talán emiatt is: „Halála előtt még át akarta adni nemzetének legnagyobb művét, amelybe minden erejét beleölte.” Életében kiállításon nem, csupán a műtermében és legutoljára a Képzőművészeti Főiskolán láthatta. A nagybányai festők etikai (vagy elzárkózó, a készülő műveikre kritikát el nem viselő) magatartásához hozzátartozott, hogy általában nem mutatták egymásnak a készülő műveiket. „Egyikük sem mutatta

▼
39 Bernáth Aurél: *Utak Pannóniából*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1960. 26.

40 Uaz, mint a 6. jegyzet, 194.

41 Uaz, mint a 6. jegyzet, 205.

42 Uaz, mint a 6. jegyzet, 238.

43 ifj. Vayer Lajos: *Thorma János emlékkiállítás*. Élet, 1939. december 17. XXX. évf. 51. sz. 821.

44 Réti István: *Szinyei Merse, Ferenczy, Thorma*. Magyar művészet, 1938. 1. sz. 65–78.

meg soha a másiknak készülő képeit. Így óvták függetlenségüket. Annyira irtóztak attól a gondolattól, hogy esetleg egyikre ráragadjon valami a másikéból, hogy elmentek e majdnem furcsa titkolózásig. Múzsájával mindegyikük csak négy szemközt óhajtott társalogni” – jegyezte föl Lyka Károly.⁴⁵

Thorma talán a saját bizonytalanságát, fölmerülő kételyeit szerette volna eloszlatni azzal, hogy néhány kivételt mégiscsak tett: néhány kortársának közvetlenül vagy közvetetten megmutatta a készülő nagy képet. Ferenczy Károly Mikolától hallotta, hogy sokat dolgozik a képen, de „tavaly óta semmit sem haladt – még mindig a házakon vonakodik. [...] A tavaly nyáron már magam is kezdtem bízni, de most már látom, hogy ez az ügy reménytelen” – írta Réti Istvánnak.⁴⁶ Szinyei Merse Rózsi látta a nagy képet 1918-ban, s erről beszámolt az édesapjának, aki biztatta Thormát: „arra kérlek: ne fessd át még egyszer a gyönyörűen sikerült figurális részt – ez kár volna – a hátteret, az architektúrát hozzá stimmelj úgy, ahogy a figurális rész megkívánja” – írta Szinyei Merse Pál.⁴⁷ Néhány nagybányai hivatalos látogatónak is megmutatta,⁴⁸ ám tőlük legföljebb udvarias megjegyzéseket kaphatott. Előfordult, hogy néhány kiválasztott tanítványa is megnézhetette: „Ebéd után bementünk a műterembe, hol az oldalfalon a *Talpra magyar!* hatalmas vászna volt felfeszítve. [...] Gyönyörködhettem ennek a még akkor befejezetlen, lenyűgöző műnek a döbbenetében. Mert valóban döbbenetes volt. A nagyszerűen megvilágított kép minden egyes alakja megelevenedett, megtelt fénnel-levegővel, szinte robbanásszerűen majdnem szétfeszítette a falakat. Még fokozta érzéseimet a Mester felszólítása, hogy bíráljam meg a képet, mondjam el róla a véleményemet.”⁴⁹ Végül, élete utolsó évében, betegen még látni akarta a Pestre szállított képet: „Sokáig szemlélte szóltan révedezéssel. Azt hiszem, ki lehet állítani így” – rögzíti a pillanatot Réti István.⁵⁰ Tragikus pillanat, több évtized munkájának, nagy-akarásának, tehetsége mérlegének a megismételhetetlen pillanata. Így is ki lehet állítani, fordíthatjuk meg Thorma idézett mondatát. Vagyis eddig jutott el a nagykép-küzdelemben, a nagykép-akarásban, s nem tovább, de így is bemutatható. A kép első nyilvános szereplését Thorma már nem érte meg. Halála után az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1938. évi Téli Tárlatán szerepelt

▼

45 Lyka Károly: *Nagybánya bölcsőjénél*. Művészeti Szalon, 1930. március-április, V. évf. 3–4. sz. 4–7.

46 András Edit – Bernáth Mária (szerk.): *Válogatás a nagybányai művészek leveleiből, 1893–1944*. Miskolc, 1997. 222.

47 *A Majális festője közeleből*. Válogatta: Szinyei Merse Anna. Bp., 1989. 252.

48 Földes Béla, a kerület országgyűlési képviselője meglekintette Thorma János „nagyszabású képét”. *Földes Béla*. Nagybánya és Vidéke, 1909. március 21.; Miss Levetus, a Studio és a Daily Telegraph munkatársa nagybányaiak műtermét látogatta, s megnézte Thorma „hatalmas képét”. *Kultúresemények*. Nagybányai Hírlap, 1910. június 19.; Zempléni Árpád költő, a Petőfi Társaság tagja „meglekintette a múzeumot, a festőiskolát és Thorma János nagyszabású képét”. *Zempléni Árpád*. Nagybánya és Vidéke, 1910. július 3.

49 Uaz, mint a 6. jegyzet, 307.

50 Réti István: *A nagybányai művésztelep*. Bp., 1994. 96.

először,⁵¹ majd az özvegye által szervezett emlékkiállításán (Nemzeti Szalon, 1939. nov. 26. – dec. 10.).⁵² A megkésett történeti tablóval a nagyközönség és a kritikusok ekkor találkozhattak először. Ám addigra már a történeti festészet fogalmát idejétmúlt, művészettörténeti kategóriaként kezelték, s a kiállítás visszhangján ez érződik is. Volt tanítványa, Teleki Ralph természetesen elismerően írt róla: „Mint Leonardót az ő Giocondája, úgy Thorma Jánost egy életre megbűvölte a magyar szabadság eszméjének Petőfi Talpra magyarjában kifejezett drámaian fenséges szimbóluma. [...] A magyar nemzet örömnüepének tükrében állított örök emléket Talpra magyarjában az emberi szabadságok kivívásának.”⁵³ Thorma emlékkiállításán az alkotói pálya néhány fontos darabjával együtt állították ki, valójában primo opusként. A tárlatkritikák mindegyike⁵⁴ nagyobb teret szentelt a bemutatásának. „A képen két kép van. Az egyik a háttér, az utca esőverte házakkal, a koratavaszi gyengéd párázati levegővel, a felhők mögül előbukkanó nagybányai kék színnel. A másik jellemző magyar típusokkal, úrral, paraszttal, egyszerű polgárral, a tömeg, amely fölé Petőfi emelkedik, arcán a megszállottsággal. A tömeg kavarodása bravúros, de nem olvad össze eléggé a csendéleti résszel, a levegős háttérrel.”⁵⁵

Thorma volt tanítványa, Bernáth Aurél így összegez: Thorma „élete a két képbe van lefektetve. S a két kép a magyar szabadságvágyra alludál. [...] Thorma nagy műveinek eszmei alapja a 48-as szabadságharcunknak apoteózisa. Forradalmi képek, még ha csak emlékeztetnek is. Kicsit vidékies. Korában már kissé túlhaldottak.”⁵⁶ S aztán egy még szigorúbb mondat tőle: „A Március 15 is egyik példája a hánytorgó magyar nagyot akarásnak.”⁵⁷ De milyen példája! A magyar művészettörténetben páratlan még akkor is, ha gyakorta sajnálkozva emlegetik, hogy a beleölt idő/munka/tehetség nem hozott elsöprő, vagy az alkotó számára elfogadható, megnyugtató eredményt. Jeszenszky Sándor szerint: „Az *Aradi vértanúk* után úgy hat a *Talpra magyar*, mintha egy gyászinduló után felcsendülne a *Rákóczi-induló*.

▼

51 *Az 1938. évi Téli Tárlat tárgymutatója*. Országos Magyar Képzőművészeti Társulat. Műcsarnok, Bp., 1938. 14. oldalon, 231. „néhai Thorma János: 1848 március 15. Olf. [olajfestmény]

52 *Thorma János Emlékkiállítás katalógusa*. Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület, 1939. nov. 26-tól dec. 10-ig. A kiállított Thorma képek jegyzéke: 5. az 1903-ban kezdett mű, 5/a és 5/b Vázlat *Talpra magyarhoz*. Thorma János Múzeum, ltsz.: T 2021. 48. 3. A kiállítás levelezése: *Kiskunhalastól Nagybányáig 2. Dokumentumok Thorma János munkásságához és a nagybányai művésztelephez*. Szerk.: Sütögi György és Szakál Aurél. Kiskunhalas, 2016. 37–53.

53 Teleki Ralph: *Thorma János „Talpra magyar”-ja*. Pesti Napló, 1938. február 6. A festmény „a festészet nyelvén a szabadság-eszme, a *Talpra magyar* költőjét glorifikáló alkotás”. Dömötör István: *Thorma festmény a Téli Tárlaton*. Napkelet, 1938. 211–212. A kiállítással egyidejűleg kétrészes fényképfelvétel készült a kompozícióról. Boross István: *Thorma János legnagyobb munkáját kiállítják Budapesten*. Magyar Lapok (Nagyvárad), 1938. január 4.

54 Pl. Elek Artúr: *Thorma János emlékkiállítása*. Ujság, 1939. november 25., Kállai Ernő: *Thorma János emlékkiállítása*. Jelenkor, 1939. december 15., ifj. Vayer Lajos: *Thorma János emlékkiállítása*. Élet, 1939. december 17., Farkas Zoltán: *Thorma-emlékkiállítás*. Nyugat, 1940. 68–69.

55 Dömötör István: *Thorma festmény a Téli Tárlaton*. Napkelet, 1938. 211–212.

56 Bernáth Aurél: *Kiseb világek*. Napló. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974. 193–195.

57 Uaz, mint a 38. jegyzet, 26–27.

Talán vers soha úgy össze nem találkozott a pillanattal, mint a *Talpra magyar*, a március tizenötödikével.”⁵⁸ Rózsa Miklós még tovább megy, neki Réti mesélte, hogy „Thorma kedvenc olvasmánya a Don Quijote volt. Micsoda szörnyű érzés kínozhatta, mikor rájött, hogy ő is olyan céltalan harcot vívott a maga démonával, mint Cervantes hőse! Szegény zseniális magyar Don Quijote!”⁵⁹

A magyar történeti festészetünk viszonylag kisszámú irodalmában⁶⁰ megjelent fontos összefoglalóban Aradi Nóra így fogalmazott a Thorma-műről: „a *Talpra magyar!* feltárja azt a vívódást, ami Thorma Jánosban a szabadságharc megfelelő megjelenítési formájának megtalálásáért végbement. A műnek eszmeileg nagy erénye, hogy megpróbálta kidomborítani, bár nem tudatosan, a szabadságharc polgári forradalmi jellegét,⁶¹ a harc vezetői és a pesti lakosság kapcsolatának szorosságát.” Aradi Nóra a választott téma történeti erodálódására is rámutat: „A mű első elképzelése még a múlt század utolsó éveiben született, még a millenniumi történeti érdeklődés talaján fakadt, de az *Aradi vértanúk* szellemében. Az elkövetkezendő évtizedekben azonban még inkább magára maradt ennek a feladatnak megoldásával, mint előző festményénél. Ilyen történeti problémát a későbbi évtizedekben már nem lehetett megoldani. Sőt, a probléma folytonosan növekedett: ahogy az elkövetkezendő évtizedek folyamán a vezető réteg egyre jobban távolodott a szabadságharc hagyományától, a *Talpra magyar!* eszméje és formai megoldása sem tisztázódhatott teljesen a művészetben, hanem bonyolódott, sokszor egyhelyben topogott, végül befejezetlen maradt.” Fontos tanulságot közöl a kompozícióról, amelynek „lényegében csak a főalakja, a szavalni készülő, tömeg fölé emelt Petőfi a befejezetlen. És nemcsak festőileg befejezetlen, nemcsak elrajzolt, hanem eszmeileg sem eléggé tisztázott ahhoz, hogy világosan érezzük a neki szánt szerepet. Az őt körülvevő tömeg azonban nemcsak Thorma nagy festői tudását, kompozíciós készségét bizonyítja, hanem nagy realista ábrázoló erejét is, népének szeretetét, történelmünk elmélyült ismeretét. A lelkes tömegben a márciusi polgárok minden típusa megtalálható, egy-egy arc szinte daumier-i élességgel tükrözi a forradalmi események által kiváltott spontán hatást. [...] A tömeg szinte szétfeszíti a házsorokat, az alakok legyőzik az esős nap párás levegőjét. Legjobb festészeti hagyományainkat továbbfejlesztő életképi részletek, a plein-air eredményeivel kiegészülve egyesülnek itt olyan történeti képpé, amelyhez hasonlót – még befe-

▼
58 Jeszenszky Sándor: Ernst Lajos, Pólya Tibor és Thorma János emlékezete. Magyar művészet, 1938. 5. sz. 154–159. A VERSHAZA programban a „Himnusz, Szózat, Nemzeti dal – három költemény, amely több mint vers”. Országos Széchényi Könyvtár, 2022. március 14. – június 12.

59 Uaz, mint a 14. jegyzet, 6.

60 „A nagy hiány, amely ennek a magyar művelődésben olyan jelentékeny szerepet betöltő műfajnak [a magyar történeti festészetnek] a tudományos feldolgozása terén még fennáll”. *A magyarországi művészet története*. Főszerk.: Fülep Lajos. Bp., 1970. 441.

61 Ilyen minősítést is kapott Thorma: „a legforradalmibb nagybányai festő”. Végvári Lajos: *Réti István „Agitátor” című képéről*. Szabad Művészet, 1954. augusztus, VIII. évf. 5. sz. 220–226.

jezetlen állapotához mérten is – nem találunk a XX. századi, felszabadulás előtti művészetünkben.”⁶²

A *Talpra magyar!* festményének elhúzódó és példátlanul hosszú idejű munkálatai Thorma jellemének meghatározó aspektusára, a kitartó következetességére, a vállalt föladat minden áron való teljesítésének a végletekig vitt akarására világít. Habitúsának, emberi, alkotói vállalásának ugyanezen értékei nyilvánultak meg abban is, hogy 1918, Nagybánya és Erdély román megszállása után majdnem teljesen egyedül,⁶³ szinte atlaszként hordozta, s volt egy személyben vezetője a Nagybányai Szabad Festőiskolának és elnöke a Nagybányai Festők Társaságának. Föladatvállalása, a magyar művészetoktatás határokon kívüli fönntartása (már román növendékek számára) egyedüli munkavállalás magyar képzőművész részéről a két világháború között az egész Kárpát-medencében, a Trianonban megszábott határokon kívül, a magyarság nemzetiségilét-állapotában. Csak Thorma János hűsége és következetes kitartása volt képes arra, hogy a megváltozott politikai környezetben, Romániában is fönntartsa a magyar képzőművészet fontos, fundamentális bástyáját, a nagybányai művésztelepet.⁶⁴ „Thorma a hazai művészettörténet legvirtuózabb korszakának egyik főhőse, szinte azt mondhatnók: egyik vértanúja. Apostoli önzetlenséggel”⁶⁵ nevelte a fiatalokat Nagybányán. Mint a pompeji katoná, aki a legnagyobb veszedelemben sem hagyta el őrhelyét, ahogy Faludy György megidézte, rendületlenül állt a vártán:

„a város felett a vártán, / mint egykor állott a pompei őr.
[...] Mert itt éltél. [...]

A város végén itt nézted, hogy barna / rombuszba mint
szó rétet a tavasz. [...]

Itt volt bús vagy vidám az életed. [...] Újra lát mindent,
mintha kétszer élne / úgy pereg le [...] a múlt s a régmúlt
minden képe: / igézet, emlék és / történelem. [...]

Légy férfi, minő itt még sose termett, / kit példának idéz-
het a jövő”. (Faludy György: *A pompeji strázsán*)

▼
62 Aradi Nóra: *A magyar történelmi festészet az 1880-as évektől az 1919-es Tanácsköztársaságig*. In: *Művészettörténelmi tanulmányok*. Szerk.: Dávid Katalin. Művészettörténelmi Dokumentációs Központ Évkönyve 1954–55. Bp., 1957. 278–334.

63 A legnagyobbnyáiban nagybányai, Réti István is Budapestre költözött, s csak néhány nyáron volt Thorma segítségére az iskolában.

64 „A város Romániához történt csatolása után a nagybányai festészet a huszadik századi romániai művészet keretén belül is tárgyalható, miközben a magyar alapítású intézmények (Szabad Festőiskola, Nagybányai Festők Társasága) és a festő nyelv kontinuitása okán megőrizte magyar jellegét”. Boros Judit: *Töprengések nemzet és művészet kérdéséről a Nagybányai Művésztelep kapcsán*. In: *Erdélyi festészet a két világháború között*. Szerk.: Boros Judit, Oniga Erika. Méry Ratio Kiadó, 2021. 75–91.

65 Lyka Károly: *Thorma János*. Pesti Napló, 1937. december 7.

Ha megpróbáljuk mérlegre tenni a festményről pró és kontra elhangzott érveket, elfogadó vagy elutasító véleményeket, akkor azt is tudnunk kell, hogy 1848 megítélése változott a festmény elhúzódo készülési idejében. S a kritikákból, művészettörténeti elemzésekből az is kitetszik, hogy a festmény készülésének évtizedeiben változott a festői látás. „A *Talpra magyar!* kompozíció stílusában jellegzetes öszvérmű, azt bizonyította, hogy a történelmi műfaj 19. században kialakult vonásai összeegyeztethetetlenek az új festői látás követelményeivel.”⁶⁶ Jogosnak kell elfogadnunk azt az állítást, hogy a részletek túlzottan aprólékos kidolgozása főszereplővé vált a képen.⁶⁷ „Petőfi alakjának kiemelése elsikkadt, a túlságosan kidolgozott mellékalakok elterelik a figyelmet a mű alapvető mondanivalójáról.”⁶⁸ Am kikezdetetlen az a tény, hogy Thorma életáldozata e kép, amely a legnagyobb festői tiszteletadás 1848 márciusa, a szabadság és főszereplője, Petőfi Sándor emléke előtt. „A *Március tizenötödike* képén már nem annyira tisztán művészeti probléma, mint inkább a kemény halasi magyar érzelmi világa teljesedik ki.”⁶⁹ A Nemzeti Szalon Thorma-emlékkiállítását után a festmény Kiskunhalasra került,⁷⁰ s a róla elnevezett múzeumban van folyamatosan kiállítva. Odakerülése óta a múzeumot nem hagyta el, így hatása csak publikációkban érvényesülhet. A szabadságharc első napja kulcsfontosságú eseményében Petőfit megörökítő legnagyobb kép, a forradalom apoteózisa ennél többet, országos ismertséget érdemelne.

▼

66 Németh Lajos: *Történelmi festészet*. In: *Magyar művészet 1890-1919*. I. Szerk.: Németh Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 80–82.

67 „Thorma megkísérli, hogy egyesítse az akadémikus kompozíciós módszert a naturalista festésmóddal. Sajnos, eredménytelenül. [...] A képen a legjelentéktelenebb részlet is aprólékos gonddal kidolgozott – a házak homlokzata, az ablakok, az emberek ruházata és arckifejezésük is. Mindennek eredményeként, a központi alak kiemelése jelentéktelenné válik, a képnek nincs igazi fókusza, a részletek pedig éppen a kidolgozás gondossága miatt elvonják a figyelmet a főalakról. Ily módon a festmény naturalista, leíró jellegű tömegjelenetté válik.” Bakó Zsuzsanna: *A történelmi téma jelentkezése és alakulása a Nagybányai festők munkásságában*. In: *Nagybánya művészete*. Szerk.: Imre Györgyi. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1996. 207–208.

68 Boros Judit: „*Mindenki nem lehet: Thorma János?*”. In: Bay Miklós – Boros Judit – Murádin Jenő: *Thorma*. Bp., 1997. 31.

69 Uaz, mint a 64. jegyzet.

70 A *Talpra magyar!* festményt „ismeretlen helyen” jelzi: Rózsa György: *Petőfi Sándor képmásai (Ikonográfiai tanulmány)*. Irodalomtörténet, 1951. 2. sz. 216. A festmény 1941 óta Kiskunhalason van.

Fényeső (olaj, vászon, 90×90 cm)

Bot (olaj, vászon, 90x90 cm)

Hullám (olaj, vászon, 90×90 cm)

Nehéz felhő (olaj, vászon, 50x70 cm)

Repedés (olaj, vászon, 50x70 cm)

Változó erők (olaj, vászon, 90x90 cm)

Tó (olaj, vászon, 60x80 cm)

Oldás (olaj, vászon, 90x90 cm)

Névtelen (olaj, vászon, 58×58 cm)

Freya (olaj, vászon, 90×90 cm)

Kedves (olaj, vászon, 40×50 cm)

Narancs víz (olaj, vászon, 60x80 cm)

Pillanat (olaj, vászon, 30x40 cm)

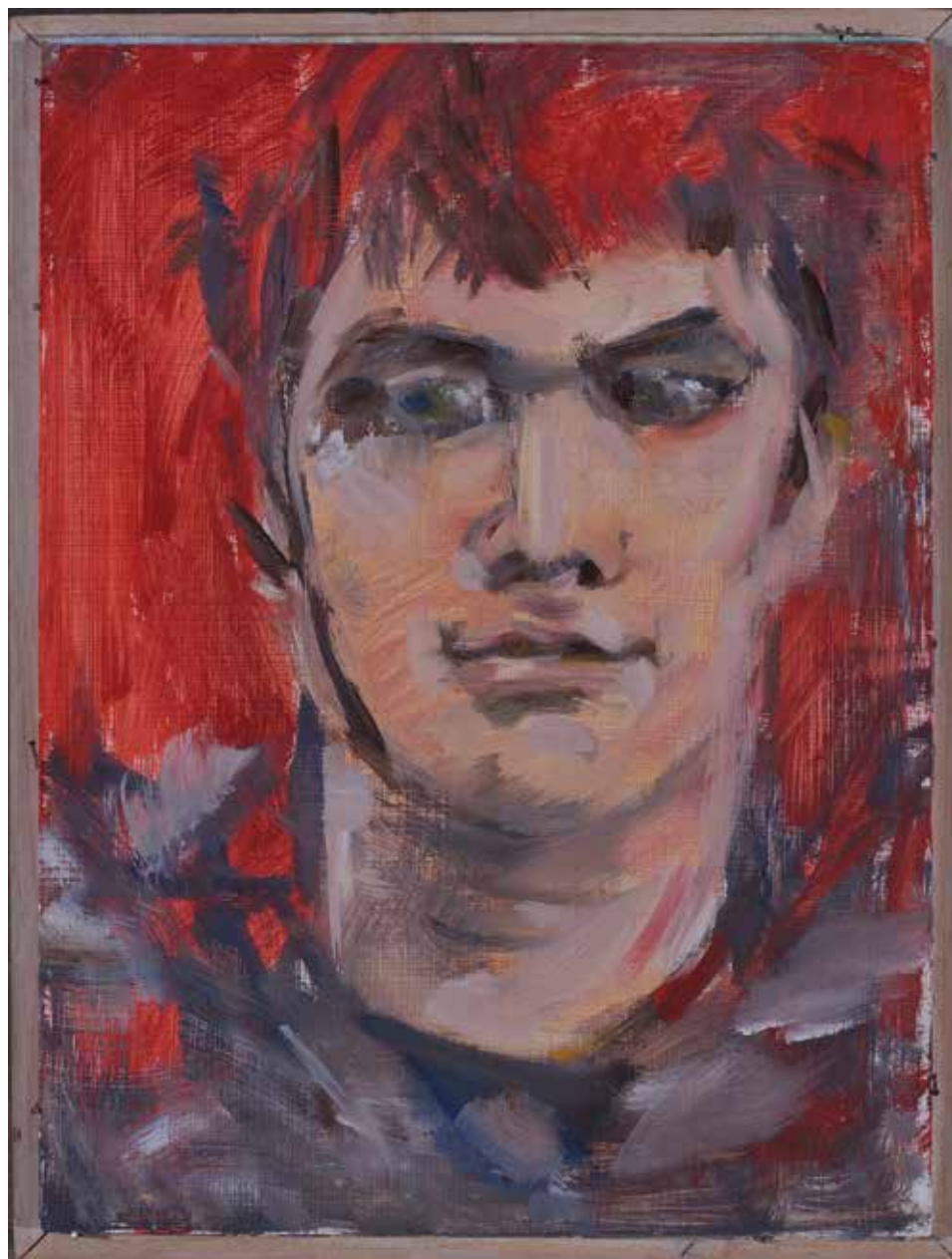

Reggeli fény (olaj, vászon, 90x90)

Keleti tűz (olaj, papír, 102×45 cm)

Teó (olaj, farost, 30×40 cm)

Péter Szabina

Mészáros Ágnes szobái

A benyomás és a kifejezés szubjektivitása

„Minden szín rezdülést kelt, és minden rezdülés gazdagabbá teszi a lelket”

(Kandinszkij)

„A valóságot csak akkor lehet megragadni, ha az intellektus kiengejtette a szorításából”

(Suzuki)

Lehetséges-e a művészeti alkotásban a tanult dolgok – a ráció, a logika – elengedése, s ha igen, akkor hogyan? Talán ez a kérdésfelvetés is lehetne Mészáros Ágnes ars poeticája, mivel festői tevékenységében kiválóan nyomon követhető ez a dilemma. Már a korai portréábrázolásaiban – például *Zója két utazás között*, *Bea Óbudán*, *Pillanat* című munkáiban – is jelen van ez a feszültség: ecsetvonásai – talán tudatosan, talán tudattalanul – szinte ellenkeznek a figuratív ábrázolás szabályaival.

Későbbi (és legfrissebb) munkáira is az előzetes, tudatos színválasztás és a kompozíció elengedése, s az ilyen értelemben vett minden következetességet nélkülöző egyszerűség elérésére való törekvés a jellemző. Festészete a figuratív és az absztrakt festészet közötti határvonal feloldására tett folytonos kísérlet: noha vizuális fogódzókat találhatunk vásznain, azonban szinte rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy a tárgyias világ megjelenítésén túl egy jóval intimebb közegbe kalauzolnak ezek az alkotások. Képein a lélek minden mélysége és a felszínről származó minden inger nyomon követhető: a látásbeli öröm és a megrendülés állapotai áradnak belőlük.

Mészáros Ágnes mindezt természetesen a saját maga módján teszi; nem azt ismétli és variálja, ami a tárgyias művészetben is megtalálható, hanem megteremti a saját kifejezési birodalmát. Közvetlenül valósít meg olyan lelki folyamatokat, amelyek a motívumhoz kötött képzalkotás számára nehezebben hozzáférhetőek. Festményei mögött jelentősen érezhető az a kényszerítő hatással bíró tapasztalat, miszerint nem fér(het) bele minden élmény a figurális ábrázolásba.

Az emberi lélek mélységeinek megismerésére irányuló alkotói attitűdje azonnal felébreszti a befogadóban a művészet és filozófia, illetve művészet és pszichológia közötti összefüggéseit. Mind a művészetet, mind a filozófusokat az emberi természet és a lélek megismerésének vágya kalauzolta el egy közös területre: a tudattalan felfedezésére. A tudattalan szó használata előtt (Hartmann: *A tudattalan filozófiája*, 1868) sokkal inkább belső természetként hivatkoztak erre a területre. A középkori misztikusok például a saját belső természettel, a saját

tudattalan lelki világgal való foglalkozás során a figyelmet a lélek mélyén zajló történésekre irányították. Gondoljunk csak Ávilai Szent Teréz *Belső várkastély* című írására, amely sok mindent tanítani kíván nekünk arról, hogyan építsük belső *várkastélyunkat*, a lelkünket, szobáról szobára, tégláról téglára, türelmesen, humorral, kreativitással.

Ez az alkotói intenció érhető tetten Mészáros festményeiben is – különös-képp a *Belső szoba* és a *Sötét szoba* tárgyköréhez sorolt munkákban –, amelyekben zajló érzések, intuíciók, hangulatok, benyomások álomszerű lenyomatait láthatjuk. A figuratív és a nonfiguratív határán mozgó festményekből áradó érzelmi hangoltság belső képek és emlékek áramlását indítja el a befogadóban. Ezek a „láthatatlan világból” érkező érzések és impulzusok, szabad asszociációk egytől egyig arról árulkodnak, hogy Mészáros a belső képek megfigyelője és megalkotója. A festmények aurájában szinte szükségszerűen a fantáziaképek, az álmok és a víziók irányába terelődik a néző figyelve: a lélek legbelsejébe, vagy inkább legbelsejéből nyíló kis ajtón keresztül vezet az út azokhoz a mélyen szunnyadó, sejtelmekből, intuíciókból formálódó képekhez, amelyekből ezek a munkák táplálkoznak. Ahogyan az álmok, úgy ezek a festmények is a lélek működésmódjáról adnak jelzéseket: festővásznonra felvitt jelzései egyszerre egyetemesek és egyediek.

Egy másik fontos rétege ezeknek a festményeknek a női témákhoz, nőművészethez köthető tartalmi kapcsolat folytonos jelenléte. Munkásságában feltárhatóak azok az elemek is, miszerint *nőművészként* foglalkoztatja saját helyének kijelölése és önmeghatározása is. A tudattalan irányába történő elmozduláson és az intuícióra való hagyatkozáson túl az a kontextus is foglalkoztatja a festőt, amelybe többek között a nemi szerepekkel kapcsolatos klisék, sztereotípiák is beépülnek. Mintha ezen építmények dekonstrukciójára is törekedne: Harcoság, kritikai él helyett azonban finom irónia, ambivalencia, lágyabb, személyesebb hangvétel, könnyedség jellemzi alkotásait. A 20. századi Európai Iskola céljait megidéző – attitűdjével, témaválasztásaival mintha a modern és az avantgárd hagyományokat próbálná rehabilitálni. Az absztrakció jegyében is alkot, azonban mindezt úgy teszi, hogy a személyességet és saját közvetlen életélményeit nem szorítja háttérbe. Absztrahált portréiban, a formák, az anyagok, a természethez való viszonyulásában határozottan fellelhető a női nézőpont.

Olajfestményein a nyomhagyás bensőséges művészetének egyedi felfogásával találkozhatunk, a színekkel és a vonalakkal történő játéka a közelség rekonstrukciójának lehetőségét kínálja számunkra: általuk a művész gondolkodásmódjának nyomaira bukkanhatunk, s azokból kiolvashatóvá válik a spontaneitásból, a véletlenekből létrejövő esetlegességek műalkotásokba történő integrálására irányuló alkotói szándéka. A figuratív és a nonfiguratív határmezsgyéjén egyensúlyozó festményei a véletlen jelentőségének lehetőségeiből létrejövő újabb és újabb lírai absztrakciókként mutatkoznak meg.

Művei előtt tanúi lehetünk „a kép ablak” felfogással való szakítási kísérletnek, ugyanis képfelületei olyan membránként működnek, ami a látható világ ábrázolását az ember belső, lelki valóságára koncentráló figyelemmel ötvözi. A tudattalan tartományába kalauzoló belső tájképei vonatkozásában a kompozíció hagyományos megközelítésének újragondolására is felfigyelhetünk: a foltfestészet stílusjegyeit is magában hordozó képein feloldódni látszik a fő- és mellékmotívumok rendszere: *Freya*, *Sejtések* és *Oldás* című képein az érzelmeket és sokszor traumákat is sejtető színek egyenrangúak a befejezetlenül hagyott női arckifejezésekkel (érzelmi torzókkal, ha tetszik).

Keleti tűz, *Bot*, *Reggeli fény*, *Pálcikák* címet viselő munkáiból játékoság olvasható ki, ennek következtében a képek már kevésbé drámaiak, konkrét értelemben egyre kevesebbet mondanak el alkotójuk lelki- és hangulati állapotáról. Ehelyett az aktuális médium felé mutatott alázatos hozzáállásáról tanúskodnak: a műalkotást nem a természet pusztá ábrázolásának tekinti, inkább olyasvalaminek, ami maga is természeti alkotás. Nem téveszti szem elől, hogy az alkotói folyamat eredményét, a létrejött művet ugyanúgy meghatározza például a festővászon, az ecset, a festék, amelyet használ, mint a művészi elképzelés és kivitelezés. Ezek az absztrakcióba hajló munkák, valamint a színekre, foltokra és vonalakra redukált – olykor már-már minimalista megközelítést mutató – tájképek (*Tó*, *Zöld víz*, *Narancs víz*, *Parti sziklák*) a zen buddhizmus művészetének „módszerét” sejtetik, amit Sabro Hasegawa találóan „irányított véletlenként” írt le. Ebből a perspektívából a képek ugyanazzal a természetességgel jönnek létre, mint azok a felhők vagy fűcsomók, amelyeket jelzésszerűen sejtetnek. Ebből fakadóan Mészáros Ágnes alkotásaiban a véletlenek és az esetlegességek kreatív művészi kontextualizálásával találkozhatunk.

Mindemellett ezek az olajfestmények megerősítik azt az évezredes, egyetemes tapasztalatot, miszerint a színek közvetlenül hatnak a lélekre. Köztudott, hogy a színek vagy színrendszerek szimbolikájának az ismerete útmutatóul szolgálhat – alkotás és befogadás közben egyaránt – önmagunk legmélyebb megismeréséhez, megértéséhez. Mintha a festő úgy állna a festővászna előtt, ahogyan reggel állunk a ruhásszekrényünk előtt: Sokak szerint ruhaválasztásunknál ösztönösen olyan színű öltözékbe bújunk, amely segíti az energiaegyensúlyunk helyreállítását. Ilyenkor pedig a pillanat tört része alatt a belső hangunkra, az intuíciónkra hallgatunk, ami összekapcsolódik egy félig tudatos érzéssel és képpel arról, hogy aznap milyenek szeretnénk lenni. Ebben a rövid jelenetben a ruhásszekrény előtt egy villanásra összekapcsolódik a külső és a belső, és megjelenik lelki szemeink előtt az a kép, amivé aznapra válni szeretnénk: talán ezek a festmények is valami ehhez hasonló – az alkotó, a festővászon, a festék, a tér és az idő viszonyrendszerében végbemennő – folyamat eredményei. Ha egyetértünk azzal a megállapítással, hogy a színek befolyásolják a lelki működésünket és mindegyik más jelentést, más hatást hordoz magában, akkor könnyen felfedezhetjük e festmények színkompozícióinak vitali-

tását. A főként kék, zöld és narancssárga dominanciával rendelkező alkotásokra tekinthetünk úgy is, mint a hirtelen változások és benyomások megörökítésének lenyomataira.

A festő az „itt és most” jelenségét próbálja vizuálisan megragadni, ennek értelmében pedig az idő is fontos szegmense Mészáros Ágnes festészetének. A változó belső természet – a már korábban említett tudattalan működések – és a mozgásban levő külső természet – az égbolt, a víz, a fény, az időjárás – egyaránt (sőt, egyszerre). E munkák központi szervező elve az élmények és benyomások rögzítése: Az alkotó szubjektív élménye az elsődleges, a külvilágból érkező ingerek – a színek, a formák, az érzelmek, a kapcsolatok, az események – benyomásáé. Elsősorban a színeket keresi, így a forma egyre inkább másodlagossá válik.

E festmények expresszivitása pedig a belső – nehezen verbalizálható – látomásokból, érzésekből, szorongásokból fakad. Mészáros egyéni érzéseit több helyen erőteljes drámaisággal, torzítva és minden formai megkötés nélkül jeleníti meg a vásznon. Nem valóságreszleteket jelenít meg festményein, hanem egy különös belső mozgást és lüktetést. Ez az erős érzelmi töltet és kifejezőerő a kollektív tudattalan működéséhez is köthető, mivel differenciálatlan érzésekből, illetve nagy energiájú archetipusos motívumokból táplálkozik (gondoljunk csak itt a jungiánus pszichoterápiára).

Mészáros Ágnes vásznain, belső szobáiban, egyszerre jelenik meg a benyomás és a kifejezés szubjektivitása. Ha mindezt a lélektani folyamatok felől próbáljuk értelmezni, akkor talán előbbi az asszimiláció, utóbbi pedig az akkomodáció működéséhez köthető. E két pszichés folyamat egymást váltó működése, a külső és a belső világ közti áramlás kutatja és teremti meg festményeinek egyensúlyát.

A szolgálólány meséjének transzmediális világa

Margaret Atwood 1985-ös regénye, *A szolgálólány meséje* 2017-ben hirtelen vált népszerűvé, amikor is Bruce Miller rendezésében tévéképernyőre került a HULU forgalmazásában. Azóta öt évadot követhettünk végig, 2022 végén pedig bejelentették, hogy már dolgoznak a sorozatzáró hatodik évadon, melyről már folynak a viták és spekulációk.¹ Különösen izgalmas, hogyan éledt újra egy történet több mint harminc évvel az eredeti mű megjelenése után, illetve hogyan formálódik, alakul át transzmediális világgá Gileád.

A szolgálólány meséje című regényből készült sorozat nem egyszerű tévésorozat, leginkább már transzmediális franchise-ként tekinthetünk rá. Óriási nézettsége és rajongótábora révén olyan kulturális jelenséggé vált, mely nem csupán az irodalmi életben jelenik meg, hanem a társadalomtudományok, a rajongói kultúra, vagy éppen a politikai aktivizmus területein is. Nemcsak merchandise termékekben mérhető a siker, hanem abban is, hogy minden elképzelhető ajándéktárgyról a sorozat egy-egy emblemikus karaktere vagy szimbóluma tekint vissza ránk, hogy ezek a termékek megjelentek a politikai felvonulásokon is.² Az internetes blogokon és fórumokon túl gyakran előkerül az emblemikus vörös színű szolgálólányjelmez tüntetéseken, szállóigévé vált mondatait gyakran hallhatjuk nőjogi diskurzusok során. Az újraéledt disztópia elérte, hogy fogyasztókká váljanak olvasók, olyanok is előfizettek a HULU szolgáltatására a sorozat miatt, akik korábban nem érdeklődtek a szolgáltatás iránt.³ A sorozat nem csupán az eredeti Atwood-regény szépirodalmi érdemei miatt válhatott ilyen sikeressé, hanem amiatt is, ahogyan alakult a regény világa transzmediális világgá.

Az atwoodi világ felépítése hasonlatos egy korábbi nagy előd, George Orwell klasszikus művének világához. Az 1984 elnyomó, diktatórikus rendszere volt példa és minta Atwood számára,⁴ amikor elkezdte megalkotni Gileádot. Mindkét mű narrátora az uralkodó rendszer által elnyomott társadalmi rétegből kikerülő szürke és unalmas hős, akik a történet kezdetén még nem tűnnek fontosnak a vilá-

1 Reddy, Anurag: The Handmaid's Tale Season 6 Release Date and Cast, TelegraphStar, 2022. Online elérhető: <https://telegraphstar.com/the-handmaids-tale-season-6-release-date-and-cast/>

2 Brooks, Katharine: The lasting impact of handmaid's tale is the activism its inspired, Huff Post, 2019. online elérhető: https://www.huffpost.com/entry/the-lasting-impact-of-handmaids-tale-is-the-activism-its-inspired_n_59401b5e4bob13f2c6e36a6

3 Lee, Wendy: Hulu Subscriptions Grew 48 percent in 2018, Thanks to Handmaid's tale and horror, Los Angeles Times, 2019. Online elérhető: <https://www.scribd.com/article/397073836/Hulu-Subscriptions-Grew-48-Percent-In-2018-Thanks-To-Handmaids-And-Horror>

4 Atwood, Margaret: George Orwell: Some personal connections in *Curious Pursuits*, Virago Press, 2005, 333. oldal

gukban. Átlagos, hétköznapi szereplők, akik mellett az olvasó is fokozatosan gyűjti a bátorságot, hogy szembenézzen az elnyomással. Szemükön át látjuk a világot, melyben próbálnak boldogulni, rajtuk keresztül éljük át a diktatúrát, a szenvedést.

Transzmediális világepítés kapcsán a leggyakrabban előhozott példák George R. R. Martin *A tűz és jég dala* című művének világa, illetve J. R. R. Tolkien *A gyűrűk ura* című trilógiája. E két mű azért válhatott olyan sikeres transzmediális világgá, olyan transzmediális termékké, mert annyira részletgazdag és alapos. Világaik komplexek, minden tér alaposan kidolgozott, megszámlálhatatlan karaktert mozgatnak, melyeknek ismerjük teljes háttértörténetét is. Az olvasónak nem maradnak megválaszolatlan kérdései, vagy a történetből, vagy a függelékekből megismerheti a világok történelmét, kultúráját és földrajzát is. Ez a részletgazdagság azért különösen fontos, mert így tud az olvasó, a befogadó számára egyfajta elmerülést, komplex szórakoztatást nyújtani.⁵ Ennek teljes ellentettjével találkozunk *A szolgálólány meséjében*. Atwood regényének világát elsősorban a rejtély, a titok, a homályos megjegyzések, elejtett információk működtetik. Az elbeszélő nevét sem igazán ismerjük, arcát is elfedik – ahogy az összes többi karakternek is, az elbeszélő rejtőzködik. A világ beszűkült, az embereket nem a nevük, karakterük és jellemük miatt jegyezzük meg vagy tartjuk fontosnak, hanem a társadalomban betöltött szerepük miatt. Ahogy hallgatjuk Fredét a regényben, megismerhetjük Gileádnak azt az oldalát, melyet ő ismer, de amiről ő nem tud, mi sem szerzünk tudomást – Gileád jelentős része rejtve marad. A homályos foltokat a másoktól elejtett információkból próbáljuk meg megszerezni az olvasás során. A könyv legvégén található szövegrész pedig, a *Történelmi áttekintés* ezeket az információkat is megkérdőjelezi végül. Amíg *A tűz és jég dala* és *A gyűrűk ura* esetében a részletgazdagság, alkotói alaposság és körültekintés miatt válhatott transzmediális világgá, addig *A szolgálólány meséje* a homályosság és titok miatt. A sok ismeretlen tényező adta a lehetőséget, hogy a tévésorozat készítői kicsit szabadabban kezelhessék a történetet, illetve a másik médium lehetővé tette, hogy megmutassák a világot, ne csak leírják azt. Ez az új, vizualitáson alapuló médium tudja kiegészíteni a regény homályos pontjait az olvasók számára.

Maradva a már említett két klasszikus fantasy példánál, mutatnak egy komolyabb eltérést a karakterek szempontjából. Míg Tolkien szereplői javarészt egy határozott értékrendet képviselnek, és elhelyezhetőek a jó-gonosz tengelyen, addig Martin szabadabban, bátrabban bánik a szereplőivel. Gyakran és gyorsan változnak a túlélés érdekében, illetve mindig előkerülnek újabb és újabb karakterek, ahogy természetesen ugyanolyan gyorsasággal el is tűnnek szereplők, akár olyanok is, akik egészen addig meghatározó szerepet töltöttek be a cselekmény alakulá-

▼

5 Keserű József: Transzmediális világok, in *Lehetnek sárkányaid is*, Prae Kiadó, 2021. 203. oldal.

sában. Ezek a jellemzők mind az eredeti ősvilágokra elmondhatóak,⁶ mind pedig a transzmediális kiterjesztésekre is. Az atwoodi ősvilágban, Atwood regényében mindössze Fredét van lehetőségünk jobban megismerni, akit csak korlátozott ideig követhetünk, a regény többi karakterét pedig rajta keresztül, korlátozottan láthatjuk, némelyikük nevét sem ismerhetjük. Ezzel szemben a sorozat lehetőséget nyújt az alkotók számára, hogy ezeket a karaktereket megmutassák – a későbbi évadokban a karaktereken végrehajtott módosításokon túl már kiegészítéseket is láthatunk. A harmadik évadban jelennek meg azok az epizódyszerű részek, melyekben különböző karakterek háttértörténetét ismerhetjük meg (pl. Serena Joy, Lydia néni stb.), vagy meghatározóbb történelmi eseményeket tárnak fel előttünk (pl. nőjogi mozgalmak, tüntetések, Jákob fiainak szerveződését és hatalomra törését stb.). Ezek a kiegészítések nemcsak a szereplők motivációit hivatottak megmagyarázni és a háttértörténetüket megismertetni, de az alkotott világot is tovább képesek tágítani és gazdagítani.

Míg a korábbi két példánál az enciklopédikus igény adott lehetőséget a transzmediális világépítésre, addig *A szolgálólány meséjében* a titok, a rejtély, a homályos információk adták meg azt. Ez mondható el a főszereplőről, narrátorról is. A regényben nem ismerjük Fredé valódi nevét, csupán a hangját ismerjük a prózán keresztül, személyisége ebben nyilvánul meg. Ahogy Fredé karaktere más médiumba kerül, látjuk gesztusait, érzékeljük a színészi játékon keresztül, intonációját, beszédének vagy éppen mozgásának ritmusát, jobban érthetővé válik a karaktere: a korábban sikeres kiadói dolgozó nőt, aki bármire képes gyermekéért. Fredé karaktere a sorozatban fokozatosan változik (ahogy korábban írtam Martin karaktereivel kapcsolatban), fokozatosan egyre bátrabbá válik a túlélés érdekében – unalmas, szürke, hétköznapi karakterből valódi forradalmár, lázadó főhőssé képes válni.

Bruce Miller és Atwood többször hivatkoztak arra, hogy az első évad során szorosan együttműködtek, a későbbiekben pedig Atwood átnézte a scriptet, megjegyzésekkel látta el azokat, ugyanakkor a történetvezetés a későbbiekben új kihívásokat hozott. A Bruce Miller-féle sorozatnak, illetve annak sikerének köszönhetően a szerző folytatta a történetet: 2019-ben jelent meg *A szolgálólány meséjének* folytatása, a *Testamentumok*, amikor a harmadik évad már elérhetővé vált a szolgáltatófelületeken. Nyilvánvalóan senkit sem lep meg, hogy a piaci szempontok is közrejátszottak a történet újraéledésében, feltámasztásában, folytatásában, ugyanakkor egy páratlan lehetőségről is szó van: a szerző lehetőséget kap, hogy

▼

6 Itt ősvilág alatt a Klosturp–Tosca-féle ősvilág-alképzést értem, miszerint a transzmediális világok különböző kiterjesztései egy adott alkotást tekintenek „eredetiként”, melynek működéséhez, alapelveihez, felépítéséhez és szabályrendszeréhez igazodnak. (Klosturp, Lisbeth – Tosca, Susana: *Transmedial Worlds – Rethinking Cyberworld Design*, online elérhető: https://www.itu.dk/people/klosturp/klosturptosca_transworlds.pdf)

árnyalja korábbi művét, mégpedig nem szimpla átírással vagy javítással, hanem a világának kibővítésével. Atwood maga fogalmaz így:

„Harmincöt év hosszú idő arra, hogy az ember átgondolja a lehetséges válaszokat, és ezek a válaszok idővel megváltoztak, mivel maga a társadalom is megváltozott, és a lehetségesből hétköznapi tény lett.”⁷

A *Testamentumok* 15 évvel az első regény után folytatódik, az elbeszélő már nem Fredé, hanem három másik nő, három különböző életkorú, Gileádverzum más és más társadalmi rétegéből. Az alkotási folyamatba Margaret Atwood nem engedte beleszólni a sorozat alkotóit és Bruce Millert, de a történet alakulásába beavatta, a különböző történetszálak folytatását megosztotta vele.⁸ Az egyik ilyen sarkalatos pont, amelyről egyeztetniük kellett, az Fredé és a Nick, a sofőr gyermekének sorsa volt. Mivel a már tinédzser Nichole az egyik elbeszélője a *Testamentumoknak*, a sorozat alkotóinak alkalmazkodniuk kellett Atwood elképzeléseihez, életben kell tartaniuk a még csecsemő karaktert.

A legmarkánsabb változtatás az, hogy a három, a korábbi történetben marginális karakter most középpontba kerül, hangjuk felerősödik, bensőbb érzéseik pedig napvilágot láthatnak. A szolgálólány meséjében, az őstörténetben Lydia néni karaktere egy ellenszenves, szadista karakter, aki élvezetét leli a fiatal lányok kínzásában, legyen az fizikai, érzelmi bántalmazás. Ezzel szemben a *Testamentumokban* megszólaló Lydia néni egy kiábrándult karakter, aki élete vége felé próbál száomtvetni saját hibáival, próbál objektívan nyilatkozni arról a rendszerről, amelyet segített kiépíteni, amelyben hitt, és amelyben mégiscsak csalódnia kellett. Atwood jól árnyalja a már kialakult Lydia-képet, hihetően, hitelesen írja le a megtört időss asszonyt. Lydia mellett megjelenik a sorozatbeli Nichole, aki már tinédzserként szembesül születésének körülményeivel, próbálja feldolgozni saját érintettségét. A harmadik karakter pedig Agnes Jemima, akin keresztül egy olyan karaktert ismerhetünk meg, aki nem ismeri valós gyökereit, identitását első-sorban Gileád határozza meg, nemcsak Gileádban él, de Gileád szellemiségében is. Atwood élhetett volna azzal a lehetőséggel is, hogy egyszerűen folytatja Fredé történetét, de a nagyobb kihívás felé fordulva inkább megvilágította azokat a homályos foltokat, melyeket az első szövegben nem kívánt, tovább tágítva ezzel a szöveg világát.

A Gileádverzum nem csak a három nő története és hangja miatt tágult tovább a *Testamentumokkal*, hanem jóval több információt tudunk meg belőlük. Gileád belső, titkos információit meséli el Lydia, a köztársaság hanyatlását és a végna-

▼
7 Atwood, Margaret: *Testamentumok*. Fordította Csonka Ágnes. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2019, 610. oldal.

8 Chu, Henry: Margaret Atwood on New Book 'The Testaments': 'Instead of Moving Away From Gilead, We Started Moving Towards It', *The Variety*, 2019. Online elérhető: <https://variety.com/2019/tv/news/margaret-atwood-the-testaments-the-handmaids-tale-sequel-1203329718/>

pokot, az általános közhangulatot a rendszert kiszolgáló és fenntartó emberek között, hit és hatalom kapcsolatát is megismerhetjük tőle. A két lány elmondásai alapján pedig az univerzum két szomszédos országának helyzetét ismerjük meg – még akkor is, ha ezek igencsak távol állnak egymástól. A megismert világban mégis mutat valami közöset a két lányban Atwood: a hitre való nyitottságot és vágyat, illetve emellett a kételkedést, az állandó bizonytalanságot. A három nő meg tudja azt is tenni, amire az eredeti regény Fredéje képtelen lett volna: kívülről látják és tudják leírni a szolgálólányokat. Árnyalják az első részben olvasottakat, sokban kiegészítik, és sokkal komplexebb képet tudnak mutatni. Ez természetesen nemcsak a szolgálólányok ábrázolására, de egész Gileádra is elmondható.

Lydia néni karakterére nagy hatással lehetett a sorozatbeli háttértörténet, mely különbözik pár szegmensében, de alapjaiban hasonlít. A sorozat harmadik évadának nyolcadik epizódjában⁹ emlékszik vissza Lydia néni a Gileád előtti időkre, a társadalomban betöltött szerepére. Egy átlagos általános iskolai tanárnőt ismerhetünk meg, aki igyekszik segíteni a gyermeket egyedül nevelő szülőt, minden körülmények között a gyerekek szükségleteit és igényeit tartja szem előtt, ugyanakkor egyértelműen ítélkezik is a szülők felett. A *Testamentumokban* is egy hasonló karakter jelenik meg, ugyanakkor a foglalkozása alapjaiban más, feladata az ítélkezés, ugyanis bírónő. Mindkét Lydia-karakter hiteles része a Gileádverzumnak, mindkettő máshogy magyarázhatja *A szolgálólány meséjében* megjelenő agressziót és dühöt, melyek leginkább jellemzik a karaktert: a hatalom részegítő érzése, egy lehetséges jobb világért való küzdelem, melyben az anya nem hanyagolja el gyermekét, mindkét opcióban felfedezhető.

A *Testamentumok* című regény és *A szolgálólány meséjének* harmadik évada ugyanabban az időszakban látott napvilágot, 2019-ben – érezhető, hogy Atwood valóban beavatta Bruce Millert a szereplők sorsába. Ilyen szoros együttműködésre nem igazán volt példa, pedig feldolgozások és kiterjesztések terén nagyon különleges művel állunk szemben. A szolgálólány meséjéből több műfajban és művészeti ágban készültek feldolgozások. Balettelőadás, színházi előadás, egész estés mozifilm, tévésorozat, képregény, illetve számtalan blog és fanfiction is létezik. A sorozat alkotói igyekeztek tovább nyitni a rajongók felé, jobban bevonni őket a történetbe. Ennek egyik lépése volt az Instagram-kampányuk, mely 2019 nyarán zajlott. Hétről hétre adtak feladatokat a rajongóknak, melynek egy része szövegalkotás volt (versírás, támogató üzenet írása June-nak), vagy vizuális feladat, képalkotás, egyéb kézműves feladat („mutasd meg, mit jelent a szabadság June-nak és Serenának”, vagy transzparens készítése tüntetésre). A különböző feladatokkal

▼
9 https://www.imdb.com/title/tt9471726/?ref_=ttep_ep8

továbbterjesztették a médiumok között Gileád világát, behozva a transzmediális világba további irodalmi és vizuális alkotókat.

A *Testamentumok* megjelenése és a sorozat folytatása piacilag is támogatja egymást: általánosságban kijelenthető, hogy a legtöbb sorozat, mire eléri a harmadik évadot, már veszít aktualitásából, vonzerejéből, a nézők hajlamosak kevésbé figyelemmel követni az újabb részeket. Ugyanakkor a könyvfolytatás megjelenésével nemcsak sikerült a Gileádverzumnak megőriznie rajongótáborát, de a könyv olvasói is fogékonyabbá válhattak a sorozat nyomon követésére, hiszen rengeteg részletet csak abból ismerhettek meg. Ugyanez igaz az ellenkezőjére is: a sorozat rajongói olyan nagy csoporttá váltak, hogy Atwood könyve is nagyobb figyelmet kapott, hatalmas népszerűsége tett szert.¹⁰

A *szolgálólány meséjéből* készült film, képregény, opera és a televíziós sorozat is lehetőséget nyújt arra, hogy a befogadó más-más médium felől léphessen be a transzmediális világba. Bár a legtöbb egyelőre még csak adaptációnak tekinthető, a *Testamentumok* és a televíziós sorozat már bátrabban eltér, kiegészíti és bővíti az eredeti őstörténetet.

A transzmediális világ bővülésével és a világ kiterjesztése számos más szempontból is tetten érhető, a könyvek és sorozat sikere nagy hatással van az alkotókra és a szereplőkre is, de mindenekelőtt a szerzőre. A sorozatban szereplő színészek, illetve az őket különböző nyelveken megszólaltató szinkronszínészek foglalkoztatottsága is jelentősen megnőtt, a sorozat készítői kilátásba helyezték az ötödik évad után a hatodik készítését is. Ami viszont ennél sokkal jelentősebb hozadéka *A szolgálólány meséjének* népszerűvé válásában és elterjedésében, hogy megnőtt a kereslet Margaret Atwood újabb művei kiadására, régebbi műveinek újrakiadására, illetve ami minket is érint: végre megjelenik számos Atwood-mű magyarul is.

▼

¹⁰ A *Testamentumok* 2019-ben a Booker-díjat is elnyerte.

Juhász Attila

Párhuzamok és összeillesztések

(Géczi János: *Judith, a baltás gyilkos felesége*)

Már *A tenyérjós* című Géczi-regény megjelenésekor tudni lehetett, hogy a szerző írja a „folytatást”. Ez nem okozhatott nagy meglepetést, hiszen a főként a jósnő életéről szóló történetben bőven akadt még – komoly terjedelme mellett is, illetve szerkezeti nyitottságából adódóan – elbeszélhetőségi potenciál.

Ha a természetes olvasói várakozás logikájára építette volna Géczi a továbbiak megírását, akkor talán a *Judith, a baltás gyilkos felesége* című tételben – amint a címadás is sejteti – a tenyérjós sorsának korábban még feltáratlan eseményei kapták volna a fő hangsúlyt, ám szerzőnknek a jelek tanúsága szerint nem ez volt a célja. Egy nyilatkozatában rávilágít arra, hogy a prózapoétikai módszertan tekintetében tudatos volt részéről a hasonló eszközök alkalmazása, „de amíg az első asszony-, a második gyermektörténet”.¹ Ez az alapvetés egyértelművé teszi, hogy a cím ellenére az újabb regény mást, másnak a történetét állítja a középpontba, aki persze mégis szervesen kötődik személyében a tenyérjósnohöz, hiszen annak a fia. Ha az idézett nyilatkozat további alapvetéseire hivatkozva próbáljuk meg a két mű viszonyát árnyaltabban feltárni, a következő szerzői kiegészítést érdemes fontolóra vennünk: „*A tenyérjós és a Judith az olvasó ízlése szerint lehet akár egyetlen regény kettő fele. Vagy egy história két olvasata? Ez utóbbi esetén sem szükségszerű az összekapcsolásuk.*”² A dilemma eldöntéséhez érdemes latba vetni egy összehasonlítást Krúdy híres ikernovelláinak³ elbeszélésmódjával. Ezeknek történeti magja azonos: egy párbajra készül két főhős utolsó napjába avat be külön-külön a külső, mindentudó narrátor, magáról a párbajról viszont érdemben szó sem esik. Géczi két regényének is van közös motivikus magja, mely az első részben ugyan kap valamelyest epikus megjelenítést, de akkor nagyobb a tartalmi deficitje, mint amit a két érintett, vagyis Judith és kis Ajaz közös életeseményeiről megtudhatunk. A tenyérjósno történetét itt is, ott is mesélő narrátor – a szerző – szintén mindentudó (sőt enciklopédikus, szerteágazó tudása külön kitekintő árnyalást és méltatást érdemel), azonban az elbeszélői szöveget az új regényben a gyermek történetének meséléséhez már átadja magának a szereplőnek, a hitelesítő, immanens – mégis jócskán szelektáló – mindentudás jegyében. Nem

▼

1 Ld.: Rác I. Péter: *A mindenható tevékenység korlátai. Géczi Jánossal a Gyűjtőfogháztól a Fekete Lyukig* – Népszava, Nyitott mondat, 2022. június 17. 1.

2 U. o.

3 Vö. *A hírlapíró és a halál*, ill. *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*.

beszélhetünk tehát arról, hogy egyazon történet más-más nézőpontból való leképezése lenne a két mű, kis Ajznak nincs semmi emléke édesanyjáról és közös életszakaszukról, és bár szeretné ismerni az ő történetét, annak csak hiányával küzd folyamatosan akkor is, ha közvetve azért jut némi információhoz. A második regény a fabula szintjén alig viszi tovább Judith történetét, tehát az sem mondható, hogy a *Judith...* a jósnőhistória második fele, a cselekmény folytatása; az első részben nem is jelezte semmilyen gesztus, hogy az események fő szála vagy annak valamely epizódja további kibontásra várna. Legszerencsésebb talán azzal summáznai a két mű viszonyának vizsgálatát, hogy azok egy nagyobb elbeszélhető történetthalmaz hálózattá szöhető mivoltának megalapozó szemelvényei.

Ahogy a szerző is állítja, a két regény, a két történet összekapcsolása nem szükségszerű. Ha az olvasó számára a *Judith...* az első találkozás, talán kicsivel több türelemre van szüksége az előző regényből már jól ismerhető alapszereplők és történetük kontextusba illesztéséhez, a szerző azonban segítséget nyújt azzal, hogy több helyütt is kivonatos ismertetőkkel, „emlékeztetőkkel” teszi aktuálisan és globálisan átláthatóbbá, teljesebbé a mégiscsak feltárható kapcsolatrendszert. Aki pedig már olvasta *A tenyérjóst*, emlékezhet rá, hogy hiszen abban is fokozatosan, mozaikszerűen váltak jól feltérképezhetővé a személyiségtartományok és a személyközi viszonyrendszerek.

Ahogy időnként felbukkannak a közvetlen információpótló, -kiegészítő utalások, úgy találunk több alkalommal is különböző szereplőkhöz kötődő megjegyzéseket arról, hogy általánosságban véve is ismeret- és teljességihiánnyal szembesülünk a történetek kapcsán. Racionálisan érthető is, ha például a tudatos múltlemező, „katalogizáló hajlamú” Judith számára a tenyérvonalakból puzzle-szerűen felderített „pillanatképekből”, eseménysor-mondatokból teljesen sosem képződik meg „semmi összeolvasható” (350.). A történetek nyitottsága, fókusz- és nézőpontváltó újramondhatósága, a hiánypótlás fantáziára-logikára utaltságának szabadsága. vagy éppen a következetesen-kizárólagosan egyértelmű lezárhatóság szépsége már esztétikai, ars poetica vonatkozásokat is hozzászól a problémafelvetéshez, melyek felszínre hozatalát és gondolatrendszerbe való beépülését Géczy tehát más-más szereplők alkalmi apropójú mondanójára, véleményére bízta a műben (pl. Karl olvasmánykiegészítő hazugságtörténetei – ld. 243., Dromov regényszerkezeti koncepciója – ld. 261., Judita filmelemző gondolatai az 57–58. fejezetben, Katalin doktornő reflexiója az Amarylla-történet befejezéséhez – ld. 389.).

Az említettek alapján feltűnhet a regény szerkesztés-módszertanának az a jellegzetessége, hogy a szerző tudatosan nem él sem a retardáció, sem a projektálás eszközével, hanem egyfajta mellérendelő konstrukciós jelleggel – ám korántsem spontán módon – szinte hagyja megépülni a szövegfolyamot.

Az utóbbi állításhoz azért célszerű rögtön egy pontosítást is hozzátenni. Már a regényterjedelem ötödénél tartunk (84. oldal), amikor egy korábbi (12. oldal) impresszív – ám utólag nem meglepetést keltően lelassított-kinagyított – pillanatkép lappangó képzettársítása félig tudatos felismerést eredményez, s a jósnő gyanítja, kideríti, hogy akinek „fonalrengeteget” mutató tenyerét vizsgálja éppen, az nem más, mint a saját, rég elhagyott fia. Az alig sejtetett-előkészített találkozás tehát számtalan mellékszál, epizód és kérdésfelvetés beiktatása után következik be. Immár közvetlenebbé válhat a várakozáskeltés, hogy Judittal együtt az olvasó is megismerje kis Ajazt és történetét, s ez a természetes igény teljesül is, hiszen terjedelmes szövegblokkban⁴ megkezdődik a „nyomolvasás”, ráadásul az időrendi kezdőpont megtalálásával és a múltfejtés elemeinek ahhoz való kronologikus illesztésével. Mivel a fiú sorsáról az olvasó korábbról még semmi érdemit nem tudhatott meg, nincs mihez kötődnie bármiféle egyéb motivikus vagy tematikai várakozásnak, legfeljebb az kelthet várakozást, hogy a múltfejtés végeztével anya és fia esetleges közös további történetét is szeretnénk megismerni. Ha azonban lesz, vagy lenne is ilyen, az legfeljebb egy majdani, talán már készülő új Géczi-regényből derülhet csak ki, hiszen a mű végére most nyilvánvalóvá válik, hogy a gyermek többféle motivációtól vezéreltetve egyelőre nem kíván élni a közös élet – illetve annak újrateremtésének – lehetőségével.

Vajon késlelteti-e csupán a szerző az esetleges közös új élet megismertetését az olvasóval, vagy elegendő volt számára, hogy a felnőttkorba lépő kis Ajaz történetének elmesélésével számtalan társadalmi, lélektani jelenségről és problémáról beszéljen, az egyelőre nem tudható. A Géczi-féle nyitott regénypoétika persze nemcsak ezt hagyja talonban, hanem a tenyerjósnő vagy akár a hozzá kötődő fontosabb szereplők történetének jó néhány eddig kifejtetlen, de kalandpotenciállal, az érdemi cselekményesség vagy problémafelvetés – még implicit vagy további árnyalásra érdemes – lehetőségével bőven rendelkező elemét is.

Kis Ajaz tenyerének fonalrengetegét Judith úgy bogozza ki, illetve szövi egybe, hogy a már felnőtt fiú saját hangján mesélteti el – olvassa össze – a történetet a gyermek körülbelül 5-6 éves, érdemi emlékezésre alkalmas korától jelen találkozásuk időszakáig. A szerkezetileg is a kötet centrumában elhelyezett⁵ eseményszál egy olyan folyamatrajz, amely tehát nem tér(het) ki minden történésre, azaz nem

⁴ Ld. 17–30. fejezet

⁵ Az összesen 76 fejezetből és egy függelékéből álló kompozíció „belterületén” – azaz 16 fejezetet követően és újabb 21 fejezetnek helyet hagyva – pár inzert kivételével megszakítás nélkül olvasható a regényterjedelemnek éppen felét kitevő „kis Ajaz-rész”.

lehet teljes,⁶ nincs kiemelt motivikus vonulata⁷ sem, bár vannak csak itt említhetően visszatérő elemei, mint például az anyával kapcsolatos hiányérzet és ambivalens megismerésvágy. Mindezekkel együtt, vagy ezek ellenére is, úgy tűnik, hogy a *Judith*... alapvetően a fejlődésregény hagyományosabb ismérveinek felel meg. Géczi ugyan *A tenyéjős* recepciójára utalva a mostani regényre is vonatkoztathatónak tartja a már idézett nyilatkozatban az összetett műfajiságot, de az ott említett egyéb kategóriák⁸ érvényessége – itt részletesebben nem tárgyalandó okokból – jóval kevésbé indokolható.

Mielőtt a gyermektörténeti hangsúly regénypoétikai vonatkozásai kerülnének szóba, érdemes kitérni arra, hogy mi indokolhatja az anya címszereplőként való említését, különös tekintettel arra, hogy *A tenyéjős* is megnevezhette volna őt címében egy értelmező jelzős szerkezettel, illetve arra, hogy az újabb műcím értelmezős szerkezete Judithot mint feleséget említi, pedig ő kifejezetten anyai mivoltában kap aktuálisan szerepet.

A név kiemelését alátámaszthatja, hogy a regény kezdete, első negyede valóban az ő történetét „folytatja”, viszi tovább (ha nem is cselekménydúsan és nem is messzire), s hogy a fejezetek felét kitevő kis Ajaz-történet mégiscsak az ő „fonalrengeteg-katalogizáló” múltfejtése eredményeként tárul fel, majd miután ettől függetlenül a narrátor maga is elbeszéli a fiatalemberrel életrajzát, ismét Judith jelenének hangulatai, reflexiói, megnyilatkozásai alkotják és zárják a fő vonulatot. A feleségi státusra való címbeli utalás pedig annak kapcsán tűnhet mégis észszerűnek, hogy kis Ajazból érthető módon hiányoznak az anya-gyermek viszony klasszikus érzelmei (ahogy Judithban sincs meg a szerzői utalás szerint az anyai érzés), illetve helyettesítő vagy szinonimikus jelleggel az apai, az Ajaz által fiában indukált apai-fiúi láttatásmód csak ezt a nexust avatja relevánssá, életszerűvé. (A két regényből összességében persze Judithról tudunk meg jóval többet, s ha itt nem is az ő élete kap szemléletesebb-teljesebb megvilágítást, mégis beszédes az a metaforikus szituáció, amikor a jósda fényviszonyaiból adódóan találkozásuk alkalmával „az ablak (...) Judithot világítja meg, a fiúnak csak a kontúrja éles” – ld. 400.)

A „gyermektörténet”, vagyis kis Ajaz nevelkedés- és fejlődéstörténete az identitásproblematikai, személyiség-lélektani és megismerés-módszertani – a fűszövegben is hangsúlyozott – vonatkozásokra koncentrál, de ezek mellett sok

▼

6 A 60. fejezetben már szerzői narráció által kiegészítve a fejlődésrajzot az is szóba kerül némi iróniával vegyítve, de csupán egy kiadós felsorolásban, hogy mennyi minden maradt ki nemcsak a korábbi mesélő életéből, hanem ekképpen a fejlődéstörténetből, azaz a regényből is.

7 Kiemeltnek tűnhetne tán a szexus-motivika gyakori felbukkanása, hiszen a kamaszodó és ártatlanságának elvesztését is megélt fiatalember életének ez fontos része, de más elemekkel – pl. a tüntetésekre való hivatkozásokkal – együtt ez is a regény teljes egészében nyomon követhető láncolati elem, nem speciálisan kis Ajaz történetéhez kötődik.

8 Ld. uo.: „filozófiai kaland-, család- avagy nemzedéki regény”.

korrajzos aktualitás beemelését is hozzáilleszti a szerző. A narrátori szövegben megfogalmazott életútösszegző áttekintés számára a szobatisztaság megtanulásától az önálló élet elkezdéséhez való problémamentes, céltudatos pozíciótalálásig 25 sornyi terjedelem is elegendő (300-301.). Ezt a direkt eligazítást árnyalja azzal, amikor a felnőtt fiú gesztusainak professzionális pszichológiai analizisét a jörsdában az anyával végezteti el utolsó találkozásuk alkalmával (381.). A legtöbb információt kis Ajazról azonban a már említett „fonalrengeteg-analízisből” és a fiatalember önéletrajzmeséjéből (62. fejezet) tudjuk meg. Az utóbbi két forrás érdemi működtetéséhez cselekménygazdag folyamatrajz adja az alapot, melyben az alakulástörténet hitelesítéséhez *A tenyérjöséből* már ismert szereplőgárda érdemi bővítése is szükségessé válik, valamint az, hogy Ajaz (a tulajdonképpeni baltás gyilkos) elsősorban mint apa és nevelő, illetve mint előkép jóval nagyobb szerepet kapjon.

Az apa-fiú viszony anya hiányában természetesen felértékelődik és gazdagodik. „Pápká” (azaz apuka) klasszikus elvek szerint nevel, és mintát ad fiának, aki keresztneve által is hozzá hasonul, s aki „elvakultan büszke az apjára”, őt Budapestre követve még küllemét is modellként követi, és bár a jörsdában még apja megtalálásához kér segítséget, végül „kinövi életét (...) férfivá érik, s innentől fogva másként lesz szüksége az apjára, mint eddig. Vagy egyáltalán nem lesz szüksége.” Így lesz belőle az *Appendix* tanúsága szerint aztán a folytonos változásra nyitott világjáró, független világpolgár.

Az apa egyébként folyamatosan hatást gyakorol fiára azzal, hogy nem rejti előle legális és illegális üzleteit és kapcsolatait, arra biztatja, hogy tanuljon minden élethelyzetből, militáns-hierarchikus, küldetéstudatos szemlélete is nyomot hagy kis Ajaz gondolkodásmódján, de talán az zökkenti ki leginkább a gyermeket az apai modell maradéktalan követéséből, hogy Ajaz tudatosan távol tartja őt magyar identitásának megélésétől s a nyelvhasználatától. Hogy édesanyjától is távol tartja, annak nemcsak személyes, hanem kulturális okai is vannak, mivel Azerbajdzsánban, ahol élnek, „a férfiaknak nem létezik anyjuk. Akad, aki megszüli, majd eltemeti őket, de sem a szült gyermek, sem a szülő asszony nem hiszi, hogy őket anyának gondolja (...) az anya arra szolgál, hogy az ellenfél meggyilkolásához legyen emberutánpótlás” (179.). Géczy közvetlen kifejtésben nem tárgyalja, egyes reflexiók beillesztésével mégis ráirányítja a figyelmet, hogy mennyire sajátos ambivalencia és ellentmondások jellemzik a gyermek viszonyulását szüleihez külön-külön.

Mire a fiatalember eljut az érzelmi-tudati leválásig, önállósodásig, túllesz azoknak a tipikus és atipikus körülményeknek a hatásán, amelyek nevelkedését egyébként is meghatározzák: idegen közegben él (orosz kolónián Bakuban); anya nélkül nő fel (magyar származású dajkája, apja alkalmi ágyasa, Jerma nem pótolhatja Judithot, de emlékezetét és az azzal való motiválást igyekszik megtartani, odafigyel a kamaszodó fiú testi-lelki átalakulására); apja révén rengeteg embert

ismer, de mégis magányos; egyke, de a „családban” sok figyelmet kap, ennek ellenére feleslegességérzete van, ami melankolikussá és introvertálttá – ugyanakkor élénk fantáziájúvá – teszi, s csak kevesekkel ápol kapcsolatot.

Az apai eseményszálak, az apa-fiú tematika többletfigyelme a korrajzos többletmondandóhoz is jelentős mértékben illeszt kiegészítő, de fontos tartalmakat, melyek kis Ajaz világlátását szintén erősen befolyásol(hat)ják, bár úgy tűnik, azok ettől függetlenül is fontosak Géczi világszemléletének megjelenítéséhez. Összefüggések tárulnak fel ekképpen a posztszovjet éra, a rendszerváltás politikai-társadalmi-gazdasági-etnikai jelenségei és problémái kapcsán (nem csak) azeri-kaukázusi vonatkozásban. Az apai, bakui történeti vonal új szereplői közül pedig – a már említett Jermán kívül – több szempontból fontosak a gyermek kortársai, mint általában is a nevelődés, személyiségalakulás folyamatában. Kiemelt jelenlétpillanataik többnyire fordulópontot is hoznak kis Ajaz életébe, mentális, pszichoszexuális vagy bölcséleti vonalon egyaránt.

Oleg szintén egyszülős családban, de apa nélkül nevelkedik, férfivá válásában ennek ellenére előbbre jár melankolikus barátjánál, ő egyfajta beavató is. Nagykamazskori hegyi elvonulásuk alkalmával inspiráló filozofikus párbeszédnek fontos partnere, az öntevékenységre és az önálló gondolkodásra motiválás legfőbb korosztálybeli letéteményese. Karl mint két kultúrában gyökerező, vegyes házasságból származó barát ad párhuzamot, aki emellett a kiskamasz fantáziamesékben lényeges partner, illetve a kétféle valóság bölcséletéhez való eltalálás indirekt szellemi útítársa. Anyecska hatása szintén inkább bölcséleti: tőle tanulható el a „lassú nézés”, amely a teljesebb érzékelés és befogadás képességét segít kifejleszteni, s ezzel együtt jelen és jövő határát lebontani az időbeliség-szemlélet egyik aspektusa szerint. Sajátosan összetett szerepű mellékalak Judita, aki filmeselő elemzőként ars poeticus szemléleti viszonyítási pontot képvisel tulajdonképpen Géczi szószólójaként, és nem mellékesen ő veszi el kis Ajaz szüzességét, ami névviselése kapcsán lappangó, különleges összefüggések felé tereli az olvasó fantáziáját. (Ezt árnyalja az analitikus Marymari kommentárja Judith „fordított Kékszakáll-effektusának” vélt feltárása kapcsán.) A kamasz mentális nemi éréseben nagyobb szerep jut a korábbról már ismerhető ötvenes Lizettának, aki nemcsak a nemi vonzerőt ébreszti-tudatosítja tánc közben kis Ajazzal, hanem nyíltan vállalja erotikus vonzalmát is iránta, ráadásul ő az első, aki – a szituációból adódóan is – a fiút a tudatos apai leválásra ösztönzi.

Az azeri időszakban persze immanens, belső fordulathozó változások is történnek a gyermek alakuló személyiségében. A barátokkal alkotott hazugságmesék és a csetelések alkalmával rájön a fikciós valóságtökéletesítés mint hiánykompenzáció szükségességére („kis Verne”); önerőből válik képessé reálistan-kritikusan szemlélni dajkáját és apja némely tevékenységét; megtanulja a külsődleges, elfogulatlan önszemléletet, illetve mások szemével látni önmagát; megtanítja magát „a traumák

mélylelki feldolgozására” (lappangó anyai örökség?) „képekké meg szavakká transzponálás” által, „nehogy fixálja negatív gondolatait” (237.).

Egyaránt kötődik Ajaz és Judith egyéni és közös élettörténetéhez, vagyis az apai és anyai belső történeti szálakhoz is Esze figurája. A mozaikszó-neve alapján jól beazonosítható valós irodalmár kritikusan szemlélt szereplő mind személyiségét, mind alkotói tevékenységét tekintve. Szerepeltetése révén nemcsak kis Ajaznak nyílik módja alapvető tájékozódásra az anya elválásuk utáni életéről, hanem szerzőnknek is arra, hogy képbe helyezze a kortárs költő munkásságát, illetve nemzedékazonos egykori közösségük (JAK) helyét és szerepét, tágabban a világ 68-as nemzedékének lázadó megmozdulásait, a rendszerváltás időszakának magyar irodalmi közéletét, illetve az avantgárd művészlélek párhuzamaként a Zakó néven bemutatott figurát mint deviáns alkotót. Utóbbi révén érdemes arra is utalni, hogy Géczy érdeklődése a *Vadnarancsok* óta is töretlen a kisebbségbe, margóra szorultak, a társadalomból kivetettek iránt, ami itt többoldalúan megmutatkozik a kaukázusi-azeri történeti szál elemeiben is.

A Judith-féle anyai történeti szál kevésbé dinamikus és eseménygazdag, s az itt újonnan belépő szereplők funkciója is elmarad a másik szál érintettjeitől. A névtelen „háromfülű” fiatalember szülőfelkutató segítségkérése kapcsán tűnik kis Ajazzal párhuzamos motivációjú karakternek; édesanyjának, Amarylának részletesen felderített története pedig apropót szolgáltat újabb korrajzos adalékok megjelenítéséhez (talán túlzott terjedelemben). Nem tűnik igazán motiválnak a Gólya nevű, kissé misztikus ázsiai nőalak, jósdai vendég beemelése sem, érdekessé teszi viszont, hogy ő jövendöl Judith számára (éppen fia érkezését), s hogy súlytalan tenyerében nincsenek vonalak. Judith szakmabeli régi szereplőtársai – Marymari és Törp papa – jóval szerényebb mértékű jelenletre kapnak lehetőséget, de ők mindhárman továbbra is a személyiségelemzés, az önidentitás folyamatos, elkötelezett kutatói, Géczy pszichológiai érdeklődésének közvetítői.

Bizonyára az is szerzői többlétfigyelemből fakadó sajátosság, hogy a szexualitás rendkívül gyakran, és minden szereplővel kapcsolatban, sőt azon túl is szóba kerül. A kamaszok történetében érthető ennek hangsúlyossága; sajátos – Örkenytől is ismerhető – problematikát érint az idős, beteg Törp papa vitalitása kapcsán; érdekes – anekdotikus – etnográfiai (sőt irodalomtörténeti) ismeretterjesztés részét képezi a humánétológiát is kutató szerző részéről, de teljesen motiválatlannak tűnik a maga nyers részletességével, pl. a hazaköltözött Jerma és szomszédja nemi életéről beszélve.

Elképesztően széles egyébként az a kultúrtörténeti ismeretanyag, amit a regény magába sűrít a Negro cukorka eredetétől a csipkekészítés módszerein át a zsinagógaépítészetig vagy a klímaváltozásig, s amit a lehető legközvetlenebb nyíltsággal kritikus jelenkorelemzőként a politikáról, a korrupcióról, a sajtó működéséről, a megosztó hatalomgyakorlásról, a jogi anomáliákról mond el.

Erősen személyes vonatkozást mutat az is, hogy többször szóba hozza a plakátok, tépett falragaszok korfeltárási látenciáját, így közvetve a dekolázs-metodika művészi ars poeticáját is (a borítón és a fülön tépett plakát látható, valószínűleg a szerző sajátja). A plakátok rétegzettségének vizsgálata egyébként tekinthető a tényvonal-vizsgálat párhuzamának is, hiszen mindkettő a múlt feltárási módszerét jeleníti meg.

Gazdag bölceleti tartalom is jellemzi a regényt, bár hosszabb filozofikus eszmefuttatások nincsenek benne. Az idő- és valóság szemlélet már említett vonatkozásain túl például a személyiség- és identitásbölcelet visszatérő eleme a nevekkal kapcsolatos etnikai, etimológiai megjegyzések beépítése (ld. Talán, Karl kilétére és a muszlim keresztnevekre vonatkozóan), illetve ezzel összefüggésben a megnevezhetőség, a nyelvi kifejezőképesség többször felhozott – ars poeticus érintettséggel is rendelkező – problematikája (ld. pl. kis Ajaz dilemmáját a megnevezhetőségről – 97.; Ajaz fejtegetését a túl képies magyar nyelvhasználatról – 139.; egy 13 éves lány fejtegetését a szavak közt, el nem mondható szavakról – 273.).

Az Ányecskától ismert lassúnézés-technika ellentétpárhuzamaként említhető az emlékezettről dialogizáló Jerma azon nézete, miszerint „a van-t és a volt-ot nem fal választja el egymástól”, más szóval „az igeidők átcsúsznak egymásba”. Az időszemléleti bölceleti mozaik továbbépülését eredményezi, amikor Judith 10 másodperces látványélményét a realitáson túli totalitással eleveníti meg a tudatát térképező, az elbeszélhetőséghez szavakat kölcsönző szerző mintegy hétoldalmi szöveggé transzformálva azt, majd később ugyanezt magával a rendkívüli valóság-érzékelés definitív leírásával is megkísérli, immár Judithnak adva vissza a nyelvi megformálás jogát (ld. 34., 40. fejezet). Az érzékelés rendkívüliségét adja vissza az is, amikor a narrátor verbalizálja kis Ajaz, illetve Judith mindenségélményét (ld. 270, 299.; 283.). Bölceleti szentenciával ér fel, amikor Géczi kimondatja Ajaz mentorával (Dromov tábornok) annak igényét, hogy sarkalatosabb és árnyaltabb igazságra van szükség annál, mint hogy „egyetlen eszmerendszer sem képes a saját korán túli időkre útmutatást adni, az univerzális megoldások éppen a dialektikus gondolkodás eljárásai miatt lehetetlenek” (262.).

Nemcsak a szerteágazó filozofikusság és ismeretanyag megléte, hanem például Ajaz gyakorlatias nyelvszemléletre nevelésének fia mondandójára is kiható elvének érvényesülése, Judith és Marymari korábbiakhoz hű nyersebb, vagy a sokat monologizáló kis Ajaz – végül is az ő hangján megszólaló anya – történetmesélésre koncentrálnak, keresetlenebb beszédmódja eredményezi, hogy a regény jóval kevesebb líraiságot adaptál stílusregiszterébe, mint az előző kötet. Géczi azonban az árnyalt érzékletesség, hangulatrajz, gesztuslélektani analízis nagymestere most is, melyben legfőbb nyelvi eszköze a szerkesztés terén is meghatározó halmozás, mellérendelés (pl. „Aztán újból felkelek, az elmondhatóság határán kavargó érzések között – mivel ebben a katyvaszban, amelyet érzésnek szükséges nevezni, ott a

szégyen, a kíváncsiság, az izgalom és az izgatottság, a szemérmetlen tudatlanság, a pirulás, a vágyakozás és megannyi szívdobogató zabolátlanság” – 270.).

Amennyire a két „jóső-regény” összetartozik, illetve önálló, annyira lehetséges, hogy a mindig is nagy alkotókedvvel bíró szerző már dolgozik egy harmadik opus elkészítésén. Nemcsak termékenysége valószínűsíti ezt, hanem az a szerteágazó tartalmi, motivikus, gondolati potenciál is, amely a már meglévő kötetek rendkívüli nyitottságát, sokirányúságát is eredményezi. Beszédes, hogy a *Judith...* zárófejezete maga is egyfajta nyitásnak minősül, hiszen a világjárás említése jelképesen szólva szinte egy feladott magas labda a szerző részéről önmaga számára...

(Kalligram, 2022)

Tóth László: Hagyomány és identitás

Nem egy könyvről van szó. Nem csupán egy könyvről van szó. Nem csak egy kötetnyi tanulmányról, írásról vagy esszéről. S hogy néhány alcímet is ideírjak: nem csupán adalékokról, felvetésekről, töprengésekről, futamokról, (meg)közéltésekről, szempontokról, kérdésekről. Nem csupán arról a szűzies vágyról, hogy be jó lenne olyan világ, amelyben nincsenek Beneš-dekrétumok, sem besúgók, nincs normalizáció, nincsenek kompromisszionáriusok, sem nacionalizmus, nincs kényszermunka, lakosságcsere, kollektív háborús bűnösség, kettős hontalanság, ahol nem kell félni az érvesztéstől, mert nincs ugyan vályúharc, de élet, szabadság viszont van. Van elevenség, nyitottság és együttérzés. Ez azonban már egy hatuma operett témája lehetne. Egy képzelt, egy festett világé.

Mit kezdjen egy néptöredék emberi-irodalmi értékeivel? Tóth László így töpreng: „a szlovákiai magyarságot nézve beszélhetünk-e még egy olyan íratlan „társadalmi szerződésről”, amely közösséggé tehet egy kisebbséget, mert összetartó erő, s nélküle „nem lennének közösségek”? Tovább idézek: *„a szlovákiai magyarság tud-e, kíván-e még közösségként létezni, és nem indult-e bomlásnak máris? Továbbá: létezik-e, létezhet-e még olyan sajátos és közös létélménye, létszemlélete ennek a rohamosan fogyó nemzetrésznek, amely kifejeződésre lelhet az irodalomban is, s nem ennek a bomlásnak a jegyeit hordozzák-e azok a jelenségek, amelyek irodalmában, irodalmi életében, különösen évtizedünkben, napjainkban pedig kiváltképp egyre erőteljesebben mutatkoznak meg, s könyörtelen szembenállásokká látszanak merevedni.”*

Milyen leckét kaptunk az élettől, a történelmünktől? Mit személyesen, mit családként és mit közösségként? A kérdések, ha nem a könnyű válaszok felé nyúlnak, segítenek tisztázni, ami számunkra még zavaros vagy homályos. Segíthetnek megvilágítani, látni, amit nem tudunk. Amit nem tudhatunk. Segíthetnek túllépni a kényszerű határokon, korlátjainkon, határainkon. Megszüntetni az elkülönülést. Az örökös védekezést. A kisszerűséget. Vagy ellenkezőjét: a kisebbségi messianizmust. S az örökös vádat, hogy traumatizált állapotunkért csakis másokat tartunk felelősnek. Másoktól várva a terápiát és a feloldást. Talán még a traumák megírását is.

Fontos a korlátozó hiedelmeink elégetése, a sérelmeken való túllátás, sőt túljutás. Ha mi visszanyúlunk a múlthoz, a múlt kincseit megőrizzük, a jövő is visszanyúlhat hozzánk. Ez a reményünk. Ha nem is az egyetlen.

Tehát a lehetőségeket keressük, ne a védettséget!

A kisebbségi sors, mint az egész, a teljes része? Ugyan, ne már! Pedig igen! A világmindenség ugyanis visszatükröz minket. Egyénként és közösségként is. Tükröt mutat a sírásunknak vagy nevetésünknek, tévelygéseinknek, félelmeinknek, hitünknek. Hol az igazságtalanságnak ad képet, hol meg a hálának.

Hogyan maradjak, magam is perben álló, tárgyilagos? Talán egy lexikon szócikk megteszi helyettem: „Az 1945–1948 közötti időszakban a kassai kormányprogrammal együtt Csehszlovákiában kísérlet történt a szláv nemzetállam kiépítésére, aminek fő eszközt a német és a magyar etnikum teljes felszámolásában látták. A kassai kormányprogram által meghirdetett célok eléréséhez az államot ilyen intézkedésekre felhatalmazó jogszabályok (jog! és szabályok! V.I.) kidolgozására volt szükség. Ezek a jogszabályok a köztársasági elnök dekrétumaiban, a Beneš-dekrétumokban, illetve a jogfosztó rendeletek által testesültek meg. Ezek következtében a szlovákiai magyarok elveszítették állampolgárságukat, s ez a nyugdíj és más állami járulékok megvonását, az állami alkalmazásból való elbocsátást is maga után vonta. A magyarellenességnek fontos célja volt a magyar kézben lévő földtulajdon és ipari üzemek megszerzése, valamint a szlovákiai magyarok vagyongozsztása. A rendeletek (szinte) az élet valamennyi területén hátrányosan érintették a magyarokat. Betiltották a magyar nyelv használatát a közéletben, bezárták a magyar nyelvű iskolákat, kizárták a magyar hallgatókat az egyetemekről, feloszlatták a magyar kulturális egyesületeket, a városokban (különösen Pozsonyban és Kassán) mindennapossá vált a magyarok internálása.”

(Apám emlékezett rá, hogy amikor Nyitrán magyarul érdeklődött egy hivatal helye iránt 1947-ben, keresztet nyírtak a hajába.) E rendelkezések következményeinek részbeni felszámolása csupán 1948 őszén kezdődött meg, a polgárjog elismerésével. 1954-ben pedig párthatározattal hatálytalanították a kényszerű szlovákosítást. A megkülönböztető politika elítélése viszont csak 1963-ban történt meg, az ötvenes évek törvénysértéseinek részleges feltárásával. De a szlovákiai magyarság közös bűnösségét kimondó kassai kormányprogramot azóta sem érvénytelenítették, sőt 1977-ben csaknem tízezer példányban hozták újra forgalomba.

S azóta – már a rendszerváltozás után, a demokratikusnak nevezett periódusban – volt szerencsénk a szlovák nyelv- és táblatörvényhez is!

A közösségi traumáinkból (mint a cseh megszállás, a kollektív bűnösség vádjai, az erőszakos szlovákosítás) következnek a félelmeink, a menekülés, az önfeladás állandó kísértése. A közös szűgyen kényszeres kerülése. A mártírirodalom. Az én játékaiba vagy perverziókba menekülés. S itt mégis a jó példák a fontosabbak. Fábry Zoltán (*A vádlott megszólal, Üresjárat*, Szalatnai Rezső, Peéry Rezső emlékiratai a második világháború után, vagy az illegális Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség, mint heroikus próba. S ide megint a lexikonok tárgyilagossága tanácsos: a Népi Szövetség „illegális szlovákiai magyar szervezet a második világháború utáni években. Megalakulását a magyar kisebbséget ért jogfosztó intézkedések váltották ki. Célja az volt, hogy dokumentálja az eseményeket, információval lássa el a szlovákiai magyarságot, s tájékoztassa a magyarországi hivatalokat. A szervezetnek két regionális csoportja működött: az egyik Pozsony központtal a nyugat-szlovákiai térséget, a másik pedig Rozsnyó központtal Gömört és a keleti területeket foglalta magában. A Szövetség munkájába elsősorban katolikus papok, református lelkészek, Pozsonyban és Budapesten

tanuló egyetemisták kapcsolódtak be. Vezetői közé Paksi László pozsonypüspöki káplán, Arany Albert László nyelvész, Hentz Zoltán, Lipcsey Gyula, Krausz Zoltán, Varró István és Hajdú László tartoztak. A magyar lakosság minél jobb informálása érdekében a szervezet sokszorosított illegális lapokat is kiadott. A Barslédecen és Pozsonyban szerkesztett nyugat-szlovákiai terjesztésű Gyepű Hangja készítője Hentz Zoltán és Lipcsey Gyula, a Rozsnyón szerkesztett közép- és kelet-szlovákiai terjesztésű Észak Szava készítője pedig Krausz Zoltán, Varró István és Hajdú László voltak. 1946-ban Felvidék címmel egy harmadik illegális magyar nyelvű lap is megjelent.

A Szövetség állandó kapcsolatot épített ki Mindszenty József esztergomi hercegprímással, akit folyamatosan tájékoztattak a magyar kisebbséget sújtó jogfosztó intézkedésekről. A szervezet fellépett az erőszakos szlovákosítással, a reszlovakizációval szemben, s időszaki lapjaiban annak elutasítására biztatta a lakosságot. A párizsi békekonferenciára memorandumot intézett a magyar kormány vezető tisztségviselőihez, amelyben a szlovákiai magyar kisebbség érdekeinek védelmére szólította fel őket. A memorandum követelte, hogy a magyar békeküldöttség ragaszkodjon a „népet földdel” elvhez, vagyis ha Csehszlovákia nem akarja biztosítani a magyar kisebbségnek az 1938 előtti kisebbségi jogokat, akkor csak az államhatárok megváltoztatása jelentheti a megoldást.”

A memorandumot eljuttatták Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, Gyöngyösi János külügyminiszterhez, Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyetteshez, Szakasits Árpád köztársasági elnökhöz, Ravasz László református, Ordas Lajos evangélikus püspökhöz és Mindszenty József hercegprímáshoz is.

„A csehszlovák hatóságok természetesen felfigyeltek az illegális szervezkedésre, s a párizsi békekonferenciát követően fokozatosan felszámolták tevékenységét. A pozsonyi Állambíróság 1949. december 30-án ítéletet hirdetett a Népi Szövetség aktivistái, valamint az ugyancsak magyarországi kapcsolatokat fenntartó Bokor Ferenc kántortanító és társai elleni perben, akiket a köztársaság elleni bűncselekménnyel és a népi demokratikus rendszer megdöntésének előkészítésével, ill. államtitkok (sic! V.I.) elárulásával vádoltak. Az ún. csehszlovákiai magyar Mindszenty-perben összesen 32 személy, köztük 20 római katolikus pap és 4 református lelkész ellen emeltek vádat; Arany Adalbert László nyelvészt, egyetemi tanárt, a szervezet vezetőjét 8 év, Hentz Zoltán főiskolai hallgatót, Hajdú László gépészmérnököt, Varró István egyetemi hallgatót, Krausz Zoltán filmrendezőt és Restály Mihály katolikus lelkészt 6 év, Mészáros Gyula katolikus káplánt, Lipcsey Gyula főiskolai hallgatót és Bokor Ferenc katolikus kántortanítót 5 év, Vízváry László református lelkészt 2 év fegyházbüntetésre ítélték, a többi 22 vádlottat felmentették a vád alól.

A rendszerváltás után, 1990. szeptember 12-én, a Kassai Területi Bíróság rehabilitálta a Népi Szövetség aktivistáit: a már elhunyt Arany A. Lászlót, Restály Mihályt, Hentz Zoltánt, Varró Istvánt és Vízváry Lászlót, valamint a még életben lévő Krausz Zoltánt, Mészáros Gyulát, Lipcsey Gyulát és Hajdú Lászlót.”

Ide hozható Duray Miklós példája a kommunista önkényuralom idejéből. Duray a hetvenes évek végén előadásokat tartott a magyar egyetemistáknak, és vitába szállt azokkal az értelmiségiekkel, akik a Charta '77 jelentőségét vitatták. 1978-ban megalapította a magyar iskolák beolvasztása és felszámolása ellen tiltakozó Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát, és 1989-ig szóvivője lett. 1979-ben a Bibó- emlékkönyv egyik írója, és ekkor került kapcsolatba a chartásokkal. Megfigyelések, házkutatások, kihallgatások és a külföldi utak megtiltása sorozatosan követték egymást. 1982-ben megvádolták az államrend felforgatásával, és az év november 10-én letartóztatták. 1983 elején még vizsgálati fogságban tartották. Kiállt mellette a Charta '77 és a magyar írók egy része is. Külföldi nyomásra a perét felfüggesztették. Még ugyanebben az évben aláírta a Charta '77 polgárjogi nyilatkozatát. A következő évben ismét letartóztatták, s ez ellen tiltakozott az amerikai Pen Club és az Amnesty International. A tiltakozások ellenére tizenöt hónapig fogva tartották, de szabadon engedése után is folytatódott ellene a rendőrségi zaklatások, mert Duray nem hagyott fel az ellenzéki politizálással, részt vett a Charta 77 szóvivői testületének munkájában is. 1988-ban amerikai nyomásra visszakarta az útlevelét. S a Pennsylvániai Magánegyetem meghívására feleségével az Egyesült Államokba utazott. Amerikában ellopják az útlevelét. S így 1989-ben csak az amerikai ügyvédek emberjogi szervezetének közbenjárásával kapott engedélyt a hazautazásra. Decemberben már a kommunista rezsim bukása után felálló új csehszlovák kormány miniszterjelöltje volt, de a tárgyaláson Csehszlovákia Kommunista Pártját képviselő Marian Čalfa, a későbbi kormányfő körének vétőjára a jelöltek közül egyedülként mégsem vált a kormány tagjává.

1990-ben Együttélés Politikai Mozgalom néven pártot alapított.

„Visszatartott lélegzettel élni – írja Fábry Zoltán hosszú ideig kéziratban maradt naplójában, az *Üresjáratban*: – a szervezet nem bírhatja ki soká. Ki lesz a felelős az ezzel okozott pszichikai, fizikai és biológiai károsodásért?” S a közös bűnösségért üldözés után, az ötvenes években sem lehetett kimondani a traumát. Bábi Tibor és Csontos Vilmos ugyan kísérletet tett rá egy-egy versében, de ezek nem voltak, nem is lehettek túl mélyek, megmaradtak a szólamosság szintjén. S az egyéni és közös traumák feldolgozása is csak későn, a hatvanas, és még inkább a hetvenes-nyolcvanas években kezdődhetett meg elsősorban Tözsér Árpád esszéiben, verseiben.

A hatvanas évek vége felé, az emberarcúnak nevezett szocializmus pár évében ugyan előkerült egy-egy régi dokumentum, például Fábry Zoltán röpirata a magyar üldözések és a kollektív bűnösség elleni *A vádlott megszólal*, de Peéry Rezső és Szalatnai Rezső röpiratai csak a szocializmusnak nevezett korszak megszűnése után jelenhettek meg.

Volt-e, lehetett-e magyar irodalom polgárjogok, kiadók, könyvek és folyóiratok nélkül Csehszlovákiában 1945 és 1948 között? Versek, levelek, naplók, alkalmi írások – több kötetre való is fennmaradt belőlük a jogfosztottság éveiből, de nevezhető-e ez irodalomnak? S az ötvenes évek elejének sematikus versei, novellái, könyvei irodalom-e egyáltalán?

Kérdés, milyen információ marad utánunk? A haldoklóé? Vagy éppen hogy a magyarságnak új arcot és erkölcsöt adó néptöredéké? A történelem áldozatáé, balekjáé?

Vessünk egy pillantást a statisztikákra! A fogyó szlovákiai magyar népesség számadataira! 1980-ban 559.000 ember vallotta magát Csehszlovákiában magyarnak; egy évtizeddel később 566.000; s egy kis ugrással 2011-ben már csak 458.000. Tehát harmincegy év alatt 101.000 fő a csökkenés. A kihívásunk az lenne: a szaporodáson túl is megmaradni, fennmaradni. Hogyan, ez a kérdés. *Hogyan lehet élve kijutni az élet(ünk)ből?*

Értékkeremtésnek, -megőrzésnek itt van feladata. Annak megóvása, mentése, ami számunkra és a közösség számára értékes, fontos. Az életek, az anyanyelv, az emberi jogok, az emberség, a könyvek, a stílus értékei. Ezek védelme. Mi van az egyéni és csoportérdekeken túl? Az érdek gyakran szemben állt és áll az értékkel. Szomorú látvány a szekértáborok, gittegyletek, a politikai szektások, érdekkörök és soros zsenik pöffeszkedése a közösségi értékekkel szemben. Az igazi tehetség alázatos; szolgál.

Tanácsos itt szemeztetni a költő és tanulmányíró Csehy Zoltán *Arctalanság, arcadás, arcrongálás* című könyvéből. Az „újarcú magyarok” irodalmának utódja az 1950-es évek elején „*valójában hatalmi reprezentációvá válik: egyetlen esély lenne a szabadulásra, ha ebbe az öntraumatizáló talpnyalóstruktúrába sikerülne belecsempészni a valós gondjaink egy részét. A kisebbségi sors közös minimuma és nyelvi alárendeltsége ellentmondásba kerülhetett volna a stabil ideológia proletár internacionalizmusával, de sajnos, ez a költőileg termékeny feszültség a fokozott ellenőrzés és a feltétlen, naiv behódolás miatt nálunk nem is alakulhatott ki. Egyedül Bábi Tibor kísérletezett ilyesmivel, de naiv történelemszemlélete megakadályozta abban, hogy költői tőkét kovácsolhasson a lehetőségből.*

A kitelepítés és a reszlovakizáció nyomasztó emlékképeit egyfajta árkádikus világ ígérete váltja fel, mely merő hazugságon alapszik, vagy irodalmi szóval élve, a vízió műfajába tartozik. A nép mint a nemzetek közti barátság letéteményese misztikus minőséggé női ki magát, mely eltörpíti még a nyelvi különbségeket is: »Itt van, ez itt a te hazád! / hol minden fűszál ismer téged, / s a nép, – bármi nyelven beszél, / – mégis, mégis ez a te néped...! – harsogja Bábi.«

A kisebbségi mező fertőzöttségét elleplező technikák szinte egy évtizedig rombolták a közösség egészséges szembesülését önmagával: természetesen mindez írható egyfajta kollektív, retorikai megnyugvásba menekülő félelem számlájára is.”

Ekkortól nevelődik fel az a fajta magyar, akiről Száz Pál azt írja, hogy mindenhol otthon van, de mindenhol idegen.

Tóth László kötetében *A kíváncsi gazda* címmel terjedelmes írás foglalkozik Szent-Ivány Józseffel, az irodalom- és közösség-szervezővel. A csehszlovák állam az általa bekebelezett magyar területeken „adminisztratív eszközökkel akadályozta meg a néptöredék nyelvi, kulturális-szellemi és gazdasági autonómiájának kiépítését”.

A magyar könyvek, folyóiratok behozatala tilalmát Csehszlovákiába csak 1928-ban oldották fel. Gyakoriak voltak a kiutasítások, az állampolgárság-megtagadások, s így a Csehszlovákiához került magyarságból, a középosztály jelentős része, mintegy száznegyvenezer ember kényszerült elhagyni az országot. S jöttek az emigránsok, akik a magyarországi fehérterror elől menekültek északabbra. Sokszor ütközésbe kerültek a helyi műkedvelőkkel, régies eszményeket követő vereselőkkel, írókkal, lapszerkesztőkkel. S az emigránsok és a dilettánsok küzdelmében Szent-Ivány József nagybirtokos és tollforgató lapalapításokkal s a Szentiványi-kúria létrehozásával próbált megteremteni olyan egységfrontot, ahol minden tehetséges író érdekvédelmet kapna. Kísérlete, hogy egy táborba tömörítse „a különböző pártállású és világnézetű írókat a tiszta irodalmiság jegyében” kudarcot vallott. A szélsőbalosok, mint Fábry, Földes és Forbáth, de a szélsőséges nemzetiek (a szocokerek) is bojkottálták ezt a vállalkozást; sőt Fábry Zoltán még a későbbiekben sem ismerte el Szent-Ivány próbálkozásának fontosságát.

Izgalmas Tóth László Fábry-tanulmánya, *Az őrhely megszólal*. Megdöbbentő, hogy a koronként szélsőségesen baloldali, korlátoltan kommunista Fábry ezt írja *Naplójában* 1948 februárjában: „Egyetlen totalitásnak van értelme: a kereszténységnek, mert ez befogja az eget és a földet egyformán, és a kezdőpont és a végpont egy: Isten. Befogja az embert testi térben és lelki, szellemi dimenzióban és időben. Épp ezért mindenütt jelenvaló és ezért totális. És még valami: nem kirekesztő totalitás – tehát hatalom, de befogadó – tehát szeretet, mely lényegében és lényegéből ad, és nem vesz.”

A *Bábel tornyában liftboy*t a Tóth László válogatásában és szerkesztésében megjelenő hasonló című kötet előszavaként olvastam először, amelyben Forbáth Imre verseiből, esszéiből, tanulmányaiból, leveleiből és aforizmáiból adott válogatást. Itt az előszónak kicsit más a hangzása, de jó helyen van. Ennek szinte folytatásaként magánéleti apróságokat, irodalmi háttér-információkat is ad az „...*Annyi forró láz gyümölcse*” című írásban, amely Fábry Zoltán és Forbáth Imre levelezéséhez csatol kor- és kórtörténeti adalékokat.

Keveset tudtunk, keveset tudtam a pozsonyi magyar és polgár Peéry (Limbacher) Rezsőről s a korabeli magyar többségű városról. A leendő író gyermek- és kamaszkoráról, a Kiskárpátok magyar cserkészcsapatának lelkes tagjáról és az első írásairól kapunk a *Hagyomány és Identitás* lapjain alapos tablót. Néha

túlzásnak, soknak érzem, hogy készülődő-érlelődő író-gondolkodó zsengei, cikkei, naplói ilyen alapos méltatást, elismerést kapnak.

A *Gúzsba kötve* című írás a posztsztálinista konszolidáció két évtizedéről szól. Ennek, már ha nem is hőse, de szereplője vagyok, vagyis voltam. Ugyanis a hetvenes évek első negyedétől hét éven át az *Irodalmi Szemle* szerkesztői székében ülhettem. Mígnem egy szép napon el kellett hagynom a helyem. Ezt követően áttelepültem Magyarországra. S ekkortól Pozsonyban tiltott név lettem. Egy szlovák költői antológiában is csak álnéven (B. Megyeri András) jelenhetett meg a fordításom.

Részlet egy 1984 szeptemberében hozzám írt levélből: „...kitették a szűrődet a gyermekirodalmi antológiából. (Hogyan kell repülni? Csehszlovákiai magyar írók meséi és gyermekversei. Bratislava, 1986) A kézirat recenziái – köztük egyik legserényebb jóakaród és társad a francia műveltségben (Rácz Olivér – V.I.) – semmi kivetnivalót nem találtak a szereplésedben, legalábbis az írásban beadott véleményükben, sőt a te szövegeidet még a javaslataik sem érintették, ugyanígy áldásukat adták rájuk a szerkesztők (...) is. S ilyképpen meg is szerkesztettük a kötetet, amikor hallom ám, hogy Duba elvtárs legfelsőbb utasításra hajlik arra, hogy te kimaradjál az antológiából. Néhány nappal később ezt már végleges tényként közölte velem. Az intézkedés állítólag a Kiadói Főigazgatóság utasítására történt. Ahol Šabík elvtárstól állítólag azt is megkapta, hogy csak nem ő fog védeni téged – mármint D. –, amikor úgy bántál vele, ahogy bántál. S harmadszor is állítólag: át akarták venni az odaát megjelenő kötetedet, de ezt sem engedélyezték. Na, mármint ilyen szempontból nem az az érdekes, hogy az ugyancsak Bpsten élő Vígh Rózsa antológia belüli szereplése legkisebb akadályba sem ütközött senkinek a részéről – hiszen veled kapcsolatban az merült föl kifogásként, hogy már „nem tartozol ide”, hanem az, hogy D. mester – legalábbis amint az kitűnt a szavaiból – a lehető legteljesebb meg- és egyetértéssel fogadta ezt az intézkedést. Ezek után: vagy valóban azonosult a döntéssel, vagy pedig még a saját véleményétől is fél. (...) Sok mindennel próbáltam érvelni – még irodalomtörténeti szempontokkal, sőt az utókor ítéletével is –, ám ő egyre csak azt hajtogatta, hogy a letiltásod bizonyos értelemben jogos. Egyébként biztos vagyok benne, hogy a Kiadói Főigazgatóság ezúttal is csak ürügy, ill. eszköz, s az egész intézkedés mögött nem áll több két embernél. (...) Még csak ennyit: akkor másztam falra, amikor szavahihető embertől hallottam, hogy bizonyos elvtárs azt terjeszti, hogy te úgy menekültél el a Madách-díj elől: ők neked ítélték, de te nem vetted át, mert elmentél!”

Pár hónap múlva újabb hír Pozsonyból: „...új verseskötetemet az Istentelen (színház) záró versével nyitom, hogy ezzel is jelezzem a folytonosságot a kettő között. Amint tudod, ezt az opuszomat Barak Laci és Német Ilona társaságában neked ajánlottam. És újabban már ez is bajnak bizonyult... (Duba) mester ugyanis behívatta K.-t, aki a kötetemet szerkesztette, hogy a neved nem szerepelhet a könyvben, s az ajánlást így ki kell hagyni belőle. K. mindössze annyit tudott elérni, hogy a monogramjaitok szerepeljenek csak a kéziratban.”

Václav Havel *Távkihallgatását* olvasva gondoltam szomorúan arra, mennyire hiányzott a (cseh)szlovákiai magyar társadalomban vagy irodalomban a szolidaritás. A megosztottság, az elszigeteltség, a besűgások, a gyávaság, a belügyi zaklatások, a vályúharc lehetetlenné tette az összefogást.

Az ismeretlen Grendel Lajos már a kortársunkról szól. Mélyen egyetértek Grendelnek azzal a megállapításával, hogy az irodalomban „nem szabad, hogy legyenek kánonok és előírások, mivel nem a hasonlóság, nem az egyformaság tesz érdekessé egy irodalmat, hanem a különbözőség, a sokszínűség, az eredetiség”. Grendel itt elsősorban vitatkozóként szerepel. S egy szlovákból (Tóth László által) magyarra fordított írása, *A Nobel-beszéde* igazi csemege. A *Revue Aktuálnej Kultúry* kéthavi folyóirat ugyanis 1996-ban felkért néhány író, hogy írják meg előre Nobel-beszédüket, hogy a szlovák olvasók már a Svéd Királyi Akadémia tagjai előtt megismerhessék őket. Erre Grendel megírta a maga parodisztikus-ironikus írását, s ezt teljes egészében közli a kötet.

Van-e vagy nincs-e szlovákiai magyar irodalom? Vannak-e „újarcú magyarok”? Van-e hagyományfolytonosság? Vagy megint megtörött a hagyomány? S hogy hangzik ma a kollektív bűnösség, a személyi kultusz, a nyelvtörvények, a kettévált kisebbségi irodalom után Győry Dezső 1927-es vallomása? „Hiszek egy Kisebbségi Géniuszban – írja a szerző, majd határozott programot ad a megalkotott allegorikus figura szájába –: S ahogy ti ilyen kisebbségi lélekre tesztek szert, ezt a lelket plántáljátok át az egész magyarságba. Ti Szlovenszkon, Erdélyben vagy a Vajdaságban – az összmagyarság Európában: egyformán kisebbség vagytok. Új élet kell a magyarságnak. Nagy magyar reneszánsz. Akkor megválthatjátok a világot. Új Messiást adhattok a világnak: a földi élet Messiását. A jövő Messiását. Ezt jelenti a Kisebbségi Géniusz. Vallom és hiszem. Én prédikálom szóban, cikkben, versben. Küldetése van a magyarságnak Európa népei között. Küldetésem van a kisebbségi magyarok között. Küldetésem van: parancsom, utam. Nem alkudhatom. Nem kell szeretnem, nagyon kell gyűlölnöm! Ó, végzetes szép »szent elfogultság!«”

Van-e még ilyen küldetés? Nem tudom. A nyitott határok, az átjárhatóság a hagyományos kisebbségi támogatottságot is erősíthetik. A szlovákiai déli járások magyarjainak apátiája, a népességcsökkenés, a központok hiánya, a szétszórtság, az irodalmi-művészeti élet megváltozása viszont, vagy a nyelvromlás, az időnkénti nacionalista fellángolások a kisebbségi teret szűkítik be. Az élet mintha könnyebbé, szegényesebbé, olcsóbbá vált volna. S nem csak északon.

Az identitásunk pillanatról pillanatra megújuló tapasztalat, nincs végső, fogalmi válasz, hogy az egyén, közösség valójában kicsoda s micsoda? A politikai, társadalmi, művészeti, irodalmi, lélektani körökön túl ez a transzcendens rétegekhez is elvezet. Az igazi válasz a mélységből, határtalanságból fakad, vagy maga a határtalanság.

Kisebbségi identitás és határtalanság?

Igen!

Még azokban a helyzetekben is, amikor az embert bűn nélkül vádolják, s ártatlanul büntetik?

Habár Tóth László könyvét olvasva az alaposságáról győzött meg, mégis maradtak hiányérzeteim. A rendszerváltozás idejétől talán nyíltabban lehet(ne) beszélni a csehszlovák kommunista párttagság problémáiról. Milyen célja volt Csehszlovákiában egy magyarnak a párttagsággal? Hát egy kisebbségi magyar költőnek, írónak? S hogy a konszolidációnak nevezett sztálinista átrendeződésben hogyan érezték magukat a magyar párttag írók, arról kevés adat szól. Tőzsér Árpádtól ismerem, amit e témában közölt, de mások makacsul hallgatnak róla.

A másik ugyancsak elhallgatott téma az ügynökök, besúgók kérdése. 2005 március 19-én az MTI hírei közt olvasható: A magyar írók közül az StB (Állambiztonság) ügynöke volt Gál Sándor költő, prózaíró, a Magyar Anyanyelvi Konferencia alelnöke, és az évtizede Magyarországon élő Balla Kálmán költő, a rendszerváltás után elsőként megjelent szlovákiai magyar lap, az azóta megszűnt Nap egykori főszerkesztője, továbbá Cúth János, az időközben Kanadába kivándorolt prózaíró. (Most itt az ügynök-politikusokról, -újságírókról ne essen szó!)

Nem tudok róla, hogy azóta a beszervezettek valamelyike megírta volna történetét, s arról sem, hogy a témát valaki feldolgozta volna. Talán az sem lenne hiábavaló, hogy a jelentéseiből összeállítson valaki egy kötetre valót.

Mert már ez is történelem.

(Magyar Napló Kiadó, 2022)

Gyürky Katalin

Változatok énre, szüzsére

(Tóth László: *A világ közepe*)

„A padon, amelyen most lábamat kinyújtva, kényelmesen elhelyezkedve ülök, jobbra-balra jártatom a szememet. Temetőben vagyok; mindenféle sírokat látok magam körül. Halottak vesznek körbe – ismerősök, ismeretlenek –: a világ közepén vagyok. Innen tulajdonképpen mindent belátni a földgolyóból, ami a világból lényeges” (249.) – olvashatjuk a József Attila-díjas író, költő, műfordító Tóth László *A világ közepe* című vegyes, prózai és drámai írásokat egyaránt magába foglaló kötetében. S mivel ez a fenti idézet már jócskán a kötet második részében szerepel, igencsak felkapjuk (felkaphatjuk) rá a fejünket. Mindeddig ugyanis – Tózsér Árpád fülszövegben megfogalmazott gondolatainak is „bedőlve” – nyugodtan élhettünk a gyanúperrel, hogy a címadó *világ közepe* magát a szerzőt jelenti, aki „prózában is azt csinálja, amit verseiben: a lét és a létezés, az egzisztencia alapkérdéseivel néz szembe”, és ahol a kiindulópontot, az origót mindig saját maga jelenti saját maga számára.

Ehhez képest most – a 290 oldalas kötet 249. oldalán – kiderül, hogy a világ közepe nem a szerző, még csak nem is az ebben a kötetben is számos alakban – főleg Alter Egonként – feltűnő változata, hanem a sírkert. Mint olyan origó, ahonnan az én elindul – hisz itt nyugszanak sorra a felmenői, akiktől származik –, s ahová, akarva-akaratlanul, de tart. A múltat, a jelent és sajnos a jövőt összekötő hely tehát a világ közepe, amely ilyen értelemben lehetőséget ad az élet és az életmű végig- vagy újragondolására.

S ettől a felismerésünktől, azaz a világ közepének „beazonosításától” kezdve megvan a lehetőségünk, hogy Tóth László kötetét – visszafelé is – egy, a temető padján „ücsörögve” megírt opusként értelmezzük. Amelyben, mivel a világ közepén őt körülvevő felmenői nem változnak, a halál által biztos, változatlaná vált pontokként funkcionálnak, rájuk tekintve valahol ő, a leszármazottjuk is konstans kéne, hogy legyen. Olyan konstans, akinek – ha csak az egyik legfontosabb és legközelibb felmenőjéhez – az édesanyjához való, e szövegekből is kivehető, korántsem felhőtlen viszonyát vizsgáljuk, és tudományosan akarjuk az énje, az énsége kérdését megfejteni – ahogyan azt az *Egy kezdet története* című zseniális szöveg megteszi –, az úgynevezett antitetikus stratégiatípus nagyon is konkrét „mutatókkal” leírható sziluettjébe ütközünk. Amely szerint „...ebben a stratégiában (...) az önerőből való, háttér nélküli, sőt éppen az eredeti szituáció ellenére való énefejlődés tudata lesz az én-ontológia alapja. Ezekben az esetekben a felnőttkori életmin-

ta valamilyen értelemben a gyermekkori viszonyok *antitézise*. Például a jelenleg túlon túl is szabályos, már-már drilles életvezetés antitézise lehet a gyermekkori család rendezetlen, széthulló életvezetésének.” (37.)

Hát, igen, ez is szép és hihető, illetve szép és hihető volna, ha mindez nem egy szépíróról szólna, s mindez nem egy fikcióba ágyazódna. Az antitetikus személyiség-típus elemzése ugyanis nem véletlenül nem az állandóságot tükröző temetőről szóló történetben szerepel: ha ott volna jelen, a tudományos alapokon elemzett, statikus, konstans én továbbra sem kérdőjeleződne meg. Ám mindez itt egy olyan, a szerzői énnel való posztmodern játék minden fontos jegyét magán viselő kisprózában van jelen, ahol az én, jelen esetben a szöveg „főalakja”, T. egészen a 15. század közepéig követi vissza őseit, s hites, vele épp nászutazó (második) felesége felmenőit is e korban véli felfedezni. Jóval kevésbé tudományosan: például felesége vadhús iránti undorának kiváltó okait is pár száz évvel ezelőtt létező rokonai finnyásságában látja meg.

A konkrét, tényleges ősök sírkertbeli szemlélése, a gyermeki és felnőtt énje tudományos viszonyának elemzése, illetve a 15. századi felmenők fiktív tettei – mint az ént teljesen más „forrásokból” összepakoló tényezők – együttes jelenlétének felfedezése nyújt, nyújthat most már – a sírkertet is megjárva – „heuréka”-élményt az olvasónak: mely szerint igen, van egyfajta én, amely a felmenőiből „konstans” módon táplálkozik/építkezik, csak hát mindehhez hozzáadódik a szerzői én – aki végül minden maga körül látottat és hallottat felhasznál ahhoz, hogy történetekké formálva tárja elénk. Azaz, a konstans énhez nagyon is társul egy változékony én, vagy, az Ady Endrétől kölcsönzött mottó szavaival szólván: „Nincs egy ember, minden ember több ember” (103.), attól függően, hogy hogyan és honnan szemléli a világot.

Tudományosan, a temetőből, vagy épp a kocsmából (mint odaérkező vándor, lásd az *Én, a megváltó* vagy a *Gergő, a sör és a legyek* című novellákat), vagy a saját konkrét életéből kiinduló, mégis fikcióba hajló történeteink keresztül, és az ezekben a történeteinkben szereplő egyénekhez való viszonyán keresztül. S ha ez utóbbi által, akkor ne csodálkozzék azon, hogy a változatlanok hitt énjét, az antitetikus típusát bizony legtöbbször el kell felejtenie. Hisz a vele valaha kapcsolatba kerülők is változnak az évek során, az évek múlásával. Egy – akár csak pár év, vagy akár több évtized – múltán „felmelegített” kapcsolat épp a benne szereplő szubjektumok állandó változása miatt soha nem lehet ugyanaz. Erről tanúskodik a kiváló *Kis traktátus egy nagy szerelemről* című írás első fele, amelyben egy szakítás után – önmagát vigasztalando – az én úgy dönt, hogy felkeresi volt szerelmeit, hogy (a konstans-élmény megélésének csalfa reménye mellett) valamelyikkel ott folytathassa, ahol abbahagyta. A kísérlet azonban kudarcba fullad, hiszen „én a múltból vártam vissza őket, de a jelenükből jöttek; akiket én ismertem, kedveltem, szerettem anno, azok már nem ők voltak. Itt nem csak arról van szó, hogy a kap-

csolatunk óta eltelt egy-két évtized nem múlt el fölöttük – némi eufemizmussal mondva – nyomtalanul. Egyszerűen idegenek, ismeretlenek voltak a számomra, újra végig kellett volna járnom velük az ismerkedés stációit, jóllehet a feltárásuk mellett – drága jó Egonom tanácsa ellenére – is azért döntöttem, hogy megússzam azokat.” (265.)

Ám a kudarcai és a drága jó Alter Egonja ellenére – aki az én e „múltba révedő” próbálkozásaira valóban a „miért vissza, nincs előre” (263.) kérdéssel reagál, egyetlen volt kedvessel, A.-val mégis egészen mást tapasztal. A várt konstans-élményt. Azt, hogy ennyi idő elteltével még mindig ugyanannyira szerelmesek egymásba. Csakhogy egy szerelmi érzés konstans, állandó jellege – mint tudjuk – sokkal inkább a fikció, a széppróza, semmint egy hétköznapi, bárkivel megeshető/megesendő történet sajátja lehet. Az örök érvényű szerelem ugyanis csakis a rögzítettsége, tehát a szövegbe öntöttsége folytán tekinthető örök érvényűnek. Amelyhez az ének – hasonlóan mint az antitetikus személyiség 15. századba való „visszamenetele” esetén – ismét saját maga szereplőjévé, hőségévé kell válnia, és ehhez bizony A.-t is fikcionalizálnia kell. Valóban újra kell írnia a történetüket, ha úgy tetszik, egy tündérmesei keretbe kell helyezni, ha az élményt meg akarja őrizni olyannak, amilyen az volt, vagy olyannak, amilyen soha nem volt, de lehetett volna.

Ám – derül ki Tóth László olvasót sokszor „csapdába” ejtő, de abból okosan ki is vezető kötetéből – az örök érvényűnek tartott, ilyenként megírt mesékkel, történetekkel is baj van, vagy: baj lehet. „Hát mit vétettem én, hogy a tenger dühe mindegyre eltörlí a furcsa képet, amelyet az öröklét számára írtam a nyüzsgő homokparton? Újrarajzolom – ez az egyetlen, amit tehetek...” (85.) – olvashatjuk az Ioan Alexandru szerzőtárstól kölcsönzött mottót, s a kötetben az énje folyamatos változása mellett, azzal karöltve Tóth László illetően tenger düheként működése eredményeivel is szembesülhetünk. Hisz a gyűjteményes kötetében szereplő írásai egy részében olyan sziklaszilárdnak, konstansnak hitt, már meglévő szépirodalmi szövegeket is újrarajzol, amelyeken keresztül nemcsak a saját énje, de az énjét körülvevő világ változása is tetten érhető.

A *találkozás* című, a Sziszüphosz-mítosz modern és modernizált változatára gondolok itt például, amelyben egy 20. századi család a görögországi nyaralása közben „fut össze” a mitológiai alakokkal, és a vele folytatott párbeszédük a sziszüphoszi ténykedés értelmetlensége tükrében értelmezi, keretezi át a modern jelenségek egy egész sorát. Ahol azt hihetnénk, hogy kevésbé függünk az Istenek akaratától, de a család fiatal nemzedékét képviselő fiú feltette kérdés: „nekünk talán kevesebb istennel van dolgunk?” (148.) ezzel kapcsolatban is jócskán elbizonytalanít bennünket. Vagy ott van a *Kőműves Kelemen* című ballada gyönyörű, Tóth László-féle átírata, *Az áldozat*, amelyben egy újfajta Déva jelenik meg előttünk. A történet azért lebilincselő, mert a magyát – Kelemen alkotásba vetett hitét, e hit mindennek fölöttiségét mint konstans elemet – megtartja ugyan, de az eredeti történetben

szereplő női princípiumot új jellemzőkkel ruházza fel. A sorsot is kicslező, férfiakat meghazudtoló erő képviselőit ismerhetjük meg bennük, általuk. És ahogyan itt, Tóth átíratában, szüzséváltozatában Kelemen felesége, Borbála és egy másik kőműves, Bálint hitvese, Anna viselkedik – még ha a nőcsábász Alter Egon tiltakozik is ellene –, az a szerzői én „gyengébbik nemmel” szembeni állandó, konstans, szerelmi csalódásai és állandó újrakezdései ellenére is meglévő tiszteletét tükrözi. Amiért, úgy vélem, nőként, női olvasóként csak köszönetet mondhatok, és amelyből, amely nőkhöz való viszonyulásból a férfi befogadók – amennyiben nem Alter Egonok, vagy nem a kötetben szintén megjelenő Szindbád újabb szellemei – bőven tanulhatnak.

S tanulhatnak, tanulhatunk még ezekből az írásokból közép-európaiságot, egyben világfi-létet, tapasztalhatjuk és beemelhetjük az önmagunkkal való állandó küzdelem ellenére az önmagunkba vetett hit megtartó erejét, „kopírozhatjuk” a felmenők iránti, tisztelet övezte megértést, mégpedig a következő nemzedékekkel szembeni felelősségérzettel párosulva. Tehetjük mindezt a többféle Tóth László-i én megfogalmazta, az én változásai ellenére mégis egymásba átfolyó, átfolyatható szövegek olvasásán keresztül.

(Gondolat, 2022)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu